

บทที่ 6
ครูสเชฟ เบรชเนฟและโคสกิน

บทที่ 6

ครุสเชฟ เบรชเนฟและโคสิจิน

เมื่อสตาลินถึงแก่อสัญกรรม การปกครองโดยใช้อำนาจเผด็จการส่วนบุคคลก็ยุติลงและมีการนำระบบผู้นำรวมมาใช้ใหม่ ในพิธีบรมจุรังของสตาลิน ณ สุสานเลนิน-สตาลิน ผู้ถือชายผ้าคลุมทึบศพ คนสำคัญได้แก่มาเลนกอฟ เบเรียและโมโลดอฟ จากภาพที่เห็นเป็นที่น่าชื่นชมว่ามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ช่วยให้ประชาชนไม่รู้สึกลับสนและเสียขวัญ จอร์จ มาเลนกอฟ (G. Malenkov) ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและเลขาธิการพรรคคนที่ 1 แต่สองสัปดาห์ต่อมา เขาได้ลาออกจากตำแหน่งเลขาธิการพรรคคนที่ 1 ครุสเชฟดำรงตำแหน่งแทน จอมพลชูกอฟวีรบุรุษในสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นรัฐมนตรีว่าการกลาโหมและเป็นผู้มีอำนาจแท้จริง ในระบบผู้นำรวมนี้ เมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินแล้ว การเมืองโซเวียตดูเชยชณะนี้น่าจะราบรื่นดี อย่างไรก็ตาม ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1953 ปร๊อฟดำประกาศว่า “แผนนายแพทย์” เป็นเรื่องที่กุขึ้น⁴⁶ มีการตรวจสอบหน่วยตำรวจลับของสตาลิน ลาฟเวนติ เบเรีย (Lavrenti Beria) เป็นหัวหน้าหน่วยซึ่งอยู่ในฐานะผู้พิทักษ์ “ความชอบธรรมในสังคมนิยม” และมีการแก้ไขหลักกฎหมายอาญา ในเดือนมิถุนายน กองกำลังป้องกันความมั่นคงปลดอภัยของเบเรียพยายามก่อการรัฐประหาร เบเรียถูกจับกุม ในเดือนธันวาคม มีคำพิพากษาให้เบเรียเป็นบุคคล “ไร้สภาพ” (unperson) หน่วยตำรวจลับอยู่ภายใต้ความควบคุมของพรรคคอมมิวนิสต์อย่างใกล้ชิดมากขึ้น

ในช่วงปลาย ค.ศ. 1953 หนังสือพิมพ์โซเวียตให้ภาพมาเลนกอฟว่าเป็นผู้นำคนสำคัญ ผู้เน้นการผลิตเครื่องอุปโภคและรับประกันมาตรฐานความเป็นอยู่ของชาวโซเวียตว่าจะดีขึ้นในไม่ช้า หนังสือพิมพ์อิซเวสเตีย (Izvestia) ของรัฐบาลผลักดันนโยบายเน้นการผลิตเครื่องอุปโภค แต่ปร๊อฟดำ หนังสือพิมพ์ของพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งครุสเชฟคุมอยู่ ประณามว่าเป็นแนวทางที่เหินห่างจากแบบบูคารินและริกอฟ (ซึ่งพวกที่มีความเห็นเช่นนี้ต้องโทษประหารไปเรียบร้อยแล้ว) ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1955 มาเลนกอฟลาออกจากตำแหน่งนายกฯ โดยอ้างว่าตนขาดประสบการณ์และยอมรับคำตำหนิตัวที่ไม่ประสบความสำเร็จทางด้านเกษตรกรรมและไม่ได้ให้ความสำคัญกับคำสอนของเลนินที่ว่าอุตสาหกรรมหนักต้องมาก่อนเครื่องอุปโภค มาเลนกอฟได้เป็นผู้ควบคุมหน่วยการพลังงานในอูราลและถูกขับออกจากคณะกรรมการกลางใน ค.ศ. 1957 จอมพลบูลกันิน (Marshal N.A. Bulganin) เป็นนายกรัฐมนตรีแทนมาเลนกอฟ

นิกิต้า เซอร์เกียวิช ครุสเชฟ (Nikita Sergeyevich Krushchev) สสอำนวยการ
ของของตนอยู่เบื้องหลังฉากในพรรคคอมมิวนิสต์ แบบเดียวกับที่สตาลินเคยทำ โดยกำจัดคู่แข่ง
และสสอสมัครพรรคพวก หลังจากที่กีดกันมาเลนกอฟให้พ้นทางไปได้ ครุสเชฟกลายเป็น
ผู้ทรงอำนาจที่สุดในคณะผู้ปกครองในระบบรวม โดยแบ่งอำนาจให้บุลกาณินและชูกอฟ
ในระหว่างค.ศ.1955-1956 ครุสเชฟและบุลกาณินเดินทางไปยุโรปตะวันตกและเอเชีย
ครุสเชฟได้ทำลายบทบาทและฐานะของโมโลตอฟ รัฐมนตรีต่างประเทศ และจัดคนของตน
เข้าแทนที่คนของฝ่ายคู่แข่งในหน่วยงานเลขาธิการ ในที่ประชุมสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์ครั้งที่
20 ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1956 ครุสเชฟกล่าวปราศรัยประณามอาชญากรรมในสมัย
สตาลินและเริ่มสร้างภาพตนว่าเป็นผู้ดำเนินรอยตามเลนินด้วยความจงรักภักดี ครุสเชฟกล่าว
หาสตาลินว่าสร้างธรรมเนียมยึดถือตัวบุคคลขึ้น กระทำผิดโดยไม่มีผู้ใดตั้งข้อหาว่าทำผิด และ
ไม่มีใครสงสัยว่าที่สตาลินทำการกวาดล้างคอมมิวนิสต์ผู้ซื่อสัตย์และผู้นำทหารหลายพันคนนั้น
เพราะเป็นโรคประสาทซึ่งทำให้กองทัพแดงอ่อนกำลังลง และสหภาพโซเวียตต้องพ่ายแพ้ ใน
ค.ศ. 1941 ครุสเชฟได้กลายเป็นผู้นำการปฏิรูปและรณรงค์เพื่อเปลี่ยนพื้นฐานทางการเมือง
ที่ผู้นำพรรคระดับมณฑลจังหวัดรุ่นหลังให้การสนับสนุนอย่างกว้างขวาง ครุสเชฟพยายาม
กำจัดอิทธิพลของสตาลินที่ยังคงมีอยู่ในพรรค และแสดงความรับผิดชอบต่ออาชญากรรมที่
สตาลินก่อขึ้น ครุสเชฟดีดตัวออกจากคนใกล้ชิดสตาลิน ได้แก่โมโลตอฟและมาเลนกอฟ
และชี้ให้เห็นว่าลัทธิสตาลินเป็นเรื่องวิปลาสเลวทราม และให้หันไปเดินตามลัทธิเลนินและใช้
ระบบผู้นำรวม ในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1956 โมโลตอฟลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศ
ซึ่งเป็นการยืนยันอำนาจของครุสเชฟ

อย่างไรก็ดี ครุสเชฟไม่ได้กำจัดฝ่ายตรงข้ามให้หมดไป เพียงแต่ทำให้อ่อน
กำลังลง ราวปลาย ค.ศ. 1956 มีการก่อการเกิดขึ้นในโปแลนด์และฮังการี ซึ่งทำให้ชื่อเสียง
ของครุสเชฟตกลง ครุสเชฟได้ก่อตั้งสภาเศรษฐกิจส่วนภูมิภาค(Sovnarkhozy) เพื่อจัดผู้
บริหารงานที่คณิศของพรรค-Technocrats กลุ่มเทคโนแครตวางขายอิทธิพลตามกรมกอง
ต่างๆ ในงานเศรษฐกิจของส่วนกลาง ฝ่ายตรงข้ามจึงใช้มาตรการต่อสู้แบบจนตรอกขึ้น ใน
เดือนมิถุนายน ค.ศ. 1957 เมื่อครุสเชฟและบุลกาณินเดินทางไปเยือนฟินแลนด์ ฝ่ายปฏิปักษ์
ของเขาได้ร่วมมือกันอาศัยเสียงส่วนใหญ่ในเปเรสเดียมขับเขาออกจากตำแหน่ง ครุสเชฟเร่งรัด
กลับมากิจการความเหนือชั้นกว่าผู้ใดในพรรคคอมมิวนิสต์ เขาตั้งพวกที่ไม่เข้ากับฝ่ายใด ได้
แก่ ไวลิชลอฟ บุลกาณิน สาบรอฟ และเปอร์วูคิน มาเข้าด้วยได้ โดยให้ปฏิเสธฝ่ายปฏิปักษ์
ของเขาคือมาเลนกอฟ โมโลตอฟ กากาโนวิช และเซบีลอฟ และยืนยันให้คณะกรรมการ
การกลางลงมติ จอมพลชูกอฟสนับสนุนครุสเชฟ ผู้สนับสนุนอื่นๆ บินจากมณฑลต่างๆ มายัง

มอสโก คณะกรรมการกลางกลับมติของเปรีลเดียมและให้ขับปฏิบัติคนสำคัญของครุสเชฟไป โดยให้ชื่อว่าเป็นพวกต่อต้านพรรค อย่างไรก็ตาม ชัยชนะของครุสเชฟครั้งนี้ยังไม่นับว่าเด็ดขาด

ต่อมาครุสเชฟสั่งย้ายจอมพลชูกอฟ โดยกล่าวหาว่าเป็นผู้สร้างธรรมเนียมยึดถือตัวบุคคลขึ้นในกองทัพแดงออกจากเปรีลเดียมและจากตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหม จอมพลโรดิออน มาลินอฟสกี (Marshal R. Malinovsky) ดำรงตำแหน่งแทน ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1958 บุลกานิน ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ครุสเชฟได้เป็นแทนและเป็นเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียต ซึ่งนับว่ามีบทบาทสูงสุด

ครุสเชฟ

นิกิต้า ครุสเชฟ เกิดที่หมู่บ้านคาลินอฟกาในเคอร์กัส จังหวัดชายแดนของแคว้นอุเครน มีบรรพบุรุษเป็นทาสที่ดิน บิดาเป็นชาวนาที่ต่อมาได้เป็นกรรมกรเหมืองถ่านหิน ครุสเชฟมีวัยเด็กที่ยากลำบาก เริ่มเรียนที่โรงเรียนวัดในหมู่บ้าน จนอ่านออกเขียนได้ เป็นคนแรกของครอบครัว เมื่อถึงอายุ 11 ปี เลี้ยงแกะและฝึกซ่อมเครื่องยนต์ ทำงานกลางวันเรียนกลางคืน ครุสเชฟเข้าร่วมกิจกรรมของพรรคบอลเชวิกท้องถิ่น ในค.ศ.1918 และเข้าร่วมสงครามกลางเมืองในอุเครนโดยเป็นกรรมการเมืองของกองทัพ หลังสงครามได้ทำงานให้พรรคในหุบเขาคอน และศึกษาในคณะแรงงานที่สถาบันอุตสาหกรรมโดเนตส์ และจบการศึกษาที่วิทยาลัยอุตสาหกรรมสตาลินที่มอสโก ใน ค.ศ. 1929 ครุสเชฟจับงานระเบียบองค์การพรรคมาตลอดจนได้เป็นสมาชิกคณะกรรมการกลาง มีผลงานร่วมกับบุลกานินเรื่องการสร้างที่อยู่อาศัยและบูรณะสิ่งก่อสร้างและได้เป็นเลขาธิการพรรค อันดับ 1 ของมอสโก ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจการทรยศครั้งใหญ่ของสมัยกวาดล้าง ต่อมาใน ค.ศ. 1938 ได้ย้ายมาเป็นเลขาธิการพรรค อันดับ 1 ที่อุเครน และได้ทำการกวาดล้างอย่างเหี้ยมโหด ปีต่อมาได้เป็นสมาชิกเต็มรูปในคณะกรรมการเมือง ครุสเชฟทำหน้าที่บริหารพรรคทั่วไปที่อุเครน และรวมเขตโปแลนด์ที่รัสเซียยึดได้ตามกติกาสัญญานาซี-โซเวียต เมื่อเยอรมนีบุกรัสเซีย ครุสเชฟรับยศทหารประสานงานการเมืองการทหารในอุเครน มีหน้าที่ทำตามนโยบายทำลายทุกสิ่งเพื่อตัดกำลังข้าศึก ตั้งแต่เมืองสโมเลนส์จนถึงสตาลินกราด และบูรณะประเทศหลังสงคราม เมื่อสตาลินแสดงอาการริษยาคนเด่นคนดังหลังสงคราม ครุสเชฟได้ออกจากกรรมการเมืองอย่างรู้หลบเป็นปีกรู้หลีกเป็นหาง และชุ่มสร้างฐานะคอยทำอย่างเงิบๆ ทำที่ที่แสดงออกเป็นแบบลูกน้องที่เอาการเอางานจริงจังต่อหน้าที่ และเจ้าความคิด เปิดเผยและถือหลักปฏิบัติเป็นสำคัญ ในค.ศ.1949 ครุสเชฟกลับมาเป็นเลขาธิการพรรคที่มอสโก และเลขา

อิกการคณะกรรมการกลาง ในค.ศ.1953 เป็นเลขานุการพรรคอันดับ 1 แทนที่มาเลนกอฟ สมาชิกคณะกรรมการกลางโหวตัวเมื่อเห็นว่าครุสเชฟรวอำนาจ แต่ครุสเชฟก็สามารถกำจัดฝ่ายตรงข้ามได้หมดในค.ศ.1957 และเมื่อได้เป็นประธานคณะกรรมการกลางก็ไม่มีใครกล้าท้าทายอำนาจของเขามาก เขากลายเป็นผู้นำที่ไม่มีใครกล้าขัดแย้ง และเป็นที่ยอมรับอย่างมาก ครุสเชฟกลายเป็นคนของประชาชน เพราะมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการ เขาเดินทางไปทั่วประเทศ ประชากรโซเวียตสนับสนุนเขาอย่างคึกคัก เมื่อครุสเชฟจะเดินทางออกนอกประเทศ จะประกาศให้รู้กันทั่วไป ครุสเชฟใช้บุคลิกปกครองประเทศอย่างสตาลิน แต่เมื่อผ่านไปแล้วก็ยังไม่อาจมีอำนาจอย่างที่สตาลินเคยมีได้ เขาสั่งเปรีติเดียมไม่ได้ ครุสเชฟใช้เวลาเกือบสี่ปีโยกย้ายฝ่ายตรงข้ามและเนรเทศกลุ่มต่อต้านพรรค ไม่มีจับกุมคุมขัง กลุ่มอนุรักษนิยม ซึ่งมีมิคาเอล สุลอฟเป็นผู้นำโจมตีแผนปฏิรูปของครุสเชฟได้อย่างเต็มที่⁴⁷

ครุสเชฟทำให้บรรยากาศลดความน่ากลัวลงได้ และมีการฟื้นฟูธรรมเนียมประชาธิปไตยแบบเลนินมาใช้ในพรรคและปรับกลไกของพรรคเพื่อเสริมอำนาจแก่ตน เมื่อสมัยมาเลนกอฟ มีการปลดปล่อยนักโทษการเมืองบางคน แต่ครุสเชฟปล่อยทั้งหมดโดยเปิดค่ายแรงงานให้คนนับล้านออกไป ในค.ศ.1956 มีการกู้ชื่อเสียงของเหยื่อในยุคสยของขั้วขั้วสมัยสตาลิน จำนวนเหยื่อที่เสียชีวิตไปแล้วมีมาก ที่สำคัญคือจอมพลตุคาเชฟสกี และผู้นำในกองทัพแดง หน่วยตำรวจการเมืองมีอิทธิพลน้อยลง ครุสเชฟพยายามเข้าคลุกคลีกับประชาชนโดยเดินทางไปทั่วและโอภาปราศรัยกับกรรมกรและชาวนาชาวไร่แทบหน้าประตูบ้านทีเดียว ต่างกับสตาลิน ที่ซึ่งตนเองอยู่ใน Kremlin เหมือนกับจำศีล ครุสเชฟทำตัวธรรมดา ช่างคุยและรื่นเริง ชอบดึงคนที่มีความสามารถในวงการอุตสาหกรรมเข้าพรรคเพื่อให้เกิดความมีชีวิตชีวา หลังจากที่ได้เสียชีวิตและกำลังใจไปในยุคสยของขั้ว ครุสเชฟให้การสนับสนุนบุคลากรในท้องถิ่น และเพิ่มอำนาจให้เจ้าหน้าที่พรรคอยู่นือที่โคโนแครต ครุสเชฟใช้วิธีชักชวนแบบเลนินไม่มีการบีบบังคับ มีการประชุมพรรคอย่างเป็นปกติได้อีกหลังจากที่ไม่ใครได้มีประชุมเลยในสมัยสตาลิน

ครุสเชฟเปิดประชุมสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์ครั้งที่ 21 เป็นวาระพิเศษในเดือนมกราคม ค.ศ. 1959 เพื่อขอมติเรื่องแผนพัฒนาประเทศเจ็ดปี และโครงการสร้างฐานคอมมิวนิสต์ คราวนี้เขาได้ใช้ธรรมเนียมการขีดมือตัวบุคคลบ้าง โดยเอ่ยถึงตัวเองว่าเป็น "สหายผู้ถืออาวุธของเลนิน" และเป็นสถาปนิกในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะนำไปสู่ความเป็นคอมมิวนิสต์ ครุสเชฟเน้นว่าการดำเนินตามโครงการของพรรค จะไม่ใช่กำลังบังคับ หน่วยงานบริหารและตำรวจโอนหน้าที่แก่หน่วยงานสาธารณะอย่างเช่นกอมโซโมล-ยูวชนคอมมิวนิสต์ ฝ่ายตรงข้ามได้กล่าวโจมตีความคิดของครุสเชฟเรื่องที่ว่าอำนาจรัฐจะเสื่อมคลายลง

โดยเห็นว่าเป็นเรื่องก่อนเวลาอันควร การเปลี่ยนนโยบายของครุสเชฟทำให้เขาต้องประสบปัญหาภัยกับฝ่ายตรงข้ามอย่างต่อเนื่อง ในการประชุมสมัชชาพรรคครั้งที่ 22 ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1961 ครุสเชฟประกาศว่า "ชาวโซเวียตรุ่นปัจจุบันจะอาศัยอยู่ภายใต้ลัทธิคอมมิวนิสต์" และกล่าวประณามต่อต้านสตาลินให้ประชาชนได้รับรู้เรื่องความโหดร้ายทารุณของสตาลินอย่างละเอียด ครุสเชฟกล่าวหาว่าสตาลินสังหารศโรฟ ค.ศ. 1934 เป็นการเริ่มต้นการกวาดล้างครั้งใหญ่ กลุ่มต่อต้านพรรคคอมมิวนิสต์ใช้วิธีการขี้นบับบังคับทำให้สมัยของสตาลินขาดตอนจากสมัยก่อนหน้านั้นโดยสิ้นเชิง ผู้แทนสมัชชาขอให้ย้ายร่างของสตาลินที่บรรจุไว้ที่เดียวกับเลนินไปไว้ที่กำแพงเครมลินได้สำเร็จ⁴⁸ กลุ่มสายกลางในเปเรสตีเยมได้แก่อเล็กซิส โคซิกิน สุลลอฟ และมิโกยัน เป็นต้น สกัดกันครุสเชฟไม่ให้ขับกลุ่มต่อต้านพรรคออกจากพรรคได้ วิกฤตการณ์คิวบาเหมือนเป็นเสียงระฆังช่วย ชื่อเสียงของครุสเชฟได้รับความกระทบกระเทือนเสียหาย ครุสเชฟได้เสนอเบรชเนฟ (Leonid Brezhnev) และนิโคลาส ปอดกอร์นี (Nicholas Podgorny) ซึ่งเป็นพันธมิตรของเขาในสภาเปเรสตีเยมเข้าในคณะเลขาธิการพรรค ในการประชุมคณะกรรมการกลางในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1963 ผู้นำกลุ่มต่อต้านพรรคถูกขับออกจากพรรคแต่ไม่มีการพิจารณาคดี ในวันฉลองอายุครบ 70 ปีของครุสเชฟในเดือนเมษายน ค.ศ. 1964 สำนักพิมพ์ของโซเวียตเฉลิมฉลองอย่างเหมาะสม แต่ไม่มีการแสดงออกถึงความคิดว่าครุสเชฟเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดหรือเป็นผู้ที่ขาดไม่ได้แต่อย่างใด

อย่างไรก็ดี ภายหลังค.ศ. 1953 จากการที่รัฐไม่ใช่อำนาจเบ็ดเสร็จควบคุมชีวิตประชาชนอย่างเข้มงวดเหมือนเดิม ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่พอใจระบอบโซเวียตและยอมรับรัฐบาลได้มากขึ้น ภาพของสตาลินที่ใช้อำนาจส่วนบุคคลเกินอัตรา และของตำรวจที่กดขี่ทารุณเริ่มลางเลือนไป ชนรุ่นหลังที่เป็นกลุ่มมันสมองพัฒนาการเมืองไปในแนวปฏิรูปพวกที่รอดพ้นจากค่ายกักกันออกมาได้พากันหวังที่จะได้ประชาธิปไตย สิทธิพลเมืองโดยทั่วไปและการประกันไม่ให้ลัทธิสตาลินหวนคืนกลับมาอีก ชนรุ่นหลังแสดงออกถึงความคิดที่ปฏิเสธความเชื่อเดิม ซึ่งขัดแย้งกับพวกที่นิยมลัทธิสตาลิน (fathers and sons) อุดมการณ์ของมาร์กซ์เลนิน กลับมีผู้นิยมน้อยลง ภาพของสมัยนี้เห็นได้จากปฏิกริยาของวลาดีมีร์ โอลิปอฟ (Osipov) ผู้ซึ่งต่อมาเป็นบรรณาธิการวารสารไต้ดิน (Veche) ต่อคำปราศรัยของครุสเชฟและการแสดงอาการชิงชังรังเกียจระบบยึดติดกับตัวบุคคล มีการปฏิวัติเกิดขึ้นในฮังการีซึ่งส่งผลต่อนักศึกษาในมหาวิทยาลัยอย่างอึ้ง เฉพาะในเลนินกราดมีนักศึกษาที่ต้องคดีถึงราว 2,000 คน ในข้อหาประณามโซเวียตที่ใช้กำลังอาวุธเข้าแทรกแซงฮังการี พวกเหล่านี้จัดตั้งกลุ่มการ

เมืองและกลุ่มนักเขียนที่มีหัวคิดเดียวกันและผลิตวารสารออกเผยแพร่ ได้แก่สามัคคี⁴⁹ (Samizdat) ซึ่งเป็นของกลุ่มนักเขียนหัวเสรีนิยมเป็นต้น

ในด้านเศรษฐกิจ ตั้งแต่ค.ศ. 1953 การพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติยังมุ่งผลิตอุตสาหกรรมหนักและอาวุธยุทธภัณฑ์เพื่อป้องกันประเทศทั้งที่ความต้องการด้านอุปโภคมีเพิ่มขึ้น มาเลนกอพสัญญาเพื่อเอาใจประชาชนเป็นครั้งแรกนับตั้งแต่ ค.ศ. 1928 เป็นต้นมาว่าจะผลิตประเภทอุปโภคมากกว่าอุตสาหกรรมหนัก ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1953 ราคาอาหารก็ลดลงอย่างมาก แต่ปรากฏว่ารายการหลักเช่นเนื้อสัตว์กลับขาดตลาดอยู่นาน ภาวะขาดแคลนเกิดขึ้นทั่วไป และให้ซื้อเชื่อได้น้อยลง แม้กรรมกรจะมีรายได้เพิ่มจากงานส่วนที่นำกลับไปทำที่บ้าน แต่ไม่มีสินค้าให้ซื้อได้

สมัยครุสเชฟ เน้นที่การผลิตด้านเกษตรกรรมโดยอ้างว่าการผลิตนี้เทียบเคียงกับประเทศมหาอำนาจอื่นไม่ได้ ทั้งที่โซเวียตเป็นประเทศมหาอำนาจชั้นนำโดยแท้ ประชากรครึ่งหนึ่งเลี้ยงดูประชากรของประเทศส่วนที่เหลือ ปศุสัตว์ก็มีจำนวนน้อยลงกว่า ในค.ศ. 1928 ชาวนาเอกชนแบกภาระภาษีอย่างหนักทำให้ผลิตได้ไม่เต็มที่โดยเฉพาะเนื้อนมผักซึ่งจำเป็น ครุสเชฟต้องเอาชนะปัญหาการขาดแคลนอาหารนี้ รัฐบาลใช้มาตรการหลายประการเพื่อส่งเสริมการผลิตด้านเกษตร ได้แก่ เพิ่มราคาสินค้าและเพิ่มโควตาการขนส่งทางเรือโดยเฉพาะธัญพืช อย่างไรก็ตามก็ค่าใช้จ่ายสำหรับการผลิตด้านการเกษตรโดยเฉลี่ยของปี ค.ศ. 1954 เพิ่มจากระดับ ค.ศ. 1952 เท่าตัว และเพิ่มอีกเป็นสองเท่าครั้งใน ค.ศ. 1956 นอกจากนั้น รัฐบาลได้รวมค่าขนส่งนารวมเข้าในทุนและตัดหนี้เก้กั๊ง ลดภาษีให้ชาเอกชน จำกัดการถือครองปศุสัตว์ภาคเอกชนและเพิ่มการผลิตแทรกเตอร์และปุ๋ย รัฐบาลพยายามส่งเสริมให้ชาวนาชาวไร่ผลิตเพิ่ม เมื่อรัฐลงทุนในภาคเกษตรมากขึ้น ผลผลิตที่ได้ในระหว่าง ค.ศ. 1953-1958 เพิ่มถึงร้อยละห้าสิบ

ครุสเชฟได้ลงทุนปรับที่ดินว่างเปล่าในคาซัคสถานตอนเหนือ และนำโครงการของปี ค.ศ. 1940 ที่ไม่เคยลงมือปฏิบัติมาใช้ เพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนธัญญาหาร นั่นคือขยายที่เพาะปลูก ปลาย ค.ศ. 1956 เพิ่มเขตเพาะปลูกได้ถึง 88.6 ล้านเอเคอร์ เท่าพื้นที่เพาะปลูกของแคนาดาทั้งประเทศ มีนากรัฐเกิดใหม่หลายร้อยแห่ง ประชากรกว่าสามแสนคนอาศัยในคาซัคสถานอย่างถาวร การที่ครุสเชฟนำโครงการนี้มาปิดฝืนใช้ นับว่าเสี่ยงทีเดียว ผลสำเร็จที่ได้คือการเพิ่มผลผลิตทางเกษตรช่วยส่งเสริมสถานะทางการเมืองของครุสเชฟ เฉพาะที่คาซัคสถานแห่งเดียวผลิตข้าวได้ 16 ล้านตัน สมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์ครั้งที่ 20 เห็นชอบกับแผนพัฒนาห้าปีฉบับที่ 6 ซึ่งตั้งเป้าไว้กับการผลิตภาคเกษตรสูงทีเดียว รวมการผลิตข้าวด้วยแล้วถึง 180 ล้านตัน โซเวียตเริ่มรณรงค์แข่งขันกับสหรัฐฯ ในการผลิตเนื้อนมเนย

ครูสเชฟสั่งจรรยาทั่วประเทศเพื่อปราศรัยตามที่ต่างๆ เขาพยายามพัฒนานารัฐโดยให้รวบรวม
ออกค่าใช้จ่าย ปลอดเจ้าหน้าที่ออกจำนวนมาก ครูสเชฟถือว่าการปฏิวัติคือหน้าที่งานที่เปิด
โอกาสให้คนฉลาดได้เข้ามาทำ ครูสเชฟลดจำนวนนารวมโดยการรวมหน่วยจากเดิม 125,000
หน่วย ใน ค.ศ. 1950 เป็นหน่วยใหญ่ 69,000 หน่วย ในค.ศ. 1958 ยุบสถานีแทรกเตอร์
และให้นารวมเช่าเครื่องใช้ พรรคสามารถควบคุมนารวมได้ง่ายขึ้น และจัดการเรื่อง
สาธารณูปโภคได้อย่างประหยัดและสะดวกขึ้น

ในระหว่าง ค.ศ. 1950-60 อุตสาหกรรมโซเวียตเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว
และต่อเนื่อง เมื่อแผนห้าปีฉบับที่ 5 ใกล้ถึงเป้าหมาย แผนพัฒนาฉบับที่ 6 ก็ประกาศใช้เพื่อ
การสร้างฐานงานหลอมโลหะขนาดใหญ่แห่งที่สามขึ้นที่คาซัคสถานและไซบีเรียตะวันตก
อย่างไรก็ดี ปัญหาเรื่องการจัดการกลายเป็นอุปสรรคสำหรับครูสเชฟที่จะให้ได้อำนาจสูงสุด
ทางการเมือง ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1957 ครูสเชฟวางแผนยุบกระทรวงทบวงอุตสาหกรรม
กรรมส่วนกลางที่มอสโกและจัดตั้งสภาเศรษฐกิจส่วนภูมิภาค (Sovharkhozy) แทน มีทั้งหมด
107 แห่ง อยู่ใต้อำนาจควบคุมของสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ (Gosplan) ซึ่งจะลดยแพบุคคลากร
ประจำกระทรวงให้ต้องไปขึ้นเกาะตามแคว้นต่างๆ ในภูมิภาค เลขาธิการพรรคส่วนภูมิ
ภาคจะมีอำนาจเผด็จการทางเศรษฐกิจตามวัตถุประสงค์ทางการเมือง ครูสเชฟทำให้ผู้สืบ
อำนาจในกระทรวงหมดกำลังลง แต่ในด้านเศรษฐกิจยังเป็นปัญหาว่าประสิทธิภาพทางการ
ผลิตด้านอุตสาหกรรมจะดีขึ้นหรือไม่ อย่างไรก็ดี แทนที่สภาเศรษฐกิจส่วนภูมิภาคจะจัดการ
กับปัญหาการจัดหาสินค้ามาป้อนตลาดและปรับปรุงประสิทธิภาพไม่ให้เกิดข้อบกพร่องซ้ำ
ซ้อน ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่ส่วนภูมิภาคที่เห็นแก่ตนได้อาศัยเป็นทางหาประโยชน์ กิจการภาค
เอกชนไม่ได้รับความสะดวกตามสมควร ระเบียบของหน่วยงานต่างๆ ไม่เหมือนกันทำให้สับสน
ยุ่งยาก ดังนั้นใน ค.ศ. 1963 มีการกระชับอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางบ้างบางส่วน ลดจำนวน
สภาเศรษฐกิจส่วนภูมิภาคและตั้งสภาเศรษฐกิจขึ้น 17 แห่ง ครูสเชฟแบ่งหน่วยงานของพรรค
คอมมิวนิสต์ออกตามลักษณะงานคือภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม ซึ่งสร้างความสับสน
และไม่มั่นคง สภาเศรษฐกิจทำงานไม่ประสานกับหน่วยงานใหม่ของพรรค ฉะนั้นใน ค.ศ.
1963 นี้การจัดการด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมก็ถึงขั้นอลเวง

นอกจากนั้น ครูสเชฟได้นำแผนพัฒนาประเทศเจ็ดปี ฉบับสำคัญออกใช้
“เพื่อการสร้างฐานคอมมิวนิสต์” ใน ค.ศ. 1959 และได้หยุดแผนพัฒนาประเทศห้าปีฉบับที่
6 ไว้กลางคัน⁵⁰ แผนเจ็ดปีกำหนดให้ทุ่มลงทุนอย่างหนักกับด้านอุตสาหกรรมเคมี เชื้อเพลิง
เหลวและแก๊ส และให้พัฒนารัสเซียในเอเชีย ครูสเชฟกำหนดให้เพิ่มรายได้ประชาชนร้อยละ
62-65 ผลผลิตทางอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ร้อยละ 80 ัญชีพิช 164-180 ล้านตัน และเนื้อ

6.13 ล้วนต้น ในช่วงปีแรกๆ ความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมดำเนินไปได้ดี ยกเว้นระดับเป้าหมายแผนการผลิตบางรายการได้ใน ค.ศ. 1961 ได้แก่ เหล็กกล้า อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ผลิตได้ร้อยละ 84 แต่ต่อมาอัตราความก้าวหน้าในการผลิตทั้งอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมตกต่ำลง รายได้ประชาชาติเหลือร้อยละ 58 ัญพิช 121 ล้านตันและเนื้อ 5.25 ล้านตัน ดังนี้ ใน ค.ศ. 1961 เรื่องที่พรรคมีแผนให้การผลิตด้านอุตสาหกรรมและมาตรฐานความเป็นอยู่เกินหน้าประเทศทุนนิยมให้ได้ภายใน ค.ศ. 1980 จึงกลายเป็นเรื่องชวนหัว ใน ค.ศ. 1963 ครุสเชฟยกเลิกแผนพัฒนาเจ็ดปีเพราะไม่อาจดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายได้ จึงเท่ากับเป็นการยอมรับโดยปริยายว่าแผนการที่พรรคเสนอไม่อาจเป็นจริงได้เช่นกัน

ตั้งแต่ ค.ศ. 1958 เศรษฐกิจทั่วไปไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ผลผลิตทางอุตสาหกรรมไม่ทันสมัย ล้าหลังและแรงงานไม่มีประสิทธิภาพ ผลผลิตทางเกษตรกรรมตกต่ำ ที่กะว่าผลิตให้ได้มากขึ้นร้อยละ 70 กลับผลิตได้เพียงร้อยละ 14 เพราะสภาพอากาศไม่อำนวยโดยเฉพาะใน ค.ศ. 1963 ที่สำคัญคือการยุบสถานีแตร็คเตอร์อย่างกะทันหัน นารวมต้องเข้าซื้อเครื่องยนต์กลไกเอง ชาวนาชาวไร่ยากจนถึงกับล้มละลาย เครื่องยนต์ที่แจกจ่ายไปตามสภาเศรษฐกิจในภูมิภาคต่างๆ ไม่ได้รับการซ่อมบำรุง และไม่มีทุนซื้อเครื่องใหม่ เครื่องมือทางเกษตรถึงจุดจบ การปฏิรูปการบริหารจัดการขาดการไตร่ตรองให้รอบคอบและขาดความรับผิดชอบ จึงเกิดผลเสียหายร้ายแรงต่ออารวม

การรณรงค์เพื่อเอาชนะสหรัฐอเมริกา ในการผลิตเนื้อ นม และเนย ภายในสามถึงสี่ปี ก็เป็นเรื่องเสี่ยงอันตรายมากเช่นกันเนื่องจากการเสี่ยงผลด้านดี แต่ขาดสติ เมื่อมีประกาศเรื่องการรณรงค์นี้ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1957 ก็ก่อให้เกิดเหตุการณ์อย่างที่ไม่ควิเดพบเรียกว่า "การล้มไม้เป็นท่าของคนเรีชาน"⁵¹ เหตุการณ์เริ่มเมื่อลารีโอนอฟ (A.N. Lariionov) เลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์เรียชานรับข้อเรียกร้องของครุสเชฟด้วยความกระตือรือร้นทะเยอทะยาน เขาสัญญาว่าจะส่งเนื้อให้รัฐได้มากกว่าสองเท่าใน ค.ศ. 1959 แล้วก็ทำได้โดยฆ่าเนื้อวัวนมในมณฑลและซื้อจากมณฑลอื่น ลารีโอนอฟกลายเป็นวีรบุรุษแห่งแรงงานสังคมนิยม แต่พอถึง ค.ศ. 1960 เกษตรกรรมของมณฑลเรียชานก็ถึงกาลฉิบหาย สภาเศรษฐกิจมณฑลตกเป็นหนี้สิน ผุงเนื้อได้ถูกทำลายหมดไปแล้ว เรียชานจึงไม่สามารถส่งเนื้อและัญพิชให้แก่รัฐได้ แม้เพียงครึ่งหนึ่งของอัตรากำหนดปกติ ลารีโอนอฟยิงตัวตาย ผลผลิตของชาติได้รับความกระทบกระเทือน และตกต่ำลงอย่างมาก ค่าอวดโอ้ที่จะเอาชนะสหรัฐอเมริกา จึงกลายเป็นเรื่องชวนหัวให้ขบขันได้อีก ดังนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าการใช้วิธีรณรงค์โดยส่วนตัว การเข้าแทรกแซงและเร่งปรบองศ์กรจึงเป็นการก่อความเสียหายขึ้น ครุสเชฟเองไม่ได้ต้องการสร้างปัญหาแก่เกษตรกรรม แต่นโยบายของเขาทำให้ผลผลิตทางเกษตรตกต่ำลงอย่าง

มากและต้องนำเข้าข้าวจากสหรัฐฯ และแคนาดา สภาพเศรษฐกิจที่เลวลงใน ค.ศ. 1958 มีผลต่อสถานภาพทางการเมืองของครุสเชฟ

ตั้งแต่ค.ศ. 1958 ครุสเชฟปฏิรูปค่าจ้างแรงงานโดยเลิกจ่ายเป็นรายชิ้น จ่ายเป็นค่าจ้างแทน ลดสัปดาห์การทำงาน ให้ผู้เป็นแม่ได้มีเวลาเลี้ยงดูลูกมากขึ้น ปรับปรุงบำนาญและสวัสดิการแรงงาน ใน ค.ศ. 1961 มีการปฏิรูปกระแสเงินตราให้รูเบิลใหม่มีค่าเท่ากับ 10 รูเบิลเก่า อัตราแลกเปลี่ยนจาก 4 รูเบิลต่อ 1 เหรียญดอลลาร์สหรัฐฯ เป็น 0.90 รูเบิลต่อเหรียญ และลดการเก็บภาษีทางตรง

ในด้านการค้ากับต่างประเทศ โซเวียตยกเลิกนโยบายเอาเปรียบประเทศบริวารในยุโรปตะวันออกทางด้านเศรษฐกิจ ยกเลิกบริษัทร่วมทุนที่มีขึ้นเพื่อใช้ประกอบการดังกล่าวและกำหนดราคาสินค้าอย่างยุติธรรมกับประเทศยุโรปตะวันออก สภาความร่วมมือทางเศรษฐกิจ (The Multilateral Council for Mutual Economic Assistance-Comecon) มีขึ้นอีกครั้ง ในค.ศ.1954 ทั้งที่การค้ากับประเทศยุโรปตะวันออกส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะคู่สัญญา สหภาพโซเวียตก้าวเข้าสู่สนามการให้ความช่วยเหลือแก่ต่างประเทศ เมื่อ ค.ศ. 1953 โซเวียตให้สินเชื่อแก่จีนในระยะยาวเป็นเงิน 520 ล้านดอลลาร์ แก่ก่อนหน้านั้น ใน ค.ศ. 1945 โซเวียตได้โยกย้ายเครื่องอุปกรณ์จากแมนจูเรียซึ่งมีค่ากว่าสินเชื่อที่ให้แก่จีนสามเท่า ครุสเชฟไปเยือนอินเดีย ในค.ศ. 1955 และเริ่มให้การช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจแก่ต่างชาติ ซึ่งส่วนหนึ่งเพื่อแข่งกับสหรัฐฯ ในค่ายโลกที่สาม โซเวียตจัดส่งสินค้าให้ในรูปสินเชื่อโดยเฉพาะแก่อินเดียและอียิปต์และต่อมาได้จ่ายให้อีกในรูปของสินค้า ปริมาณนำเข้าและส่งออกสูงขึ้นมากจาก ค.ศ. 1950-55 เพิ่มถึงกว่าเท่าตัว

พลเมืองโซเวียตส่วนใหญ่มีมาตรฐานความเป็นอยู่ดีขึ้น ตั้งแต่ ค.ศ. 1956 รัฐทุ่มทุนสร้างที่อยู่อาศัยและสนับสนุนให้เอกชนสร้างบ้านมากขึ้น สร้างที่อยู่ใหม่นับล้านหน่วย (อพาร์ทเมนท์) แต่ไม่มีความสวยงาม เป็นรูปกล่องเหลี่ยมๆ ให้ผู้คนเช่าอาศัยรวมกัน ผู้คนเรียกกันว่า “สลัมครุสเชฟ” จึงดูเหมือนว่าครุสเชฟทำให้พอใจไม่ได้ ประชากรเพิ่มจาก 188 ล้านเป็น 228 ล้าน จาก ค.ศ. 1953 ถึง ค.ศ. 1964 ส่วนใหญ่อยู่อาศัยตามเมือง ปลายสมัยครุสเชฟข่าวประกาศว่างานชิ้นสำคัญในอนาคตอันใกล้ คือ “ปรับมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นอีก... ในเมื่อเรามีอุตสาหกรรม(หนัก)ที่ทรงพลัง พรรคจะพัฒนาการผลิตเครื่องอุปโภคประเภทต่างๆ ให้ดีขึ้น”⁵² แต่คำสัญญานี้ขัดกับสภาพที่เป็นอยู่จริงในขณะนั้น

ในด้านการต่างประเทศ ตั้งแต่สมัยมาเลนกอฟโซเวียตได้ยกเลิกนโยบายเข้มงวดและใช้นโยบายยืดหยุ่นหลากหลายมากขึ้น ในสมัยผู้นำรวมนี้ โซเวียตดำเนินนโยบาย

คล้ายความตึงเครียด (de tent) กับตะวันตกและกับจีน มาเลนกอฟพูดถึงสงครามนิวเคลียร์ที่อาจทำลายมนุษยชาติทั้งหมด ไม่ใช่แต่จะทำลายทุนนิยมเท่านั้น มีการตกลงสัญญาสงบศึกกับเกาหลีในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1953 ณ ที่ประชุมเจนีวา ค.ศ. 1954 สหภาพโซเวียตสนับสนุนให้ยุติความขัดแย้งในอินโดจีน กับจีนโซเวียตมีท่าทีอ่อนลง โซเวียตเอาใจจีนโดยสัญญาให้ความช่วยเหลือทางวิชาช่าง ให้ยืมเงินและส่งผู้เชี่ยวชาญไปช่วยจัดตั้งระบบอุตสาหกรรมและยกเลิกสิทธิพิเศษที่โซเวียตเคยได้รับจากจีน ยกเลิกบริษัทร่วมหุ้นและส่งคืนเมืองท่าพอร์ตอาเธอร์ให้จีน กับประเทศยุโรปนั้น โซเวียตไม่ต้องการให้เยอรมนีตะวันตกฟื้นตัวทางด้านกำลังอาวุธและเป็นสมาชิกองค์การนาโต (North Atlantic Treaty Organisation-NATO) แต่โซเวียตไม่ยอมสละอำนาจเหนือเยอรมนีตะวันออก ประเทศมหาอำนาจทั้งสี่ประชุมกันเมื่อต้น ค.ศ. 1954 เพื่อหาทางยุติปัญหาเยอรมนี เยอรมนีตะวันตกเข้าร่วมองค์การนาโต โซเวียตจัดตั้งองค์การสนธิสัญญาวอร์ซอ (Warsaw Pact) ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1955 สมาชิกองค์การนี้เป็นภาคีบริวารโซเวียตเพื่อป้องกันร่วมกัน โซเวียตกับประเทศบริวารจะควบคุมกองทัพร่วมกัน ทำให้โซเวียตจัดตั้งกองกำลังในประเทศยุโรปตะวันออกโดยชอบธรรม

ครุสเซฟเดินทางเยือนประเทศต่างๆ ใน ค.ศ. 1955 เพื่อสร้างภาพพจน์ใหม่สำหรับนโยบายต่างประเทศ ที่เบลเกรดครุสเซฟกล่าวตำหนิเรื่องที่โซเวียตและยูโกสลาเวียแตกร้างกันในค.ศ.1948 กล่าวถึงเบเรียวและทัศนะของโมโลตอฟ ทำให้ครุสเซฟและตีโต้สามารถตกลงอ้อมข้อมกันได้ โซเวียตขยายโครงการช่วยเหลือต่างประเทศและเอาใจชาติเป็นกลางคืออินเดีย เป็นต้น แสดงว่าโลกได้แบ่งออกเป็นสามค่ายและคล้ายความตึงเครียดแทนที่ลักษณะเดิม ที่มีค่ายปฏิปักษ์สองค่ายระหว่างสังคมนิยมและทุนนิยม โซเวียตลงนามในสัญญาสันติภาพกับออสเตรียในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1955 ยุติการยึดครองโดยประเทศมหาอำนาจทั้งสี่ทำให้ออสเตรียเป็นกลาง มอสโกดูเหมือนจะหวังให้เยอรมนีตะวันตกละทิ้งองค์การนาโตเพื่อการรวมเยอรมัน ในที่ประชุมสุดยอด ณ นครเจนีวา ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1955 ประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์ ครุสเซฟและบูลกานินตกลงในหลัก "น้ำใจเจนีวา" (Geneva Spirit) ซึ่งอवलด้วยมิตร แม้จะไม่มีข้อตกลงสำคัญใดใด แต่สถานการณ์ตึงเครียดก็ผ่อนคลายลงได้และสร้างชื่อเสียงให้ครุสเซฟได้มาก

โซเวียตเผชิญวิกฤตการณ์ยุโรปตะวันออกเพราะบัดนี้เมื่อไม่มีภาพน่ากลัวเช่นสมัยสตาลิน รัฐบาลของประเทศบริวารที่ประชาชนไม่นิยมยอมจะดูอ่อนแอในสายตาของกลุ่มผู้ก่อการเพื่อการเปลี่ยนแปลงประเทศเหล่านั้นและเมื่อโซเวียตหย่อนการควบคุมบังคับเหตุการณ์ต่างๆก็บังเกิดขึ้น ในเยอรมนีตะวันออก กรรมกรลุกฮือขึ้นก่อความวุ่นวายในเดือนมิถุนายน ค.ศ.1953 จนโซเวียตต้องใช้รถถังเข้าปราบปราม ยิ่งกว่านั้นคำปราศรัยลับของ

ครุสเชฟมีส่วนทำลายอำนาจรัฐบาลประเทศบริวาร ในเมืองโปชาน เขตอุตสาหกรรมของโปแลนด์ เกิดความวุ่นวายขึ้นและบานปลายเป็นขบวนการชาตินิยมเพื่อกู้อิสรภาพ วลาดิสเลา โกมุสกา ซึ่งสตาลินขับออกจากอำนาจกลับมาเป็นเลขาธิการคนที่หนึ่งของพรรคคอมมิวนิสต์โปแลนด์ ผู้นำใหม่ของโปแลนด์สร้างแนวร่วมขึ้นต้านทานอำนาจของโซเวียต ในที่สุด มีการตกลงยอมขอมให้โปแลนด์ได้อำนาจปกครองภายในประเทศ และคงเป็นสมาชิกกติกาสัญญาวอร์ซอว์ ซึ่งจะจงรักภักดีต่อโซเวียต โดยยอมตามในด้านนโยบายต่างประเทศ ประเทศยุโรปตะวันออกอื่นๆ ได้พากันเอาแบบอย่างโปแลนด์ หมายถึงการได้อำนาจการปกครองภายในโซเวียตจึงไม่ต้องเอาธรรมาภิบาลกิจการภายในของประเทศบริวารอีกต่อไป

ในฮังการี นักศึกษาและปัญญาชนในบูดาเปสต์ นำขบวนการเรียกร้องให้ปฏิรูปทางการเมืองจนเกิดการจลาจลขึ้นในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1953 อิม นากี ประกาศจะยกเลิกพันธะตามกติกาสัญญาวอร์ซอว์ และจะเป็นกลาง และให้ใช้ระบบหลายพรรคในประเทศ ผู้ก่อการร่วมกับทหารในกองทัพฮังการีขอให้ตะวันตกยื่นมือเข้าช่วยเหลือ จาโนส คาคาร์ เลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์คนที่หนึ่งคนใหม่ขอให้โซเวียตช่วยส่งกำลังปราบปรามพวกก่อความวุ่นวายโซเวียตเคลื่อนกองกำลังด้วยเหตุที่การปกครองแบบคอมมิวนิสต์ถูกคุกคาม ชาวฮังการีหลายพันคนหลบหนีออกนอกประเทศ เหตุการณ์บ่งบอกว่าอำนาจคอมมิวนิสต์ปกครองยุโรปตะวันออก แต่ด้วยตาบปลายปืนของโซเวียตและเพราะกองทัพของประเทศบริวารอ่อนแอ ไม่ใช่ด้วยความยินยอมของประชาชน

ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1956 ครุสเชฟเริ่มนโยบายกับประเทศตะวันตกด้วยหลัก "การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ" (Peaceful Coexistence) ซึ่งเป็นการสืบต่อและปรับขยายนโยบายของมาเลนคอฟ อย่างไรก็ดี ขณะเดียวกันก็มีท่าทีวางโตคุกคามด้วย สำหรับครุสเชฟ การอยู่ร่วมกันหมายถึงการหลีกเลี่ยงสงครามและป้องกันไม่ให้เยอรมนีตะวันตกสะสมอาวุธนิวเคลียร์ โซเวียตสนับสนุนแผนจัดเขตปลอดอาวุธนิวเคลียร์ในยุโรปตอนกลาง เรียกว่า แผนราปากกี (The Rapacki Plan ค.ศ. 1957 ชื่อตามรัฐมนตรีต่างประเทศโปแลนด์) ใน ค.ศ. 1958 เมื่อสหรัฐฯเข้าเกี่ยวข้องกับวิกฤตการณ์ไต้หวันและเลบานอน ครุสเชฟก็มีท่าทีระมัดระวังขึ้นมาก หลายคนในมอสโกและปักกิ่งไม่พอใจท่าทีเช่นนี้ จีนกล้าท้าทายมากขึ้น ครุสเชฟจึงต้องยื่นคำขาดกับประเทศตะวันตกเรื่องเบอร์ลินในเดือนพฤศจิกายน เพื่อขับไล่อำนาจตะวันตกไปจากเบอร์ลิน แต่ประเทศตะวันตกกลับร่วมกันฮึดสู้ ครุสเชฟจึงต้องล่าถอย ผู้คนในประเทศและกลุ่มอนุรักษเริ่มมองเห็นว่าครุสเชฟเป็นคนไม่เข้มแข็งเด็ดขาดชัดเจนขึ้น ก่อนหน้านั้นในงานฉลองวันครบรอบ 40 ปี ของการปฏิวัติบอลเชวิคในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1957 พรรคคอมมิวนิสต์จาก 12 ประเทศออกประกาศยืนยันความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ของค่ายสังคมนิยม โดยมีสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำ เรียกว่า“ประกาศมอสโก” อย่างไรก็ตามก็ตีประเทศยูโกสลาเวียได้ขึ้นกรานให้แก่ละประเทศมีอิสระที่จะเลือกทางไปสู่สังคมนิยมด้วยตนเองและไม่ยอมลงนาม พร้อมทั้งกล่าวหาสหภาพโซเวียตว่าอยู่ในระบอบรัฐการ (bureaucracy) และหันเหออกจากทางของลัทธิมาร์กซ์-เลนินขนานแท้ มอสโกตอบโต้ว่าตีได้เป็นพวกลัทธิแก้ (revisionist) ที่ค้อมหัวให้สหรัฐฯ ซาติจักรวรรดิทุนนิยม แม้ว่าการโต้เถียงกันจะยังไม่ถึงขั้นแตกหักแต่ก็แสดงว่ายูโกสลาเวียไม่ยอมขึ้นต่ออำนาจโซเวียต การที่ชาติต่างๆ แต่ละชาติมีลัทธิคอมมิวนิสต์แบบของตนได้กลายเป็นปัญหาคุกคามความเป็นผู้นำของโซเวียต

ตั้งแต่ค.ศ. 1957 นโยบายต่างประเทศของโซเวียตคงอยู่ใต้อิทธิพลของความสัมพันธ์ในลักษณะรูปสามเหลี่ยมระหว่างโซเวียต สหรัฐฯ และจีน ครุสเชฟต้องตัดสินใจว่าจะทำความเข้าใจอันดีกับตะวันตกหรือคงความเป็นผู้นำกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์และจัดการกับจีนซึ่งดูจะเหิมเกริมมากขึ้น โซเวียตเข้าแทรกแซงกิจการในตะวันออกกลางโดยสนับสนุนรัฐอาหรับต่อต้านจักรวรรดินิยมอเมริกัน อิสราเอลและตุรกีซึ่งนิยมตะวันตก การเข้าแทรกแซงกิจการรัฐอาหรับทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากโดยเฉพาะการสร้างเขื่อนอัสวานให้อียิปต์ โซเวียตประสบความสำเร็จในการดำเนินความสัมพันธ์กับสหรัฐฯ หลังจากที่ครุสเชฟยื่นคำขาดเรื่องเบอร์ลินแล้วไม่ได้ผล ก็เริ่มกล่าวถึงสหรัฐฯ ในด้านดี (ในที่ประชุมพรรคคอมมิวนิสต์ครั้งที่ 21 ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1959) ต่อมาครุสเชฟได้กลายเป็นผู้นำโซเวียตคนแรกที่ได้เดินทางไปเยือนสหรัฐฯ ในเดือนกันยายน แต่การเดินทางครั้งนี้ไม่ได้ทำให้เกิดข้อตกลงใดใดขึ้น และก่อนที่จะมีการประชุมขั้นสุดยอดกับประธานาธิบดีไอเซนฮาวร์นั้น เครื่องบินลาดตระเวนยู 2 ของสหรัฐฯ ที่ได้บินเข้าไปสอดแนมในประเทศรัสเซียถูกยิงตกและโซเวียตจับกุนนักบินได้ ครุสเชฟจึงเพิกถอนคำเชิญไอเซนฮาวร์เยือนสหภาพโซเวียต อย่างไรก็ตาม แม้จะไม่มีเหตุการณ์เครื่องบินยู-2 ครุสเชฟเองก็มองไม่เห็นทางที่จะประชุมให้ได้ผลสำเร็จตามเป้าหมาย โดยเฉพาะการทำลายแนวร่วมของประเทศตะวันตก

ในระหว่างค.ศ. 1957-1960 ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับสหภาพโซเวียตโดยทั่วไปดูราบรื่นดี แต่ก็มีเหตุการณ์ที่โซเวียตวิจารณ์จีนว่าใช้นโยบาย“ก้าวกระโจน”(Great-Leap Forward) ทางอุตสาหกรรม และจีนมุ่งหมายจะบรรลุความเป็นคอมมิวนิสต์ให้ได้ก่อนสหภาพโซเวียต ซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์โซเวียตก็มีโครงการตอบโต้การทำทลายของจีน นอกจากนี้ จีนยังประณามที่สหภาพโซเวียตมีความเข้าใจอันดีกับประเทศตะวันตก ตั้งแต่ค.ศ.1960 เหตุการณ์ที่แสดงความขัดแย้งระหว่างสองประเทศเริ่มต้นขึ้น เมื่อจีนกล่าวโจมตียูโกสลาเวียว่าเป็น “พวกลัทธิแก้” (revisionism) โซเวียตก็ประณามอัลบาเนีย ซึ่งเป็นภาคีกับจีนคอมมิวนิสต์ว่าเป็น “พวกคลั่งลัทธิ” (dogmatism) ที่จริงก็คือจีนและโซเวียตบาดหมางกัน

สาเหตุของความตึงเครียดบาดหมางกันนี้ ประการหนึ่งเกิดจากอุดมการณ์ เหมาเจ็ดขณะนี้เป็นผู้นำโลกคอมมิวนิสต์ระดับอาวุโส จีนพัฒนาความน่าเชื่อถือจนเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการในกลุ่มคอมมิวนิสต์ ในโซเวียตกลุ่มอนุรักษ์ฯ ที่นิยมแนวทางของสตาลินและกลายเป็นกลุ่มต่อต้านพรรคไปแล้วนั้น ยังคงสนับสนุนการใช้กองกำลังทหารส่งเสริมการปฏิวัติและกู้อิสรภาพแก่ชาติต่างๆ และให้ความสนับสนุนจีน จีนได้รับการสนับสนุนอย่างมากมายทั้งในเอเชียและแอฟริกา เมื่อจีนคอมมิวนิสต์ตั้งมั่นยืนหยัดอยู่ในเอเชียได้เช่นนี้ โซเวียตเริ่มรู้สึกเสียดายความมั่นคงในภูมิภาคเอเชียโดยเฉพาะโซเวียตที่มีประชากรอยู่น้อย จีนทักท้วงโซเวียตที่แสดงความใจกว้างกับประเทศที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดอย่างอินเดียและอียิปต์ โดยให้การช่วยเหลือมากกว่าที่ให้ประเทศคอมมิวนิสต์ด้วยกัน จีนยืนยันเรื่องที่อยู่ในช่วงทศวรรษที่ 1850-60 จักรวรรดิรัสเซียได้ช่วงชิงมณฑลโกสซหะเลไปอย่างไม่ยุติธรรม แผนที่ของจีนบ่งบอกว่าส่วนหนึ่งของดินแดนภาคตะวันออกไกลของโซเวียตเป็นของจีน ครุสเชฟจึงสั่งให้กลุ่มช่างเทคนิคโซเวียตที่ส่งไปช่วยจีนกลับโซเวียตและกดดันจีนไม่ให้ได้พัฒนาอาวุธนิวเคลียร์ แต่ใน ค.ศ. 1957 ปักกิ่งตัดสินใจผลิตอาวุธนิวเคลียร์เองได้ ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1960 จีนคอมมิวนิสต์ประณามนโยบายการอยู่ร่วมกันกับประเทศทุนนิยมของครุสเชฟและยืนยันว่าสงครามนิวเคลียร์จะทำลายจักรวรรดินิยมได้โดยไม่ทำให้โลกสังคมนิยมได้รับความกระทบกระเทือนในเดือนมิถุนายน ครุสเชฟเปิดฉากทะเลาะวิวาทกับผู้แทนจีนอย่างรุนแรงในที่ประชุมสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์ในรูมาเนีย ครุสเชฟ กล่าวหาจีนว่า มีผู้นำเป็นพวกชาตินิยม และเป็น “คนบ้า” ที่ชอบเสี่ยงภัย รุนหาสงครามนิวเคลียร์ที่น่าสยดสยอง โซเวียตพยายามแก้ปัญหาขัดแย้งกับจีนเหมือนกันแต่ไม่สำเร็จ ณ ที่ประชุมสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์โลกที่มอสโก ในราวกลาง ค.ศ. 1960 ซึ่งมีพรรคคอมมิวนิสต์ถึง 81 พรรคมาประชุมเพื่อฟื้นฟูความเป็นปึกแผ่นของโลกคอมมิวนิสต์ โซเวียตกับจีนแตกกัน สาเหตุคือเรื่องอำนาจทางการเมือง อัลบาเนียซึ่งเป็นรัฐคอมมิวนิสต์ยุโรปขนาดเล็กและล้าหลังที่สุดได้ประณามครุสเชฟอย่างเปิดเผยและยกย่องสตาลิน จีนสนับสนุนอัลบาเนียและประกาศคว่ำบาตรสมัชชาที่ โจแอนโหลผู้แทนจีนเดินทางกลับจีนทันที โดยทางการเงินที่ปักกิ่งจัดการต้อนรับอย่างใหญ่โต รูมาเนียก็เช่นกันได้ยืนยันความเป็นเอกราชของประเทศโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจและสถาปนาความสัมพันธ์อันดีกับจีน ใน ค.ศ. 1963 รูมาเนียตั้งตนเป็นกลางเมื่อจีนกับโซเวียตขัดแย้งกันและบางครั้งจีนได้ออกเสียงคัดค้านสหภาพโซเวียตในสหประชาชาติ ความขัดแย้งระหว่างจีนและโซเวียตทำให้ค่ายคอมมิวนิสต์ไม่มีเอกภาพ

เมื่อจอห์น เอฟ. เคนเนดี ดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1961 ครุสเชฟพยายามหาทางให้สหรัฐฯ ให้ความยินยอมบางประการเพื่อคลี่คลาย

บรรยากาศตึงเครียดในกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์แต่ความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐฯ และ
โซเวียตมีปัญหาสำคัญ คือเรื่องคิวบาและเบอร์ลิน ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1961 เกิดกรณี
ที่ชาวคิวบาที่ต่อไทยเนเรทศ โดยสหรัฐฯ สนับสนุนได้บุกอ่าวพิกส์ (Bay of Pigs) แต่ล้ม
เหลวและล่าถอย ฝ่ายที่โซเวียตสนับสนุนกลับยึดอำนาจได้ สองเดือนต่อมา ครุสเชฟได้พบปะ
เคนเนดีที่กรุงเวียนนา ครุสเชฟเชื่อว่าจะลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพแยกกับเยอรมนีตะวันออก
ออก เว้นไว้แต่ว่าสหรัฐฯ จะจัดการยุติปัญหาเกี่ยวกับเยอรมนีโดยเร็ว เคนเนดีแสดงท่าทีสงบ
เยือกเย็นแต่ชัดเจนมาโดยตลอดเรื่องเบอร์ลิน แม้ว่าเยอรมนีตะวันออกจะก่อกำแพงขึ้นสกัดกั้น
ไม่ให้ชาวเยอรมันตะวันออกลี้ภัยไปยังเขตตะวันตก ครุสเชฟยอมยืดเวลาที่เคยกำหนดไว้ให้
และเสนอให้จัดเขตปลอดนิวเคลียร์ขึ้นในทวีปยุโรปและในภาคตะวันออกไกล วิกฤตการณ์
คิวบาเกิดขึ้นในราวค.ศ. 1962 เหตุการณ์นี้ก่อให้เกิดอันตรายหมิ่นเหม่เป็นอย่างมากว่าจะ
จุดชนวนสงครามนิวเคลียร์ระหว่างสหรัฐฯและสหภาพโซเวียต ครุสเชฟเคยพยายามตกลง
สัญญาสันติภาพกับเยอรมนีและก๊กกั้นจีนและเยอรมนีตะวันตก ไม่ให้มีอาวุธนิวเคลียร์
ครุสเชฟตัดสินใจติดตั้งขีปนาวุธพิสัยกลางที่คิวบา โดยประสงค์จะแก้ไขปัญหาระหว่างในและ
ต่างประเทศที่เพิ่มพูนขึ้น แต่นับเป็นการเสี่ยงอย่างบ้าบิ่น ภายหลังติดตั้งขีปนาวุธในคิวบา
ครุสเชฟเริ่มบทรเจรจาท่องเรื่องเบอร์ลินและเขตปลอดนิวเคลียร์ หลังจากสหรัฐฯ ได้ส่ง
กำลังทางอากาศตรวจสอบการติดตั้งจรวดของโซเวียตแล้วก็ได้ส่งกำลังทัพเรือปิดล้อมคิวบา
ในวันที่ 22 ตุลาคม โซเวียตติดตั้งอาวุธโดยให้เป็นที่เข้าใจว่าเพื่อสนับสนุนกำลังป้องกันคิวบา
แต่เป็นการคุกคามแผ่นดินใหญ่สหรัฐฯ เมื่อเคนเนดียื่นกรานให้ถอนจรวดออกจากคิวบา
ครุสเชฟมีทางเลือกสองทาง คือถอนขีปนาวุธหรือเปิดศึกกับสหรัฐฯ ซึ่งมีขีปนาวุธข้ามทวีป
และกำลังทัพเรือที่เหนือชั้นกว่ามาก ครุสเชฟเลือกถอนจรวด วิกฤตการณ์นี้เปิดโอกาสให้จีน
วิจารณ์เหน็บแนมโซเวียตได้ โดยเมื่อติดตั้งจรวดก็ว่าเป็นพวกชอบเสี่ยงภัย (adventurism)
และเมื่อถอนจรวดก็หาว่าเป็นพวกซื่อล้าตาดาว ⁵³

ภายหลังวิกฤตการณ์คิวบา ความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐฯ และโซเวียตดีขึ้น ใน
ค.ศ. 1963 ทั้งสองประเทศร่วมกับอังกฤษประกาศห้ามทดลองอาวุธนิวเคลียร์ในบรรยากาศ
มีการวางสายติดต่อฮอตไลน์ระหว่างวอชิงตันกับมอสโกเพื่อป้องกันสงครามนิวเคลียร์
ครุสเชฟมีเหตุทะเลาะเบาะแว้งกับจีนทำให้ไม่อาจจัดการเรื่องต่างๆ ได้เต็มที่ ในการประชุม
ประเทศคอมมิวนิสต์ทั่วโลก ระหว่างค.ศ. 1963-4 ครุสเชฟพยายามหาสมัคพรรคพวก
เพื่อกีดกันและวิตรอนอำนาจของจีนและยืนยันอำนาจของโซเวียตเหนือประเทศคอมมิวนิสต์
แต่ไม่สำเร็จ

ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1964 ครุสเชฟสูญเสียอำนาจอย่างกะทันหัน แถลง
การณ้คณะกรรมการกลางประกาศในปราฟดำฉบับวันที่ 16 ตุลาคมว่า ครุสเชฟได้ขอลา
ออกจากตำแหน่งหน้าที่เลขาธิการคนที่หนึ่งของคณะกรรมการกลาง จากสมาชิกเปรีลเดียม
แห่งคณะกรรมการกลางและประธานสภามนตรีแห่งสหภาพโซเวียต เนื่องจากมีอายุมากขึ้น
และสุขภาพไม่ดี อันที่จริงครุสเชฟมีสุขภาพดีและมีรัฐบุรุษมากมายที่มีอายุมากกว่าเขาอยู่ใน
ขณะนั้น หลังจากนั้นผู้สืบทอดอำนาจต่อจากครุสเชฟได้กล่าวโจมตีโครงการต่างๆของครุสเชฟ ว่า
เป็นโครงการของคนสมองกระต่ายที่บ้ระท่าทั้งเรื่องภายในและต่างประเทศ ว่าครุสเชฟ
สนับสนุนธรรมเนียมการยึดถือตัวบุคคล ประพฤติตนไม่สมเกียรติ ชอบทดลองชอบเสี่ยง
วิกฤตการณ์ควิบบาส่งผลต่อชื่อเสียงของครุสเชฟในด้านลบเป็นอย่างมาก ในช่วง ค.ศ. 1960-
3 ครุสเชฟเกือบเสียอำนาจไปหลายครั้ง ใน ค.ศ. 1964 อำนาจของเขาในเปรีลเดียมมั่นคงขึ้น
แต่กลุ่มผลประโยชน์นักกำลังกันโค่นอำนาจเขาลง เมื่อครุสเชฟไปพักผ่อนที่ไครเมียในวันที่
30 กันยายน คณะเปรีลเดียมออกเสียงให้ปลดเขาออกจากตำแหน่งโดยที่ก่อนหน้านั้น
ครุสเชฟปฏิเสธที่จะลาออกอย่างมีเกียรติและขอให้เปรีลเดียมนำเรื่องหารือขั้นสุดยอดในที่
ประชุมคณะกรรมการกลาง เปรีลเดียมปฏิเสธ เมื่อครุสเชฟสูญเสียความสนับสนุนจากฝ่าย
ทหารเพราะขัดกับผู้นำฝ่ายทหารเรื่องการลดอัตรากำลังภาคพื้นดินลง ในช่วงสามคืนจึงสูญเสีย
อำนาจทั้งหมดและเหลือเพียงสิบลูชนึงคันและอพาร์ทเมนต์ที่ให้อาศัยเท่านั้น การโอนอำนาจ
เป็นไปอย่างมีระเบียบราบรื่น ซึ่งแสดงว่าการเมืองโซเวียตพัฒนาขึ้นมากนับแต่สมัยสตาลิน ที่
มีแต่ความกลัว เปรีลเดียมกลายเป็นสังคมของผู้คนที่มีความระมัดระวังและค่อนข้างจะเป็น
ระบบผู้นำรวมมากกว่าโดยบุคคลเพียงคนเดียว

ครุสเชฟหมดอำนาจลงอย่างกะทันหัน เพราะล้มเหลวในด้านการบริหารทั้ง
ภายในและต่างประเทศ สมาชิกเปรีลเดียมตำหนิครุสเชฟว่ากระทำป่วนป้อมเรื่องควิบบาแต่เรื่อง
เบอร์ลินกลับด้อยหนี มีการขัดแย้งกับจีนจนเป็นเหตุให้ประเทศคอมมิวนิสต์แตกแยกกัน
ครุสเชฟมีส่วนรับผิดชอบเรื่องที่อัลบาเนียยืนยันอำนาจบริหารการปกครองตนเองอย่างเต็มที่
และที่รูมาเนียได้อำนาจบางประการไป โซเวียตตกต่ำลงในสายตายูโรปีตะวันออก และไม่มี
ความมั่นคงสำหรับประเทศยูโรปีตะวันตก ส่วนภายในประเทศนั้นก็มีความตกต่ำลงเช่นกัน
อัตราความก้าวหน้าด้านอุตสาหกรรมลดลง ผลผลิตทางเกษตรคงที่ ใน ค.ศ. 1962 ครุสเชฟ
ได้แยกงานอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมออกจากกันสร้างความยุ่งยากุ่นวาย เพราะกลุ่มที่
ยึดถือธรรมเนียมเก่ากับผู้บริหารงานที่คณิศของพรรค-เท็คโนแครตเกิดความสับสนและเป็น
ปฏิปักษ์ต่อกัน ครุสเชฟแตกคอกับกลุ่มทหารที่ทรงอิทธิพลเพราะนโยบายลดกำลังภาคพื้นดิน
และเสริมสร้างความเข้าใจอันดีกับตะวันตก ยิ่งเร่งรัดปฏิรูปมากเท่าใดกลับยิ่งก่อให้เกิดความ

ผิดพลาดมากขึ้นเท่านั้น และทำให้กลุ่มอนุรักษสามารถรวมตัวกันได้ ครุสเชฟจึงต้องสูญเสียอำนาจอย่างไม่ทันตั้งตัว อย่างไรก็ตาม นโยบายหลักที่ครุสเชฟดำเนินการคือการลดอำนาจสำคัญของสตาลิน ช่วยคลี่คลายบรรยากาศเคร่งเครียดน่ากลัวของสหภาพโซเวียตลงได้ การสนับสนุนส่งเสริมการผลิตภาคเกษตรและเครื่องอุปโภคบริโภคและการติดต่อกับประเทศตะวันตกมากขึ้น ประสบผลสำเร็จอย่างจริงจัง ครุสเชฟสามารถนำพาประเทศผ่านช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของสมัยต่อจากสตาลินซึ่งเป็นเรื่องยากมาได้ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งสหภาพโซเวียตมีอำนาจเข้มแข็งมั่นคง และดำรงอยู่ในจักรวรรดิได้โดยไม่ต้องใช้วิธีสร้างความหวาดกลัวแก่ประชาชน

เบรชเนฟและโคสิกิน

เมื่อครุสเชฟพ้นจากอำนาจ คณะบุคคลในเปเรลตีเยม มีเบรชเนฟ โคสิกิน และปอดกอร์นี่เป็นผู้นำการยึดอำนาจ ปรพาดำออกประกาศตำหนิครุสเชฟว่าใช้วิธีการผิดและทำพลาด ต่อมายังคงมีคำวิจารณ์ครุสเชฟแต่ไม่ระบุชื่อครุสเชฟอยู่อีก บรรยากาศทางการเมืองสงบเรียบร้อย แต่คณะผู้นำชุดใหม่ไม่ใคร่แน่ใจทิศทางทางการเมืองและยุ่งอยู่กับการชิงอำนาจต่างแข่งกันเข้าสู่จุดหมายซึ่งระบุไม่ได้ว่าใครเป็นต่อใคร คณะเปเรลตีเยมพยายามแสดงอำนาจเหนือคณะเลขาธิการซึ่งเป็นพวกสนับสนุนครุสเชฟ ตามปกติระบบผู้นำรวมจะอยู่ได้ไม่นานต้องแปรเปลี่ยน แต่คราวนี้กลับอยู่ได้นานเกินคาดและทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย ในพรรคคอมมิวนิสต์ กลุ่มผลประโยชน์แข่งขันกันอยู่เบื้องหลังฉาก ได้แก่ กลุ่มผู้บริหารรัฐระดับสูง กลุ่มกินเหล็กกล้า (steel-eaters หมายถึงกลุ่มอุตสาหกรรมหนัก) กลุ่มกองทัพและกลุ่มตำรวจต่างฝ่ายต่างไม่อาจบังการกันแต่ต้องรับรู้ผลประโยชน์ของฝ่ายอื่นๆ การแข่งขันทำให้เกิดขัดแย้งถึงขั้นแตกหัก แต่ก็ยอมขอมกันได้ในที่สุดก่อนที่เบรชเนฟ และโคสิกิน (Aleksai Kosygin) ดำรงตำแหน่งเลขาธิการใหญ่และนายกรัฐมนตรีตามลำดับและครองอำนาจสูงสุดในที่สุดนั้น อำนาจนี้ตกอยู่ในมือผู้อื่นนานกว่าสิบปีทีเดียว

เมื่อครุสเชฟหมดอำนาจในค.ศ.1964 ด้วยการจัดการของฝ่ายตรงข้ามนั้น กลุ่มฝ่ายตรงข้ามครุสเชฟนี้มองเบรชเนฟว่าเป็นพวกเดินทางสายกลาง จึงยอมรับให้เข้าแทนที่ครุสเชฟ ไม่อาจจะบู้ชี้ว่าเบรชเนฟมีส่วนร่วมยึดอำนาจจากครุสเชฟ เพราะไม่มีสิ่งบ่งบอกว่าเป็นอย่างนั้น เบรชเนฟเริ่มเคลื่อนไหวเพื่อกุมอำนาจเต็มโดยเอาใจกลุ่มการเมืองที่ไม่พอใจวิธีใหม่ปฏิรูปของครุสเชฟซึ่งได้แก่กลุ่มสมาชิกพรรค ผู้จัดการผลิตด้านอุตสาหกรรมข้าราชการและทหารเป็นต้น กลุ่มผู้นำชุดใหม่สามารถยุติความขัดแย้งในพรรคได้โดยยืนยันเรื่องระบบหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้นำ เบรชเนฟพยายามประสานรอยร้าวระหว่างกลุ่มผลประโยชน์

โยชน์ที่สำคัญ ที่ขัดแย้งและหวนระแวงกัน โดยให้ร่วมมือออมชอมกันอยู่ในคำขวัญที่ว่า “เชื่อในเจ้าหน้าที่พรรค” เมื่อความขัดแย้งน้อยลง ชีวิตข้าราชการย่อมดีขึ้น และบรรลุสู่เป้าหมายได้ง่ายขึ้น เมื่อเบรชเนฟแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้นำที่เด่นกว่าเพื่อนได้แล้ว จึงยุติการปรับองค์กรบริหารของครุสเชฟในเวลาชั่วปัดครั้ง ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1965 ปอดกอร์นีย์เป็นประธานโซเวียตสูงสุด (แต่ไม่มีอำนาจ) หลังจากที่วางตัวเป็นกลางและย้ายพรรคพวกเข้าดำรงตำแหน่งสำคัญๆ แล้ว เบรชเนฟเป็นหัวหน้าพรรค โคลิกินเป็นหัวหน้าสำนักข้าราชการ ภาพการณ์เผชิญหน้าน่าจะเกิดขึ้น แต่สมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์ครั้งที่ 23 มีนาคม-เมษายน ค.ศ. 1966 ได้แต่งตั้งเบรชเนฟให้เป็นเลขาธิการใหญ่ของพรรค ไม่มีเลขาธิการอันดับสอง ซึ่งเป็นการยืนยันว่าเบรชเนฟมีอำนาจสูงสุด

เลโอนิด เบรชเนฟ (Leonid I. Brezhnev) บุตรกรรมกรผู้ถือกำเนิดที่ท่าแมนสโก(ต่อมาคือคณิปโปเชอร์ชินสกี) ใน ค.ศ. 1906 หลังจากสำเร็จการศึกษาวิชาวิทยาศาสตรีกคลาสสิกและวิศวกรรม ก็ทำงานให้พรรคคอมมิวนิสต์อย่างหนักและอดทน ได้เข้าชั้นเรียนๆ ตั้งแต่ ค.ศ. 1938 ได้ทำงานติดต่อกับครุสเชฟ ผลงานด้านการทหารในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ได้รับการยกย่องชมเชยและได้ยศพลตรี หลังสงครามได้ทำงานใกล้ชิดกับครุสเชฟอีก เมื่อเบรชเนฟเป็นหัวหน้าพรรคที่ซาโปโรซ ได้ทำงานก่อสร้างสถานีไฟฟ้าพลังน้ำและโรงงานเหล็กกล้าสำเร็จอย่างดี จึงได้เป็นสมาชิกกรรมการเมืองอูเครน ใน ค.ศ. 1950 ได้เป็นหัวหน้าพรรคที่โมลดาเวียและต่อมาที่คาซัคสถาน เมื่อครุสเชฟมีอำนาจสูงสุด เบรชเนฟได้เป็นเลขาธิการคณะกรรมการกลางและสมาชิกคณะกรรมการเมือง ใน ค.ศ. 1960 เบรชเนฟได้ดำรงตำแหน่งประธานแห่งสหภาพโซเวียต แต่เท่ากับถูกปิดให้พ้นทางแห่งอำนาจ ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1963 โคซลอฟ (Kozlov) หมดอำนาจ เบรชเนฟจึงได้กลับคืนสู่สำนักเลขาธิการ ซึ่งนับว่าเขาเป็นนักการเมืองโซเวียตคนเดียวที่สามารถกลับจากสุสานคืนสู่อำนาจได้ เขากลายเป็นตัวเต็งที่จะสืบอำนาจต่อจากครุสเชฟ ในโลกทางการเมืองที่ร้ายกาจโหดเหี้ยมนี้ เบรชเนฟเองต้องใช้ชีวิตที่ผู้อื่นเคยทำมาแล้วและประสบผล ได้แก่ระบบอุปถัมภ์ เล่ห์กลอุบาย การโยกย้ายถ่ายเทสารพัด เบรชเนฟสร้างกลไกทางการเมืองที่แข็งแกร่งมั่นคงขึ้น ประกอบด้วยวิศวกร ผู้จัดการโรงงานและเจ้าหน้าที่จากบ้านเกิดของตน ค่ายกลนี้ทางตะวันตกเรียกว่า มาเฟียดนีเปอร์ (Dnieper Mafia) อย่างไรก็ดี เบรชเนฟได้ชื่อว่าทำงานอย่างมีประสิทธิภาพสงบเงียบมีเหตุมีผล และมีประสพการณ์ทั้งด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและการทหาร ในเส้นทางขึ้นสู่อำนาจสูงสุดของเบรชเนฟนั้น มีอุปสรรคขัดขวางอยู่คือสมาชิกกรรมการเมือง ได้แก่ โคลิกิน ปอดกอร์นีย์ และสุสลอฟ ซึ่งเป็นตัวแทนกลุ่มผลประโยชน์ที่ทรงอำนาจ ช่วงเวลาห้าปีตั้งแต่ ค.ศ. 1966-71 เบรชเนฟสะสมกำลังเอาชนะฝ่าย

ตรงข้ามโดยอาศัยฐานอำนาจที่มีอยู่ในพรรค และเข้าจัดการควบคุมนโยบายด้านการต่างประเทศ รัฐกิจและการเกษตรได้ เมื่อถึงเดือนมีนาคม-เมษายน ค.ศ. 1971 สมัชชาพรรคครั้งที่ 24 ยืนยันอำนาจสูงสุดของเบรชเนฟที่มีอยู่ในพรรคคอมมิวนิสต์ โดยที่เบรชเนฟมีเพื่อนเก่าในคณะกรรมการเมือง ได้แก่ เซอร์ปีตสกี กูนาเอฟ กูลากอฟ และกรีชิน เข้าร่วมกลุ่มด้วย ผลงานที่นับเป็นความสำเร็จครั้งสำคัญในด้านการต่างประเทศคือการเจรจาทางการทูตขั้นสุดยอดกับวิลลี บรานท์ (W. Brandt) นายกรัฐมนตรีแห่งเยอรมนีตะวันตก และริชาร์ด นิกสัน (R. Nixon) ประธานาธิบดีของสหรัฐฯ เป็นเครื่องสนับสนุนสิทธิอำนาจของเขาได้อย่างดี ใน ค.ศ. 1973 ผู้นำกลุ่มผลประโยชน์ที่สำคัญได้เข้ามาเป็นสมาชิกคณะกรรมการเมือง ได้แก่ จอมพลอันเดร เกรชโก (กลาโหม) ยูริ อันโดรปอฟ (อธิบดีกรมตำรวจเพื่อความมั่นคง) อันเดร โกรมีโก (รัฐมนตรีต่างประเทศ) ขณะเดียวกันได้กวาดล้างโซโรนอฟและเซเลสท์ไป ใน ค.ศ. 1975 คู่แข่งที่น่ากลัวคนสุดท้ายพ้นอำนาจไปจากกรรมการเมือง ณ สมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์ครั้งที่ 25 (ค.ศ. 1976) มีประกาศเปลี่ยนแปลงคณะเลขาธิการและคณะกรรมการเมือง สมาชิกเต็มสภาพ 16 คน เป็นพวกที่เบรชเนฟเลือกเข้ามา 10 คน บ่งบอกว่าเบรชเนฟมีอำนาจอยู่จริง ใน ค.ศ. 1977 เบรชเนฟในฐานะประธานสหภาพโซเวียตกล่าววาทน์สหภาพโซเวียตได้เข้าสู่ช่วงสมัยสังคมนิยมพัฒนาแล้ว ถึงเวลานี้แม้ความสามารถในการทำงานของเบรชเนฟจะลดลงเนื่องจากเจ็บป่วยบ่อย เบรชเนฟก็ยังมีอำนาจบัญชาการจัดการโยกย้ายบุคคลที่จะมาแทนที่เขาได้ เมื่อโคสิกินนายกรัฐมนตรีผู้มีอำนาจรองจากเขาปลดเกษียณ และถึงแก่อสัญกรรม นิโกไล ติโคนอฟ (Nikolai I. Tikhonov) วัย 75 ปี ผู้ที่เบรชเนฟให้ความอุปถัมภ์ได้เข้าแทนที่

ในสมัยเบรชเนฟ พรรคคอมมิวนิสต์ทุกระดับมีบทบาทกว้างขวางขึ้นนับแต่มีการโยกย้ายในคณะกรรมการเมือง พรรคก็เข้มแข็งขึ้น มีการเปลี่ยนตัวบุคคลในคณะกรรมการกลางไม่กี่คน ในค.ศ. 1977 มีการกวาดล้างพรรค สมาชิกพรรคเพียงร้อยละสองเท่านั้นที่พ้นจากตำแหน่ง อย่างไรก็ดี สมัชชาพรรคครั้งที่ 24 ประกาศว่าจะมีการประชุมสมัชชาพรรคทุกห้าปี ตามวาระของแผนพัฒนาห้าปี คณะกรรมการกลางจึงไม่ใช่องค์กรที่กำหนดนโยบายหลักอีกต่อไป สมาชิกที่เพิ่มจำนวนขึ้นเป็น 241 คน ที่ไม่มีสิทธิออกเสียง 155 คน สมัชชาพรรคครั้งที่ 25 เลือกสมาชิกใหม่ได้ถึงร้อยละ 90 พรรคมัชชาขนาดใหญ่โตขึ้น เมื่อถึงเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1977 สมาชิกเพิ่มจำนวนถึง 16.2 ล้านคน เพิ่มได้รวดเร็วกว่าในสมัยครุสเชฟ ทำให้เสียความเป็นผู้นำขบวนการ (Vanguard) เช่นในสมัยสตาลินไป สมาชิกพรรคมีการศึกษาและชำนาญการด้านเทคนิคระดับสูง สมาชิกทั้งหมดเป็นสตรี ราว 1 ใน 4 และไม่ได้อยู่ในตำแหน่งสำคัญ ในสมัย "สังคมนิยมพัฒนา" พรรคมัชชาทริเริ่มงานปฏิรูปที่สำคัญ

มากขึ้น เข้าประสานงานโครงการด้านสังคมและเศรษฐกิจที่ซับซ้อนมากขึ้น และช่วยผลักดันให้งานของรัฐก้าวหน้าอย่างระมัดระวังและมีประสิทธิภาพ ในสมัยชาพรรคครั้งที่ 25 มีการพูดเรื่องให้พรรคควบคุมคณะมนตรีผู้ทำหน้าที่บริหารและพูดเรื่องนี้อีกในที่ประชุมคณะกรรมการกลางในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1978 ซึ่งครั้งนี้เบรชเนฟกล่าวว่ามีหัวใจมอบให้แก่พรรค (Partiinost) ก็ต้องมีความซำนิชำนาญการประกอบกันด้วย

เรื่องที่ยังถกเถียงกันไม่รู้จบ คือ เรื่องที่ว่าในสมัยเบรชเนฟปกครองด้วยระบอบคอมมิวนิสต์โดยที่มั่นคงหรือปกครองโดยบุคคลเพียงคนเดียวอย่างมีคุณภาพ หรือหวนคืนสู่ระบอบอัตตาธิปไตยแบบสตาลิน หรือจริง ๆ แล้วเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นได้มากขึ้นด้วย ผู้นำโซเวียตสร้างภาพพจน์ให้เห็นว่ามีความกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และซ่อนเรื่องที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกันไว้ไม่ให้ประชาชนและโลกภายนอกได้รู้ นักวิชาการตะวันตกตั้งฉายาคณะปกครองของเบรชเนฟว่า "รัฐบาลเสมือน" คือหาวิธีรักษาอำนาจและสิทธิพิเศษของตนโดยไม่หวังให้สังคมเปลี่ยนแปลง ยุคคอมมิวนิสต์เสื่อมถอยลง โรเบิร์ต แคนเนล ผู้เชี่ยวชาญเรื่องสหภาพโซเวียตกล่าวถึงสมัยนี้ว่าระบบรัฐการค่อยคืบเข้ามา มีส่วนในการเมืองและการบริหารรัฐกิจทั่วไป มีสถาบันต่างๆ เป็นหน่วยงานที่สำคัญ ได้แก่ พรรค รัฐ กองทัพ และตำรวจแบ่งปันอำนาจกันโดยไม่มีนโยบายลดอำนาจของสถาบันเหล่านี้ลง หนังสือพิมพ์โซเวียตลงบทความโต้แย้งเรื่องต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง ต่อเมื่อได้ถกเถียงจนถึงขั้นตกลงยอมรับกันได้แล้วจึงตัดสินใจ พรรคได้กลายเป็น "ตัวแทนทางการเมือง" ที่คอยระดมประนีประนอมกลุ่มขัดแย้งในวงรัฐการ สตาลินและครุสเชฟผู้ต้องใช้วิถีกวาดล้างเจ้าหน้าที่ระดับสูงที่อยู่ในตำแหน่งถาวร น่าจะยอมยกให้ระบบผู้นำที่มั่นคงของสมัยนี้

พรรคคอมมิวนิสต์พยายามหลีกเลี่ยงระบบเบ็ดเสร็จที่จะใช้ได้โดยอาศัยวิถีกวาดล้างเท่านั้น เบรชเนฟเองมีสิทธิพิเศษน้อยกว่าผู้บริหารระดับนำบางคนด้วยซ้ำ เขาไม่มีอำนาจตัดสินใจโดยลำพัง สมาชิกส่วนใหญ่ในคณะกรรมการเมืองคือ ผู้กำหนดนโยบายและโดยทางทฤษฎีเบรชเนฟจะถูกขับออกเมื่อใดก็ได้ เบรชเนฟไม่สามารถเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการเมืองโดยสมาชิกไม่เห็นชอบด้วยได้ กรมการเมืองจึงดูเหมือนเป็นเกาะแห่งประชาธิปไตยในทะเลเผด็จการที่เดียว อย่างไรก็ดี เมื่อถึง ค.ศ. 1981 ผู้นำโซเวียตระดับสูงสุดเป็นผู้อาวุโสทั้งหมด เบรชเนฟอายุ 74 ปี สุลลอฟ อายุ 75 ปี และคิริเลนโก อายุ 74 ปี คนหนุ่มอย่างเซเลปิน ถูกย้ายออกจากคณะกรรมการเมืองไปก่อนหน้านี้แล้ว ต้องมีการเปลี่ยนตัวผู้นำระดับสูงอย่างแน่นนอนภายในไม่กี่ปี

ในสมัยเบรชเนฟ รัฐบาลมีปัญหาทางด้านการปกครองมาตลอดและใช้วิธีจัดการขั้นรุนแรง เช่นการปราบปรามกลุ่มชาตินิยมในสหภาพโซเวียต ในเดือนเมษายน ค.ศ.

1966 นักหนังสือพิมพ์ นักวิจารณ์วรรณกรรมชาวอูเครนชื่อ อิวาน เสวตลึชนี และอิวาน คิวบา รายงานให้โลกรับรู้เรื่องการตัดสินคดีชาวอูเครนและประณามกลอุบายของเคจีบี เรื่อง การดำเนินนโยบายเปลี่ยนให้เป็นรัสเซีย การทำลายภาษาและวัฒนธรรมอูเครนและการกีดกัน แบ่งแยกชนชาติและศาสนา นักเขียนทั้งสองต้องโทษเข้าค่ายกักกันแรงงาน ต่อมา มีประกาศ เพิ่มมาตรา 190/1 และ 190/3 เกี่ยวกับอาชญากรรม การเผยแพร่สิ่งพิมพ์ที่ให้ร้ายแก่รัฐ โซเวียตและระบบสังคมนิยม หรือก่อความเสียหายร้ายแรง ไม่สงบเรียบร้อย เข้าในกฎหมาย อาญาและใช้กับพวกที่ประพฤติชั่วนอกกริดนอกรอย ชาวต่างชาติในสหภาพโซเวียต พยายามยืนยันสิทธิของพวกเขา และไม่พอใจการปกครองของโซเวียตรัสเซีย เพราะการกีด กันแบ่งระดับชั้นชนต่างเชื้อชาติที่มีตั้งแต่สมัยซาร์ยังคงมีอยู่และมีต่อไป ชาวเกตรัสเซียมี อำนาจเหนือชนชาติอื่นในสหภาพและได้รับสิทธิพิเศษมากมายที่สุด โดยเฉพาะในด้านสังคม เศรษฐกิจ การพัฒนาเศรษฐกิจให้ขยายตัวและเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วมีเฉพาะในสาธารณรัฐ ชาวสลาฟที่มีอัตราประชากรต่ำและแรงงานขาดแคลน ส่วนรัฐเตอร์กมุสลิมโดยเฉพาะในเอเซียกลางที่มีแรงงานล้นเหลือ อัตราประชากรสูงกว่า กลับมีการพัฒนาน้อยกว่า ใน ค.ศ. 1970 เมืองต่าง ๆ ในเขตแคว้นชาวมุสลิม มีมุสลิมเพียงร้อยละ 21 เท่านั้น งานดี ๆ มักตก เป็นของชาวมุสลิมไม่ใช่ของมุสลิม ตั้งแต่ ค.ศ. 1959-70 ประชากรเตอร์กมุสลิมเพิ่มจำนวน ขึ้นร้อยละ 44 ปัญหาประชากรในเอเชียกลางกลายเป็นปัญหาตึงเครียดมากขึ้น และการที่ จำนวนประชากรในเขตชนบทเพิ่มขึ้น หมายถึงผลผลิตที่เกินล้นมากมายซึ่งเชื่อมโยงกับปัญหา เกษตรกรรม

สำหรับภายในประเทศนั้น รัฐบาลต้องเผชิญปัญหาเรื่องผู้กระทำการแข็งข้อต่อ อำนาจรัฐ ผู้นำขบวนการหวังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยประกาศ ให้โลกทั่วไปได้รับรู้ว่ามิอะไรเกิดขึ้นภายในสหภาพโซเวียต เพื่อสกัดกั้นไม่ให้หวนคินสู่สมัยที่ ปกครองโดยวิธีทำให้กลัว สมาชิกขบวนการเป็นนักวิทยาศาสตร์และปัญญาชน ตัวอย่างงาน ของสมาชิกกลุ่มนี้ คือ บันทึกความทรงจำของอันเดร สะคะรอฟ (The Sakharov Memorandum) พิมพ์เผยแพร่ใน สามิซดัต ค.ศ. 1968 และเผยแพร่ภายนอกประเทศด้วย อันเดร สะคะรอฟเป็นบิดาแห่งระเบิดไฮโดรเจนโซเวียต ผู้ต้องการสนับสนุนสิทธิพลเมืองทั่ว ไปและประชาธิปไตย

รัฐบาลของเบรชเนฟจัดการกับกลุ่มแข็งข้อต่ออำนาจของรัฐอย่างหนัก มีบ่อย ครั้งที่จำขังพวกเหล่านี้ไว้ในโรงพยาบาลโรคจิต ใน ค.ศ. 1966 วิลเฮรี ทารลิส นักเขียน โซเวียตผู้ต้องโทษเนรเทศไปยังประเทศอังกฤษ ตีพิมพ์เรื่อง ดึกเจ็ด (Ward Seven) เกี่ยวกับ ปฏิบัติการบังคับขู่เชิญผู้ต้องขังในโรงพยาบาลโรคจิตที่มอสโกและเขียนว่า "ประเทศนี้ไม่เป็น

ประชาธิปไตย แต่เป็นฟาสซิสต์” คณะกรรมการเมืองประกาศริบสิทธิพลเมืองโซเวียตจากเขา โดยหาว่าบ้าและทรยศ ใน ค.ศ. 1967 ปีเตอร์ กริโกเรนโก พลตรีนอกราชการพยายามรณรงค์เพื่อให้ชาวตาตโครเมียพันโทชเนรเทศและกลับคืนถิ่นได้ รัฐบาลจับกุม กริโกเรนโกข้อหา ก่ออาชญากรรมและระบุว่าเสียชีวิตจังกักตัวไว้ในโรงพยาบาล และกระทำทารุณต่อเขา บุ กอฟสกีผู้แย้งข้อคนหนึ่งเล่าว่า “เมื่อใครก็ตามทำสิ่งที่เจ้าหน้าที่เห็นเป็นอาชญากรรมจะต้อง จับกุมคุมขังและลงโทษ พวกเหล่านี้ต้องขอกล่าวหาว่าบ้าและถูกกักไว้ในโรงพยาบาลโรคจิต” เมื่อนักประวัติศาสตร์ชื่ออันเดร อมาลริก เปรียบการตัดสินคดีและลงโทษ สมัยเบรชเนฟกับ สมัยแตกแยกทางศาสนายุคกลาง อมาลริกต้องตกงานและถูกตราหน้าว่าเป็นกาฝากสังคม หลังจากตรากตรำงานหนักในโซเวียต 16 เดือน อมาลริกก็เขียนเล่าสภาพทุกข์ยากของชาวนา ชาวไรรัสเซียให้โลกได้รับรู้อีก ในเรื่อง “การเดินทางอย่างไม่สมศรีใจสู่โซเวียต” นอกจากจะ เขียนเปิดเผยความจริงและเรียกร้องสิทธิอำนาจของประชาชนแล้ว สะคะรอฟยังได้เรียกร้อง ให้แก้ไขสถานการณ์ตั้งเครียดจากปัญหาต่างๆ ในโลกโดยอาศัยความร่วมมือกัน เขากล่าวถึง ภัยอันตรายต่อประชาชาติทั้งหมด คือสงครามนิวเคลียร์ ประชากรสิ้นโลก ระบบรัฐการ มลพิษ ต่อสภาพแวดล้อม โซเวียตและสหรัฐฯ และให้ร่วมมือกันกู้ภัยแห่งอารยธรรม สองประเทศ อาจหอบยืมระบอบของกันและกัน โดยจบลงที่สังคมที่นิยมประชาธิปไตย สะคะรอฟประณาม ลัทธิสตาลิน และระบบรวมว่า “เป็นการกดขามลงเป็นทาสเกือบเหมือนทาสที่ดินแบบเดิม” นั่นเอง สหภาพโซเวียตควรได้เป็นประเทศเสรีประชาธิปไตย เพื่อกู้ชื่อเสียงเยื่อของสตาลิน ให้ “แยกแยะอดีต(ของสตาลิน) และผลของการกระทำนั้นอย่างละเอียด เท่ากับได้ชำระล้าง คราบเลือดและรอยสกปรกที่แปดเปื้อนธงของเรา” ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1970 สะคะ รอฟได้เตือนเบรชเนฟว่าถ้าไม่เลิกระบบสืบราชการลับในวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและวัฒนธรรม สหภาพโซเวียตจะเป็นประเทศบ้านนอกอันดับรองๆ เท่านั้น

ตั้งแต่ ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา ขบวนการของผู้แย้งข้อในสหภาพโซเวียตเติบโต และขยายกิจกรรมออกไปมากขึ้น มีการวางระบบงานใต้ดินที่ซับซ้อนขึ้น ทั้งกิจกรรมความ เชื่อในลัทธิศาสนาและกิจกรรมสามัคคี (ดูในเรื่องวัฒนธรรม) กลุ่มสมาชิกพวกแย้งข้อต่อรัฐ มีประวัติศาสตร์ มีวีรบุรุษและนักบุญผู้เสียสละชีพของพวกเขา เมื่อมีประกาศนิรโทษกรรม สากลตั้งแต่ ค.ศ. 1975 ปรากฏจำนวนกลุ่มแย้งข้อชาวโซเวียตที่ต้องขังหรือต้องโทษปรามใน ข้อหาร่วมขบวนการกว่า 400 คน โดยเฉพาะในเหตุการณ์ครั้งสำคัญ คือ โอลิมปิกมอสโก ค.ศ. 1980 ข่าวสารที่เพิ่มจำนวนหน้ามากขึ้น ทำให้โลกรู้เรื่องรัฐปราบปรามประชาชน และ มีชนต่างเชื้อชาติศาสนาไม่พอใจจะอยู่ในสหภาพโซเวียต รัฐบาลโซเวียตลงมือจัดการกับพวก แฉงข้อด้วยมาตรา 190/1 ตั้งแต่ ค.ศ. 1976 โดยเฉพาะกับพวกสอดแนมกรณีโซเวียตละ

เมื่อดอกกลองให้ความร่วมมือเฮลซิงกิ ในช่วง ค.ศ. 1977-8 จำนวนผู้ต้องหาคดีแข็งข้อเพิ่มขึ้นมาก อันเดร สະคะรอฟต้องโทษเนรเทศไปกอร์กีใน ค.ศ. 1980 วิธีที่เคจีบี จัดการกับพวกแข็งข้อ มีตั้งแต่ตั้งข้อหาก่ออาชญากรรม ส่งเข้าบำบัดทางจิต ชูให้กลัว ใช้อันธพาลทำร้ายร่างกาย ส่งคนไปปล้นบ้านและเนรเทศออกนอกประเทศ จำนวนผู้ถูกจับใส่เครื่องบินส่งออกนอกประเทศเพิ่มขึ้น ที่สำคัญ คือ โสเลนนิตซิน ซาลิดเซ ลิตวินอฟ อมาลริก บุกอฟสกี กินชเบอร์ก และอีคสิโอนอฟ แต่มาตรการต่าง ๆ นี้ ไม่อาจสกัดกั้นกิจกรรมของพวกแข็งข้อต่อรัฐที่ปฏิบัติการอย่างเป็นระบบได้ กลุ่มแข็งข้อนี้ยังส่งรายงานเรื่องราวความคิดเห็นไปยังตะวันตกมากขึ้น

ในด้านเศรษฐกิจและสังคม ปัญหาที่คงอยู่หลังจากที่ครุสเชฟหมดอำนาจ คือความก้าวหน้าลดอัตราลงและความต้องการทรัพยากรมีมากขึ้น กลุ่มปฏิรูปต้องการให้สำนักงานวางแผนแห่งรัฐและโรงงานเอกชนได้ประมูลแข่งกันแทนการให้ส่วนกลางจัดวางแผนกำหนดราคา แต่รัฐบาลและกลุ่มเทคโนแครตไม่ต้องการให้อำนาจส่วนกลางหมดไป เพราะไม่ต้องการเสียอำนาจ จึงไม่ยอมปรับใช้วิธีการตลาด แม้จะเป็นแบบสังคมนิยมก็ตาม โดยอ้างว่าต้องยึดอุดมการณ์โดยไม่ยอมหลีกให้กับทุนนิยมอย่างเด็ดขาด นายกรัฐมนตรีโคสิกินนิยมความคิดปฏิรูปและสนับสนุนกลุ่มนิยมทฤษฎีของออสการ์ เลนส์ แห่งโปแลนด์ เอฟเส ลิบเบอร์มาน (Evsei Liberman) แห่งมหาวิทยาลัยคาร์คอฟเสนอแนวคิดเรื่องกำไร ว่าไม่เห็นด้วยที่สตาลินกำหนดนโยบายและสั่งการด้านเศรษฐกิจจากเบื้องบนและให้เบื้องล่างยอมตามโดยุษฎี สตาลินเน้นที่ปริมาณการผลิตโดยไม่ใส่ใจเรื่องทุนและคุณภาพ ลิบเบอร์มานหวังว่าเอกชนจะมีอิสระในการดำเนินกิจการโดยไม่มี การควบคุมเว้นแต่จะเป็นไปเพื่อเป้าหมายทางการผลิตทั้งหมดและการกำหนดเวลาส่งสินค้าเท่านั้น การเพิ่มค่าจ้างและโบนัสให้ผู้จัดการและคนงานต้องแล้วแต่ว่าจะได้กำไรเท่าใด ได้แก่เมื่อขายผลิตผล ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับว่าผลิตได้ตามขีดที่กำหนด ต้องมีการนำอุปสงค์อุปทานมาใช้ ผู้ผลิตและผู้จัดจำหน่ายต้องสัมพันธ์กันโดยตรง ไม่ใช่ผ่านกระทรวงกรมที่ว่าการเศรษฐกิจส่วนกลาง ลิบเบอร์มานเสนอความคิดเรื่องกำไร ในค.ศ. 1962 นักเศรษฐศาสตร์รัสเซียเองก็ยอมรับว่าไม่มีสิ่งใดชี้ขาดการผลิตได้ดีกว่ากำไร ซึ่งจะสะท้อนคุณภาพและปริมาณของสินค้าที่ผลิตได้ด้วย มีผู้วิจารณ์ลิเบอร์มานว่ามีเจตนากระตุ้นให้ผลิตตามความต้องการของตลาดและให้ข้อคิดเห็นว่ากำไรของรัสเซียมีความหมายต่างไปจากกำไรของตะวันตก นักธุรกิจทางตะวันตกแสวงหากำไรให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้โดยไม่มีการกำหนดจากเบื้องบน ในโซเวียต โรงงานที่ผลิตอย่างมีประสิทธิภาพมีโอกาสทำกำไรมากกว่าเพื่อน ทั้งนี้โดยเบื้องบนกำหนด นั่นคือคณะกรรมการวางแผนแห่งรัฐจะใช้กำไรเป็นโบนัสเพื่อล่อใจให้ผลิตได้มากขึ้น กำไรในที่นี้จึงไม่ขัดกับหลักการของมาร์กซ์

เพราะได้มาด้วยวิธีการเพิ่มผลผลิตปรับปรุงกรรมวิธี ใช้วิธีการใหม่ เครื่องมือดี อาศัยการคำนวณคาดการณ์เช่นให้ของค้างโกตังน้อยและยกระดับคุณภาพ ส่วนกำไรอีกความหมายหนึ่งนั้นได้โดยวิธีลดค่าแรง เพิ่มราคาสินค้า กำหนดการแลกเปลี่ยนที่ไม่ยุติธรรมและการค้ากำไรต่าง ๆ

ครูสเชฟได้เคยทดลองทำตามความคิดของลิเบอร์มานในช่วงปลายสมัยและทำกำไรและรายได้มากขึ้น ผู้นำสมัยต่อมาจึงคิดลองทฤษฎีนี้ต่อไป โดยปรับพื้นฐานให้เหมาะกับกิจการผลิตเครื่องอุปโภค 400 แห่ง ให้ยืดหยุ่นได้มากขึ้นเพื่ออุปสงค์ของผู้บริโภคและมุ่งผลิตอย่างมีคุณภาพ อย่างไรก็ตามโคสิกินเสนอให้ปฏิรูปเศรษฐกิจทั่วไป แผนตามความคิดของลิเบอร์มานจึงหมดความสำคัญลง แผนปฏิรูปเศรษฐกิจของโคสิกินได้รับความเห็นชอบในเดือนกันยายน ค.ศ. 1965 แผนนี้รวมเอาเศรษฐศาสตร์การจัดการของลิเบอร์มานและความคิดเรื่องกำไรเข้าไว้ด้วย ขณะเดียวกันก็ได้ฟันกระทรวงว่าการเศรษฐกิจส่วนกลางขึ้นด้วยโดยกลุ่มนิยมstadalin เข้าควบคุมสภาเศรษฐกิจส่วนภูมิภาคของครูสเชฟหรือซอฟนาโกซีหมดความสำคัญ เจ้าหน้าที่พรรคส่วนท้องถิ่นคัดค้าน แต่กลุ่มเทคโนแครตมอสโกก็ได้อำนาจคืนอย่างที่เคยมีก่อนค.ศ. 1957 หัวหน้าคนใหม่ของโกสแปเลน คือไบบากอฟ (N.K. Baibakov) ซึ่งครูสเชฟได้จัดการให้ย้ายจากตำแหน่งไปเมื่อ ค.ศ. 1957

การปฏิรูปเศรษฐกิจของโคสิกินไม่บังเกิดผลเพราะกลุ่มอนุรักษ์ในพรรคและผู้จัดการซึ่งนิยมstadalin เป็นอุปสรรคสำคัญ กลุ่มอนุรักษ์เกรงว่าถ้าไม่ให้ผู้จัดการควบคุมดูแลเรื่องเศรษฐกิจ พรรค ข้าราชการ และทหารจะมีอำนาจควบคุมการผลิตทางอุตสาหกรรมน้อยลง พวกนี้เห็นว่าความคิดแบบลิเบอร์มานที่มองว่าการตลาดสำคัญกว่าแผนการควบคุมจากส่วนกลางไม่เป็นไปตามหลักวิชาการ ยิ่งกว่านั้นผู้จัดการหลายคนกลัวที่จะต้องรับผิดชอบ พวกนี้ชอบให้มีผู้ตรวจตราดูแลและใช้วิธีแบบสมัยstadalin

ในสมัยเบรชเนฟ ความก้าวหน้าทางด้านอุตสาหกรรมยิ่งลดลงอีก จำเป็นต้องปรับปรุงการผลิตและคุณภาพของผลผลิตให้ดีขึ้น นโยบายเศรษฐกิจแบบเก่าที่มุ่งเน้นด้านอุตสาหกรรมหนักและการป้องกันประเทศ ทำให้สูญเสียดุลยภาพระหว่างอุตสาหกรรมหนักกับอุตสาหกรรมเบาและอุตสาหกรรมบริการ โดยเฉพาะด้านบริการนับว่าล่าช้ามาก รัฐบาลเร่งระดมทุนเพื่อรักษาอัตราความก้าวหน้าแต่กลับทำให้เกิดลักษณะคอขวดมากขึ้น นั่นคือขยายอุตสาหกรรมประเภทที่เห็นสำคัญเกินไป เมื่อระบบเศรษฐกิจของโซเวียตไม่มีประสิทธิภาพ การลงทุนจึงสูญเปล่าด้วยเหตุหลายประการ ได้แก่ การวางแผนอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ และการใช้แรงงานไม่ได้เต็มกำลังความสามารถ การจัดการทรัพยากรมนุษย์อย่างผิดพลาด ใช้แรงงานผิดประเภทหรือมีแรงงานในบางที่บางแห่งมากเกินไป ยิ่งเป็นการเสริม

ให้รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้น ใช้ความเข้มงวดมากขึ้น ทำให้ล่าช้า ขาดการริเริ่ม เดียว
ขาและมีข้าราชการมากไป ดังนั้นโซเวียตจึงไม่สามารถบรรลุเป้าหมายหลักของแผนพัฒนาห้าปี
ฉบับที่ 9 (ค.ศ. 1971-75) และแผนฉบับที่ 10 (ค.ศ. 1976-80) แม้จะกำหนดเป้าหมาย
ต่ำกว่าที่เคย ตั้งแต่ ค.ศ. 1980 รัฐบาลต้องเผชิญปัญหาแรงงานและความต้องการสินค้า
อุปโภคบริโภค ในสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์ครั้งที่ 25 (ค.ศ. 1976) เบรชเนฟให้เร่งเพิ่ม
อัตราการผลิตใช้เครื่องจักรแทนคน และปรับปรุงการผลิตเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งปริมาณ
และคุณภาพ ส่วนทางด้านเกษตรกรรม มีการปรับปรุงแต่ไม่ก้าวหน้านัก เพราะสภาพดินฟ้า
อากาศเป็นอุปสรรคและนาไร่ที่มีขนาดใหญ่เกินไปไม่ให้ผลเท่าที่ควร ใน "จดหมายถึงผู้นำ
โซเวียต" ที่โซลเชนนิตซินเขียนขึ้นในค.ศ. 1973 ได้ขอให้เลิกใช้ระบบนารวมทั้งหมด สำหรับ
สหภาพโซเวียต เกษตรกรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมืองอย่างมากเพราะเป็นเครื่องรองรับ
อุดมการณ์ ส่วนกลางจะเข้าดูแลควบคุมอย่างเข้มงวด แม้จะลงทุนมากเท่าใด ก็ไม่ช่วยให้
เกษตรกรรมก้าวหน้าได้รวดเร็วอย่างใจ ช่วงสิบปีแรกที่เบรชเนฟครองอำนาจ อัตราการผลิตเพิ่ม
ผลผลิตเมื่อเปรียบเทียบกับสมัยคрусเชฟได้ราวร้อยละ 26 ต่อร้อยละ 41 อัตราการผลิตธัญญาหาร
ที่ตกต่ำลงในค.ศ. 1963, 1972, 1979 และ 1980 ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจโดยรวม เมื่อ
ผลิตข้าวไม่ได้อัตราคงที่ เบรชเนฟต้องนำเข้าจากสหรัฐฯ และอาร์เจนตินาเป็นระยะยาว และ
ลงทุนสร้างที่เก็บข้าวปริมาณ 40 ล้านเมตริกตัน เบรชเนฟมุ่งขยายเขตชลประทานและจัด
ปฏิรูปที่ดินภาคตะวันตกเฉียงเหนือ ผลผลิตทางเกษตรเพิ่มปริมาณขึ้น ราวร้อยละ 80-85
ของที่สหรัฐฯ ผลิตได้ ซึ่งพอบริโภคในประเทศ แต่ประเภทของที่ผลิตได้ขาดคุณภาพและ
ความหลากหลาย ผลผลิตที่ได้ทำให้เกิดแนวโน้มว่าโซเวียตจะหันเหจากระบบนารวมไปเน้นที่
นารัฐแทน

ตารางที่ 4
นารวมและนารัฐ

นารวม	ปี 1940	ปี 1960	ปี 1970
จำนวนทั้งหมด	235,000	44,900	27,300
กรรมกรต่อที่นา	110	445	549
เขตเพาะปลูกต่อที่นา (เฮกตาร์)	500	2,764	3,597
บุคคล (พัน)	297	3,081	4,509
แทรคเตอร์	4.4	14.4	39

นารัฐ	ปี 1940	ปี 1960	ปี 1970
จำนวนทั้งหมด	4,200	7,400	19,617
กรรมกรต่อที่นา	351	780	559
เขตเพาะปลูกต่อที่นา (เฮกตาร์)	2,750	9,081	5,680
แทรคเตอร์	30	54	57

D.R.Kelly, ed., "Soviet Politics in the Brezhnev Era" (New York, 1980), p.57.

นาไร่ของโซเวียตมีขนาดใหญ่โต ไม่ใช่เรื่องที่เอกชนหรือบุคคลดำเนินการผลิตเป็นเอกเทศได้ เพราะชาวนาชาวไร่จะอยู่ภายใต้ความควบคุมอย่างกวดขัน โดยมีผู้จัดการที่ดินอย่างเช่นในสมัยซาร์ ชาวนาชาวไร่ร้อยละ 70 ต้องทำงานและลงแรงในที่นาขนาดใหญ่มากกว่าที่เป็นอยู่ในสหรัฐฯ ถึงเจ็ดเท่า แต่จำนวนแทรคเตอร์และรถบรรทุกผลิตผลมีเพียงหนึ่งในสามของที่สหรัฐฯ มีและมีรถเกี่ยวขนาดข้าวเพียงร้อยละ 60 ของที่สหรัฐฯ มี รัฐเป็นผู้กำหนดอัตราค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำแก่ชาวนารวม มีการขึ้นรายได้ให้แก่แรงงานเกษตรกรรมทั้งหมดเพื่อลดช่องว่างของอัตราค่าจ้างของแรงงานในเมืองกับแรงงานในชนบท ใน ค.ศ. 1980 ชาวนาไร่ในระบบการรวมได้รับค่าแรงโดยเฉลี่ย 116 รูเบิลต่อเดือน แรงงานในเมืองได้รับ 170 รูเบิล ชาวนาไร่ได้รับในอัตราระหว่างอัตราเงินเดือนค่าแรงของทั้งสองพวก รัฐบาลพยายามกระตุ้นให้ผลิตได้ปริมาณและคุณภาพเพิ่มขึ้น แต่ไม่ใคร่ประสบผล นาไร่ของเอกชนมีอยู่ราว 15 ล้านแห่ง ผลิตได้หนึ่งในสี่ของที่ผลิตได้ทั้งหมดและชาวนาไร่และชาวนารวมก็ได้ใช้เวลาส่วนหนึ่งเพื่อผลิตให้กับนาเอกชน ครุสเชฟเคยเข้มงวดกวดขันกับนาไร่ของเอกชน จนเมื่อถึงสมัยเบเรชเนฟ รัฐบาลตระหนักว่านาไร่ของเอกชนมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อเศรษฐกิจของประเทศ จึงให้ความช่วยเหลือสนับสนุน และมีการผลิตเครื่องจักรเพื่อจัดให้กับนาไร่ของเอกชนเพิ่มขึ้น

การค้ากับต่างประเทศเจริญขึ้นตั้งแต่ค.ศ.1970 เนื่องจากมีการนำเข้าเทคโนโลยีตะวันตกและส่งออกน้ำมันและแก๊สธรรมชาติ เมื่อโซเวียตละทิ้งนโยบายพึ่งพาความบริบูรณ์ของตน (autarchy) ก็ได้เปิดประเทศรับเทคโนโลยีจากต่างประเทศ โดยเฉพาะเพื่อเพิ่มผลผลิตพลังงาน นอกจากโซเวียตจะส่งออกยูเรเนียมและทอง ยังส่งออกสินค้าประเภทวัตถุดิบราวร้อยละ 85 กว่าครึ่งเป็นปิโตรเลียม มีการส่งออกน้ำมันไปยังยุโรปและคิวบาเพิ่มขึ้นจาก 96 ล้านตันใน ค.ศ. 1970 เป็น 125 ล้านตันใน ค.ศ. 1975 แต่โซเวียตผลิตน้ำมันได้ไม่เกิน 12-13 ล้านบาร์เรลต่อวัน โซเวียตและยุโรปตะวันตกอาจต้องนำเข้าจากตลาดต่างประเทศตั้งแต่ ค.ศ. 1980 เนื่องจากผลผลิตจากบ่อน้ำมันเก่าตกลง ด้วยเหตุผลทางเทคนิคและด้วยเหตุที่ต้องทุ่มค่าใช้จ่ายไปให้กับการนำเข้าเทคโนโลยีจากตะวันตกและจากญี่ปุ่นสำหรับบ่อใหม่ในไซบีเรีย

ในสมัยนี้โดยทั่วไปเศรษฐกิจยังล่าหลังเมื่อเทียบกับสหรัฐฯ อุตสาหกรรมโซเวียตยังขาดความรู้และชำนาญการด้านเทคโนโลยี โดยเฉพาะด้านคอมพิวเตอร์ เบรชเนฟจำเป็นต้องอาศัยวิธีสร้างความเข้าใจอันดี (de'tente) กับสหรัฐฯ และตะวันตก แต่โซเวียตล้ำหน้าสหรัฐฯ ในด้านการผลิตวัตถุดิบที่สำคัญ ใน ค.ศ. 1980 โซเวียตผลิตถ่านหินได้ถึง 713 ล้านตัน ก่อนหน้านั้น ในค.ศ. 1978 ผลิตเหล็กกล้าได้ 15 ล้านตัน ซึ่งเกินอัตราที่สหรัฐฯ จะผลิตได้ สหภาพโซเวียตเป็นเจ้าของทุนสำรองวัตถุดิบมากกว่าประเทศอื่นใด แม้ว่าเมื่อจะนำมาใช้ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากเพราะอยู่ในแดนห่างไกลและทุรกันดาร โซเวียตอ้างว่าเป็นเจ้าของถ่าน

หินในโลกถึงร้อยละ 57 แก๊สธรรมชาติร้อยละ 25 และหินน้ำมันร้อยละ 50 ใน ค.ศ. 1980 ประชากรโซเวียตมีจำนวน 265 ล้านคน ร้อยละ 63 อยู่ในเมือง ชาวเตอร์กมุสลิมในเอเชียกลางเพิ่มจำนวนได้เร็วกว่าชาวรัสเซียแต่ชาวรัสเซียยังคงเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ การที่เมืองเติบโตอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดปัญหาการขาดแคลนที่อยู่อาศัยซึ่งมีอยู่แล้วตั้งแต่สมัยสงครามโลก ใน ค.ศ. 1970 มอสโกและโคเนทส์มีที่อยู่อาศัยมาตรฐานต่ำที่สุดคือ 9 ตารางเมตรต่อคน อย่างไรก็ตามสภาพที่อาศัยในสหภาพโซเวียตดีขึ้นมากในสมัยต่อมา แม้ว่าจำนวนชาวโซเวียตที่อยากได้บ้านในฝันจะมีมากเกินกว่ารัฐจะบริการได้ก็ตาม

ในช่วงต้นสมัยเบรชเนฟมาตรฐานความเป็นอยู่ของชาวโซเวียตดีขึ้น แต่ก็อยู่ในขั้นต่ำเมื่อเทียบกับประเทศอุตสาหกรรมสำคัญอื่นๆ ชาวโซเวียตมีพอบริโภคแต่ยังขาดด้านโภชนาการ เช่น ประเภทเนื้อมัน จำนวนคนที่อาศัยในบ้านแออัด ทำให้ชีวิตไม่ใคร่สดใสนัก เบรชเนฟเองเกรงว่าจะเป็นเหมือนโปแลนด์ที่มีการนัดหยุดงานด้วยแรงกดดันเรื่องความขาดแคลนด้านอุปโภค จึงเร่งจัดหาบริการ ชาวเมืองเรียกร้องสินค้าที่มีคุณภาพได้แก่รถยนต์ มอเตอร์ไซด์และพรม สินค้าเหล่านี้ต้องซื้อแบบจ่ายสด จึงมีการลงทุนด้านรถยนต์ส่วนบุคคล บริการซ่อมและถนนหนทางมากขึ้น แผนห้าปีฉบับต่อมาจึงมุ่งเน้นรายการเครื่องอุปโภคมากขึ้นมาก แต่ราคาสินค้าเมื่อเทียบรายได้นับว่าแพงทีเดียว จะซื้อรองเท้า 1 คู่ต้องเสียเวลาหาเงินถึง 45 ชั่วโมง เทียบกับชาวสหรัฐฯ ใช้เวลาทำงานเพียงไม่ถึง 5 ชั่วโมงก็ได้รองเท้า 1 คู่

ตารางที่ 5

ประเภทสินค้าอุปโภค (ต่อ 1,000)

รายการ	ปี 1965	ปี 1970	ปี 1975	ปี 1977
นาฬิกาข้อมือ นาฬิกาตั้งโต๊ะ	885	1,195	1,319	1,408
เครื่องรับโทรทัศน์	68	143	215	229
ตู้เย็น	29	89	178	210
เครื่องซักผ้า	59	141	189	200

D.R. Kelly, ed., *op.cit.*, p116.

จึง สถานภาพของผู้หญิงในด้านนี้ เมื่อเทียบกับผู้ชายจึงยังไม่ชัดเจน ต้องรอนกว่าผู้หญิง
โซเวียตจะได้ตำแหน่งสำคัญๆ ในพรรคคอมมิวนิสต์มากขึ้นแล้วเท่านั้น

รัฐบาลโซเวียตพยายามหาทางลดช่องว่างของอัตราค่าจ้างแรงงาน แต่ก็ยังไม่มี
ความยุติธรรมได้พอและมีการใช้สิทธิพิเศษแฝงเร้นอยู่ พวกหัวกระติโนกลุ่มผู้นำพรรคกรม
ตำรวจ รัฐบาล และทหาร คือชนชั้นใหม่ที่วางตนเป็นชนชั้นขุนนางสืบอำนาจ และจะนำโซเวียต
หวนกลับสู่ยุคศักดินา ทั้งนี้โดยไม่มีลักษณะการคำนึงถึงเรื่องมารยาทธรรมเนียมหรืออำนาจบารมี
แบบขุนนางเต็มๆ ขุนนางใหม่ส่งผ่านตำแหน่งและความมั่งมีไปยังทายาทผู้สืบสายเลือดและหา
ความสบายใส่ตัวอย่างมากเช่นเป็นเจ้าของอิมูชิน มีอพาร์ทเมนท์หรูหรา มีคฤหาสน์ที่พักในชน
บท (dachas) เครื่องสุขภัณฑ์ครบครันและสระว่ายน้ำ ที่พลเมืองปกติธรรมดาจะมีไม่ได้ นอก
จากนั้นยังมีสิทธิซื้อสินค้าราคาสูงที่ไม่มีจัดวางไว้จำหน่ายทั่วไป เหมือนสมัยซาร์ที่มีชนกลุ่มน้อย
ยึดถืออภิสิทธิ์เหนือมวลชนกรรมกรและชาวนาชาวไร่ผู้มีชีวิตยากลำบาก กรรมกรโรงงานพอใจ
ที่รัฐกำหนดให้มีสถานะสูง ทั้งที่ค่าจ้างและบำนาญต่ำ รัฐปรับค่าจ้างและบำนาญให้ชาวนารวม
แต่คนกลุ่มนี้ยังคงอยู่ยืนอยู่บนบันไดขั้นต่ำสุดอยู่ตนเอง ดำมาร์กซ์และเองเกลมองดู “สังคมนิยมพัฒนา” ของรัสเซียตอนนี้ คงอดที่จะร้องไห้ไม่ได้

ในด้านการต่างประเทศ เบรชเนฟดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างระมัดระวัง
โดยเฉพาะพยายามหลีกเลี่ยงบุคลิกลักษณะอย่างที่ครุสเซฟเคยสาแดงไว้ ได้แก่ การสร้างเรื่อง
ข่มขู่คุกคามและแสดงท่าทีก้าวร้าวรุนแรง เมื่อถึงค.ศ. 1968 โซเวียตเริ่มเปลี่ยนแปลงนโยบาย
และมีลักษณะขาดความเชื่อมั่นในตนเอง แต่หลังจากเข้าแทรกแซงกิจการภายในของเช็กโก-
สโลวะเกียและยกเลิกการเข้าควบคุมยุโรปตะวันออกแล้ว เบรชเนฟมีท่าทีเด็ดขาดและมั่นใจใน
ตนเองมากขึ้น การดำเนินนโยบายคลี่คลายความตึงเครียดสร้างความเข้าใจอันดีกับประเทศ
ตะวันตก (de'tente) ช่วยให้ตกลงกับเยอรมนีตะวันตกและสหรัฐฯ ได้ แต่กรณีพิพาทกับจีนยังคง
ไม่อาจยุติลงได้

ผู้นำโซเวียตพยายามแก้ไขปัญหากับจีนโดยริเริ่มแนวทางใหม่ขึ้นใช้นั้นคือ “เรา
ไม่โกรธใคร” นับตั้งแต่ค.ศ. 1965 โซเวียตและจีนต่างแข่งขันกันเพื่อสร้างอิทธิพลในเอเชีย
และซบเซียวกันอย่างเต็มที่ในสงครามเวียดนาม ในช่วงนี้เองรูมาเนียฉวยจังหวะที่ยักษ์สองตน
ทะเลาะกันหาทางตั้งอำนาจการปกครองตนเองกลับคืนมา โดยสร้างความสัมพันธ์อันดีกับจีน
และเปิดสัมพันธ์ทางการค้ากับประเทศตะวันตก ในค.ศ. 1966 จีนปฏิวัติทางวัฒนธรรมและ
ประกาศคว่ำบาตรสมัชชาพรรคคอมมิวนิสต์ครั้งที่ 23 ในโซเวียตต่อจากนั้นได้ปฏิบัติการร่ำ
รวารัสเซียในจีน นักศึกษาจีนเดินทางออกจากสหภาพโซเวียตกลับจีน สองประเทศยุติการติด
ต่อทางการค้าระหว่างกัน ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1969 ปรีฟดำเขียนวิจารณ์ลัทธิเหมาว่าเป็น

เรื่องของ “นโยบายเผชิญชะตากรรมอันยิ่งใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานอุดมการณ์ชาตินิยมแบบ
ชนชั้นกลางหัวแคบและเหวออกจากแนวทางมาร์กซ์และเลนิน” มีเหตุให้จีนกับโซเวียตต้องขัด
แย้งกระทบกระทั่งปะทะกันในบริเวณพรมแดนระหว่างสองประเทศซึ่งมีระยะ 4,000 ไมล์ เฮฟ
ตูเซินโกเปรียบชาวจีนว่าเป็นมอญโกล และว่ามีทางที่ยักษ์ใหญ่สองตนจะทำสงครามกัน ทั้งๆ ที่
ทั้งสองยืนมั่นในหลักการมาร์กซ์-เลนินเหมือนกัน

ผู้นำโซเวียตระมัดระวังไม่ให้เกิดปัญหายุ่งยากกับประเทศตะวันตกและเร่งเสริม
กำลังกองทัพ เมื่อมีปัญหาทางด้านตะวันออก โซเวียตดำเนินนโยบายขยายการค้ากับยุโรปตะวัน
ตก เมื่อชาร์ลส์ เดอโกลล์ เป็นประธานาธิบดีฝรั่งเศสและมีท่าทีมีินชากับสหรัฐฯ โซเวียต
พยายามหาทางให้องค์การสนธิสัญญานาโต้เสื่อมคลายอำนาจและบทบาทลง ฝรั่งเศสกับรู
มาเนียมักก่อเหตุให้องค์การอ่อนแอลง ขณะที่ประเทศยุโรปตะวันตกและยุโรปตะวันออกมีการ
ติดต่อกันมากขึ้น โซเวียตกับสหรัฐอเมริกามีความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนลักษณะไปภายหลังวิกฤตการณ์คิว
บา โดยต่างฝ่ายต่างประณามเรื่องการใช้อาวุธนิวเคลียร์ แต่ต่างก็มีไว้เพื่อยับยั้งสงครามและใช้
ดุลอำนาจ ทั้งสองตระหนักว่าไม่มีใครมีอำนาจสูงสุดได้อย่างแท้จริง ทำที่เป็นปฏิปักษ์เพื่อแข่ง
ขันกันชิงอำนาจในโลกที่สามค่อยอ่อนลงเมื่อรู้แน่ชัดในที่สุดว่าประเทศเป็นกลางไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด
อย่างจริงจังแน่นอน ทั้งสองประเทศก็เล็งเห็นอุดมการณ์และหันมาพิจารณาหาประโยชน์จาก
อำนาจโดยทางปฏิบัติ ระหว่างค.ศ. 1965-1968 สหรัฐฯ เข้าแทรกแซงเรื่องเวียดนามอย่างมาก
สัมพันธ์ภาพของสหรัฐฯ และโซเวียตจึงยิ่งเลวลง และต่อมาโซเวียตก็ได้ล้มเลิกนโยบายสร้าง
ความเข้าใจอันดีกับสหรัฐฯ

นโยบายของสหภาพโซเวียตต่อประเทศในโลกที่สามประสบผลเป็นอย่างดีก่อน
ค.ศ. 1970 นับตั้งแต่ ค.ศ. 1965 รัฐบาลของประเทศที่นิยมโซเวียตหลายประเทศหมดอำนาจ
ลง ได้แก่ นกฐมาห์แห่งกานาและชุกาโนแห่งอินโดนีเซีย รัฐบาลที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ได้ขึ้นมา
มีอำนาจแทน เบรชเนฟจึงเปลี่ยนไปใช้วิธีให้ความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจและการทหาร ใช้
อินเดียเป็นเครื่องช่วยกันจีน เมื่อเกิดสงครามอินเดีย-ปากีสถานใน ค.ศ. 1965 มอสโคตกใจ
กับเหตุการณ์ นายกรัฐมนตรีโคสิจกิ้นได้เดินทางไปพบปะกับผู้นำของทั้งสองประเทศในต้น ค.ศ.
1966 โซเวียตสร้างภาพพจน์เป็นทูตสันถวไมตรีแห่งเอเชีย อินเดียต้องพึ่งพาโซเวียตด้านการ
ทหาร ด้านอุตสาหกรรมและการทูตมากขึ้น สองประเทศขยายการค้าติดต่อทางการค้าระหว่างกัน
เรือสินค้าของโซเวียตในมหาสมุทรอินเดียแล่นทำทนายประเทศตะวันตกที่ผูกขาดอยู่เดิม ใน
ประเทศตะวันออกกลาง โซเวียตเข้าแทรกแซงและสร้างอิทธิพลทางการเมืองโดยก่อเหตุยุ่ง
เหิงวุ่นวายและทำลายสถานะของประเทศตะวันตก โซเวียตช่วยอิหร่านและซีเรียทางเศรษฐกิจ
และการทหาร แต่เมื่ออิหร่านประสบสงครามในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1967 นโยบายของโซเวียต

ได้รับผลกระทบเสียหาย ประเทศอาหรับก็ต้องพึ่งพาโซเวียตมากขึ้นเพราะไม่อาจพึ่งประเทศตะวันตกได้ ภายหลังสงครามตะวันออกกลาง ชาวโซเวียตนับพันเข้าฝึกชาวอียิปต์ให้รู้จักใช้อุปกรณ์ทางการทหารที่ทันสมัย นอกจากนั้น อิรัก ซูดานและอัลจีเรียก็ต้องพึ่งอาวุธของโซเวียตอย่างมากเช่นกัน โซเวียตมีอิทธิพลในตะวันออกกลางเพิ่มขึ้นถึงขีดสูงอย่างคาดไม่ถึง แต่นับตั้งแต่ ค.ศ. 1970 อิทธิพลของโซเวียตในภูมิภาคนี้ก็ลดลง

เหตุการณ์บุกประเทศเช็กโกสโลวะเกียในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1968 สร้างจุดหักเหให้กับนโยบายต่างประเทศของเบรชเนฟ นายกรัฐมนตรีเช็ก (Alexander Dubcek) แห่งเช็กโกสโลวะเกียได้หันไปใช้ระบอบสังคมนิยมประชาธิปไตยอย่างกระตือรือร้น โดยเลิกการตรวจสอบภายในประเทศและติดต่อผูกพันกับประเทศตะวันตกมากขึ้น ทำให้เยอรมนีตะวันออกและโปแลนด์เกิดขึ้นตัวขึ้น และมีเสียงสะท้อนจากโซเวียตดูเครนในทำนองเดียวกัน โซเวียตจำเป็นต้องเข้าแทรกแซงจัดการอย่างหนึ่งอย่างใดลงไป มีการตกลงกับผู้นำเช็กที่เซียร์นา แต่แล้วโดยที่ไม่มีการเตรียมการทางการเมืองไม่มีข้ออ้างที่น่าเชื่อถือ และไม่มีการลู่การเมือง ชาวเช็กให้การสนับสนุน โซเวียตได้ใช้กำลังบุกเช็กโกสโลวะเกีย ยูโกสลาเวียสนับสนุนเช็ก ประเทศตะวันตกกล่าวประณามโซเวียต แต่โซเวียตทำหูทวนลม ชาวเช็กแสดงความเป็นศัตรูต่อโซเวียตและใช้วิธีฮิงสาต่อต้าน จนชาวรัสเซียหลายคนถึงกับแปลกใจ การบุกเช็กโกสโลวะเกียครั้งนี้ บ่งบอกว่าระบบผู้นำรวมนี้ไม่ใช่ว่าจะไม่เด็ดขาดได้ โซเวียตวางกำลังทหารถึงหกหน่วยไว้ในเช็กโกสโลวะเกีย นับเป็นการเปลี่ยนดุลทางยุทธศาสตร์ในยุโรปตอนกลาง หนังสือพิมพ์โซเวียตลงข้อความประโศกที่บิสมาร์กซ์เคยกล่าวไว้ว่า "ใครก็ตามที่ครองโบฮีเมียเป็นผู้ถือกุญแจยุโรป" ซึ่งออกจะน่าแปลก พฤติกรรมของเบรชเนฟในเวลาต่อมาเป็นสิ่งเตือนว่าสหภาพโซเวียตจะไม่ทนต่อการท้าทายอำนาจของโซเวียตเหนือยุโรปตะวันออกไม่ว่าจะจากภายในหรือภายนอกประเทศ ยูโกสลาเวียและรูมาเนียเกรงกลัวว่าลัทธิเบรชเนฟจะบังเกิดกับตน ทั้งสองประเทศแสดงให้เห็นว่าฐานะอำนาจของสหภาพโซเวียตในยุโรปตะวันออกมันคงดี โซเวียตจึงมั่นใจในการที่จะเผชิญหน้ากับจีนที่เซตแดนฝั่งแม่น้ำอูสสุรี ในต้นค.ศ. 1969 จีนต้องเลิกขู่แหยโซเวียตด้วยกำลังทหารและหันไปคบกับสหรัฐฯ

นับตั้งแต่ ค.ศ. 1969 โซเวียตดำเนินนโยบายต่างประเทศสายกลางและยึดหยุ่นได้มากขึ้น โดยปรับความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก เบรชเนฟขยายการติดต่อทางการค้ากับสหรัฐฯและประเทศตะวันตก(ด้านเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์)เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ เมื่อนายวิลลี แบรินท (Willy Brandt) จากพรรคสังคมนิยมขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีแห่งเยอรมนีตะวันตกแทนนายคอนราต อเดนาวร์ (Konrad Adenauer) เขาได้ตกลงอ้อมมือกับโปแลนด์และสหภาพโซเวียต ทำให้เบรชเนฟมีอิทธิพลในยุโรปเพิ่มขึ้น องค์การนาโต้มีบทบาท

น้อยลง ขบวนการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางการเมืองและเศรษฐกิจให้แก่ยุโรปจึงชะงัก สันธิสัญญาที่เกิดขึ้นในช่วงปี ค.ศ. 1970 ระหว่างโซเวียต โปแลนด์ และเยอรมนีตะวันตกเป็นการยืนยันพรมแดนของประเทศภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และตัดสายใยเชื่อมโยงประเทศในยุโรปตะวันออกที่สหรัฐฯ ได้สร้างไว้ให้ขาดลง ต่อมา โซเวียตพยายามผลักดันให้เปิดประชุมเพื่อการป้องกันความมั่นคงทั่วไปเพื่อให้มาได้อ่อนกำลังลงและเพื่อคลี่คลายความตึงเครียดจากปัญหาพรมแดนตะวันตก อย่างไรก็ตาม โซเวียตไม่อาจมีอำนาจเหนือยุโรปตะวันออกได้อย่างมั่นคงนัก เพราะยังคงมีความรู้สึกทางชาตินิยมปรากฏอยู่และอุดมการณ์มาร์กซ์กลับอ่อนกำลังลงใน ค.ศ. 1971 มีเหตุรุนแรงเกิดขึ้นในโปแลนด์ โคมุสกาผู้นำหัวอนุรักษ์ชาติต้องลาออก ให้กีเรก (Gierek) ที่มีนโยบายยึดหยุ่นกว่าเข้าแทนที่ เหตุการณ์นี้บ่งบอกว่าจะเกิดปัญหาขึ้นต่อไป

สหภาพโซเวียตจำเป็นต้องเพิ่มกำลังกองทัพเพื่อสร้างอำนาจและชื่อเสียงและดูแลกำลังอำนาจในโลกใหม่ ใน ค.ศ. 1979 ได้สิ้นค่าใช้จ่ายให้การทหารอย่างมหาศาลถึงราว 165 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ทหารเกณฑ์ชายหญิงรวม 3,658,000 นาย ซึ่งเกือบสองเท่าของสหรัฐฯ กองทัพแดงแบ่งเป็น 160 หน่วย รวบรวม 30 ส่งไปที่ชายแดนติดกับจีน มีเครื่องบินและรถถังเป็นจำนวนมาก ซึ่งแสดงให้เห็นประสิทธิภาพในการบุกแซดโกสโละเกีย เมื่อเกิดวิกฤตการณ์คิวบา ค.ศ. 1962 นั้น สหรัฐฯ เป็นต่อต้านการรบด้วยอาวุธนิวเคลียร์อย่างน้อยสามต่อหนึ่ง โซเวียตเร่งขึ้นมาเทียบสหรัฐฯ ในการผลิตชิปนาอูซข้ามทวีปได้ ในค.ศ. 1969 และสิบปีต่อมาก็แข่งขันหน้าในด้านชิปนาอูซข้ามทวีป และชิปนาอูซเรือดำน้ำปรมาณู ในด้านหัวรบนิวเคลียร์นั้นสองประเทศทัดเทียมกัน แต่สหรัฐฯ ได้เปรียบกว่าในด้านเทคโนโลยี เมื่อสองประเทศมีกำลังนิวเคลียร์เสมอกันและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายกับการสร้างอาวุธนิวเคลียร์เพิ่มมากขึ้นทุกที ทั้งสองจึงหันหน้ามาทำความตกลงกันเรื่องการจำกัดอาวุธนิวเคลียร์ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1971 (SALT1) โซเวียตยอมรับแนวความคิดเรื่องสร้างความเสมอภาคทางยุทธศาสตร์ ใน ค.ศ. 1972 ในการประชุมสุดยอดที่มอสโก ประธานาธิบดีสหรัฐฯ ริชาร์ด นิกสัน ตกลงกับเบรชเนฟที่จะจำกัดการสร้างอาวุธจรวดชิปนาอูซ และประชุมที่มอสโกและวลาดีโวสตอกอีกใน ค.ศ. 1974 ซึ่งเป็นก้าวต่อไปในเรื่องการจำกัดอาวุธ โดยกำหนดเขตการผลิตจรวดที่ใช้บูกโฆมดีของทั้งสองฝ่าย การตกลงเจรจาช่วยลดอัตราการผลิตอาวุธให้ช้าลงจากเดิมที่เคยเร่งแข่งกันผลิตและเป็นการเปิดสมัยแห่งความสัมพันธ์อันดีระหว่างสองอภิมหาอำนาจ

ความเข้าใจอันดีระหว่างโซเวียตกับสหรัฐฯ มีจนถึง ค.ศ. 1980 เพราะต่างยอมรับหลักเสมอภาคในด้านอำนาจทางทหาร และโซเวียตเองต้องการเทคโนโลยีและทุนจากตะวันตกและลดความขัดแย้งกับตะวันตกในช่วงที่จีนกับโซเวียตมีความตึงเครียดต่อกัน โซเวียตผ่อนคลายท่าทีเรื่องการอพยพชาวยิว มีการติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น และร่วมมือทางการทูต

ในการยุติสงครามเวียดนามแต่ไม่เต็มที่มีก สังกมโซเวียตในช่วงนี้เปิดกว้างมากขึ้น ตะวันตกได้
รับรู้กิจการภายในของโซเวียตในด้านต่างๆ มากกว่าแต่ก่อน ชาวโซเวียตสิบคนในล้านคนรับ
คลื่นวิทยุจากตะวันตก เศรษฐกิจโซเวียตไม่ใช่เพื่อให้อพยพตัวเองได้ แต่ได้เชื่อมเข้ากับ
ระบบทุนของโลก และขึ้นกับเทคโนโลยีและสินเชื่อตะวันตก รัฐยุโรปตะวันออกต้องพึ่งพาด
ลาตและสินเชื่อตะวันตกมากขึ้น โซเวียตรามือจากยุโรปตะวันออกบ้าง แต่สมาชิกประเทศยุโรป
ตะวันออกก็ยังคงต้องพึ่งแหล่งพลังงานจากโซเวียต

โซเวียตไม่ยอมหยุดสร้างกำลังทหาร แม้ว่าความสัมพันธ์กับสหรัฐจะดีขึ้นก็
ตาม ภายหลัง ค.ศ. 1965 รัฐบาลโซเวียตมีกำลังกล้าแข็งมาก จะเป็นรองก็แต่สหรัฐ เท่านั้น
เรือรบโซเวียตสำแดงตนไปทั่วทุกน่านน้ำ โดยเฉพาะในเมดิเตอร์เรเนียนเพื่อสนับสนุนนโยบาย
ตะวันออกกลาง สาร "ดาวแดง" ประกาศใน ค.ศ. 1970 ว่า "ความฝันเก่าแก่ของเราหลาย
เป็นจริงแล้ว ธงเรือโซเวียตได้โบกสะบัดในทะเลและมหาสมุทรที่ไกลสุดมุมโลกได้" อันเดร
โกรมีโก รัฐมนตรีต่างประเทศโซเวียตประกาศว่าโลกต้องยินเสียงรัสเซีย โซเวียตมีกองเรือ
พาณิชย์ใหญ่ที่สุดในโลก และใช้บางลำทำงานสอดแนม โซเวียตให้ความสำคัญในการสร้างประ
สิทธิภาพแก่กองทัพ บทบาทของกองทัพในทางการเมืองก็มั่นคง แต่ผู้แทนฝ่ายทหารในคณะ
กรรมการเมืองและคณะกรรมการกลางกลับมีไม่มากนัก

ความเข้าใจอันดีระหว่างสหรัฐและโซเวียตสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1980 เนื่อง
จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น ในเดือนเมษายน ค.ศ.1978 คอมมิวนิสต์อัฟกันทำการ
รัฐประหารยึดอำนาจได้โดยมีกำลังฝ่ายทหารสนับสนุนและเสียเลือดเนื้อ บูร์ โมฮัมหมัด ตารากี
จัดตั้งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนฝักฝ่ายโซเวียตขึ้น กลุ่มมุสลิมอัฟกันต่อต้านจนกลายเป็น
จลาจลทั่วไป ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1979 อามิน (H.Amin) โค่นอำนาจของตารากีลงได้
โซเวียตพยายามช่วยปราบกบฏแต่ไม่สำเร็จ ในเดือนธันวาคม โซเวียตส่งกำลังบุกโจมตีอัฟกา
นิสถานทันที โดยอ้างว่าฝ่ายกบฏติดต่อกับซีไอเอหน่วยสืบราชการลับสหรัฐฯ และสังหารอมิน
เสีย และยกบาบรัก กามาลขึ้นครองอำนาจแทน การที่โซเวียตบุกโจมตีประเทศเป็นกลางนอก
ปรินคิพลเขตอิทธิพลทำให้กลุ่มประเทศที่ไม่ใช่คอมมิวนิสต์เคลื่อนไหว สหรัฐฯ ประกาศให้อ่าว
เปอร์เซียเป็นเขตสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศ ที่เคยส่งเรือ ข้าว และเทคโนโลยีไปให้
โซเวียต ก็ส่งให้เพียงบางส่วนและได้วางมาตรการคว่ำบาตรบางส่วนกับโอลิมปิกมอสโก ใน
เดือนมกราคม ค.ศ. 1980 คณะมนตรีความมั่นคงสหประชาชาติและสมัชชาใหญ่เรียกร้องให้
ถอนกำลังต่างชาติออกจากอัฟกานิสถาน อย่างไรก็ตามมีเงื่อนไขที่ มอสโกปฏิเสธ กำลังโซเวียต
พบกับการต่อต้านอย่างรุนแรงทั่วไปในอัฟกานิสถานและต้องสู้กับกองโจรพื้นเมือง ดังนั้น

โซเวียตจึงถอนกำลังไป ไปตั้งที่ทะเลอาหรับและอ่าวเปอร์เซีย ซึ่งเป็นการยืนยันว่ามอสโกมีท่าที
คุกคามตะวันออกกลาง เป็นเหตุให้โลกมุสลิมไม่สนับสนุนโซเวียตอีกต่อไป

ใน ค.ศ. 1980 โซเวียตมีปัญหาเรื่องโปแลนด์คุกคามสถานะความเป็นจักร
วรรดิของโซเวียต ใน ค.ศ. 1970 เอ็ดเวิร์ด กีเรก หัวหน้าพรรคคอมมิวนิสต์โปแลนด์ต้นแผน
การสร้างอุตสาหกรรมให้เจริญได้อย่างรวดเร็วโดยใช้เทคโนโลยีตะวันตกด้วยระบบสินเชื่อ โป
แลนด์เจริญก้าวหน้าอย่างมากและมีมาตรฐานความเป็นอยู่ดีขึ้นในช่วงห้าปีแรก แต่ต่อมา
เศรษฐกิจกลับตกต่ำลง ก็เริ่มไม่สามารถใช้วิธีปฏิรูปได้ ค่าพลังงานดิบตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว
โครงการด้านอุตสาหกรรมเสร็จช้าลง อุปสงค์ของสินค้าอุปโภคสูงขึ้นและเสียดุลการชำระกับ
ตะวันตก เมื่อถึงกลางปี ค.ศ. 1980 กรรมการพากันนัดหยุดงานและลงเอยที่การจัดตั้งขบวนการ
สหภาพแรงงานเสรีโสลิดาริตีซัน(Solidarity) ซึ่งกรรมการไปส่วนใหญ่สนับสนุน สตานิส
เลา คาเนีย (Stanislaw Kania) เข้าแทนที่กีเรก แต่เขาไม่สามารถจัดการกับปัญหาการต่อสู้
เรียกร้องของกรรมกรได้ เศรษฐกิจโปแลนด์จวนเจียนล่ม ชาวนาชาวนไร่และนักศึกษาเริ่มจัดตั้ง
กลุ่ม พรรคคอมมิวนิสต์เริ่มไม่มั่นคง มีรายงานยืนยันเรื่องที่โซเวียตระดมกำลังมาประชิด
พรมแดนเตรียมพร้อมที่จะเข้าแทรกแซงเพื่อฟื้นฟูอำนาจผูกขาดของพรรคคอมมิวนิสต์โป
แลนด์ได้มาถึงแครงให้เลือกว่าจะใช้ทางใด ได้แก่ ใช้กำลังทหารเข้าแทรกแซงกิจการภายใน
ของโปแลนด์ ซึ่งอาจเป็นการกระตุ้นให้ชาวโปแลนด์ต่อต้านกำลังโซเวียตอย่างจนตรอกได้
และจะทำให้สายเศรษฐกิจโปแลนด์ที่เป็นหนี้ธนาคารของประเทศตะวันตกอยู่ถึงกว่า 23 พันล้าน
เหรียญสหรัฐฯ (มกราคม ค.ศ. 1981) หรือไม่ลงมือทำอะไรเลย ซึ่งจะทำให้รัฐบาล
คอมมิวนิสต์ที่เปราะบางในเยอรมนีตะวันออกและเช็กโกสโลวะเกียเป็นอันตราย และอาจทำให้
ชาวโซเวียตไม่พอใจได้ สมัชชาพรรคครั้งที่ 26 ที่มอสโกในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ถึง 3 มีนาคม
ค.ศ. 1981 ไม่อาจหาทางออกได้ เบรชเนฟเสนอให้มีการประชุมสุดยอดและเปิดการเจรจา
เรื่องอาวุธกับประธานาธิบดีโรนัลด์ เรแกน อีกครั้ง หรือไม่ก็ให้มีการยืนยันสถานะเดิม ในการ
ประชุมสมัชชาครั้งนี้มีการเลือกสมาชิกคณะกรรมการเมือง และคณะเลขาธิการใหม่ ติโคซอฟ
นายกรัฐมนตรีโซเวียต ขอให้เพิ่มประสิทธิภาพและปริมาณการผลิต และให้สัญญาว่าจะมี
อาหารมากขึ้นและคุณภาพของสินค้าอุปโภคบริโภคจะดีขึ้น แผนพัฒนาห้าปีฉบับที่ 11 (ค.ศ.
1981-85) สะท้อนให้เห็นว่าเศรษฐกิจโซเวียตไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร

ตั้งนับแต่ ค.ศ. 1980 เป็นต้นมา ผู้นำโซเวียตต้องเผชิญปัญหาหลายประการ
ที่หาทางออกได้ยาก ปัญหาผู้สืบทอดอำนาจของประเทศก็เป็นอีกประการหนึ่ง ติโคซอฟได้เข้า
แทนที่โคสิจกินใน ค.ศ. 1980 ทั้งสองมีอายุเท่ากัน ซึ่งบ่งบอกว่ากลุ่มของเบรชเนฟไม่สามารถ
จัดการกับปัญหานี้ได้ นอกจากนั้นการที่เศรษฐกิจไม่ใคร่ก้าวหน้าและไม่แก้ไขข้อบกพร่องเรื่อง

สำคัญๆ โดยเฉพาะเทคโนโลยีที่ล้ำสมัย ประเทศไม่อาจเป็นคอมมิวนิสต์ได้จริง โซเวียตต้องนำเข้าอัญญาหารจำนวนมาก ในด้านการต่างประเทศโซเวียตเป็นปฏิปักษ์กับจีน จำเป็นต้องหันหน้าเข้าหาคู่แข่งคือสหรัฐฯ เพื่อความร่วมมือทางด้านทหาร ยุโรปตะวันออกก็ประสบความสำเร็จยุ่งยากทางเศรษฐกิจและมีปัญหาเรื้อรังและอาฟกานิสถานก็ยังต่อต้านโซเวียต ซึ่งปัญหาเหล่านี้อาจคุกคามสภาพจักรวรรดิของโซเวียตได้

วัฒนธรรม

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1953 มีผู้เขียนบทความแสดงความเสียดายที่ภาพยนตร์โซเวียตขาดอารมณ์เยี่ยงมนุษย์ มาตรฐานของภาพยนตร์โซเวียตอยู่ที่ลักษณะความไม่เป็นบุคคล-มนุษย์กล (human machines) กลายเป็นหัวข้อวิจารณ์ว่าไม่เป็นชีวิตจริง นางเอกร่วมห้องโรงกับพระเอกเพียงเพราะพระเอกผลิตได้เกินเป้า ซึ่งเป็นเรื่องน่าขันอย่างยิ่ง การสร้างสังคมนิยมและการกำหนดอัตราการผลิตเป็นเรื่องที่ยอมรับได้ว่าสำคัญสำหรับความจริงทางสังคมนิยม ชีวิตบุคคลมีองค์ประกอบมากกว่านั้น แต่ความคิดที่ว่าชีวิตมีองค์ประกอบที่นอกเหนือจากการสร้างสังคมนิยมนั้น แสดงออกอย่างเปิดเผยไม่ได้ สนทนากันอย่างเป็นทางการก็ไม่ได้ หลังสมัยสตาลินบรรยากาศค่อยเป็นอิสระขึ้น มีการพิมพ์เผยแพร่ความคิดต่างๆ ได้ และผู้นำก็ยอมรับว่าวัฒนธรรมภายใต้ลัทธิชานอฟแห่งแล็งไร้ประโยชน์ จึงอนุญาตให้แสดงความคิดเห็นอย่างเปิดเผยได้เพื่อทางเลือกแก่วัฒนธรรม ในเดือนพฤศจิกายน มีบทความแสดงความไม่พอใจเรื่องการกำหนดแนวทางวัฒนธรรมของรัฐ คือเรื่อง "กล้าฝันสรรค์สร้าง" (On Creative Boldness and Imagination) ของอรัม คาซาตุเรียน (Aram Khachaturian) คีตกวีตัวแทนปัญญาชนแสดงความคิดเห็นเรื่องรัฐเข้าแทรกแซงการสร้างผลงาน ซึ่งได้ทำลายวัฒนธรรมดนตรีของโซเวียต คาซาตุเรียนไม่ปฏิเสธสังคมนิยมสังคมนิยมแต่ต้องการเพื่อยืนยันความคิดว่า ศิลปินกับแนวคิดเรื่องศิลปะของชาติต้องประสานกัน รัฐควรเชื่อใจศิลปินมากกว่าเดิม ไม่ตรวจสอบและสอดแนม ต่อมาอเล็กซานเดอร์ ทวารดอฟสกี (A. Tvardovskii) กวีและบรรณาธิการวารสารโลกใหม่ (Novy Mir) ร่วมวิจารณ์ว่าวรรณกรรมโซเวียตมีเนื้อหาผิดลักษณะชีวิตจริงแห่งแล็งไร้ชีวิตชีวา อิลียา เอเรนเบอร์ก (Ilia Ehrenburg ค.ศ. 1891-1967) นักเขียนชื่อดังสมัยสตาลิน ซึ่งสตาลินใช้เป็นเครื่องมือหลายปีก็วิจารณ์เปรียบเทียบวรรณกรรมร่วมสมัยกับสมัยคลาสสิก ว่าแบบคลาสสิกเป็นที่นิยมมากกว่าเพราะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ ซึ่งเป็นชีวิตเบื้องในของมนุษย์ "หนังสือประเภทนี้สั่งให้ทำหรือกำหนดให้ทำขึ้นไม่ได้" "จะสั่งให้ตอลสตอยเขียน แอนนา คาเรนินาได้หรือ"

อย่างไรก็ดี กลุ่มที่เชื่อสตาลินที่จะกลายเป็นผู้เสียหายมีกระบอกเสียงและต่อสู้อย่างจริงจังในเบื้องหลังจาก แต่ผู้นำพรรคจำเป็นต้องอนุญาตให้ปัญญาชนและผู้สร้างงานศิลปะได้อิสภาพ ซึ่งก็ให้เต็มที่ นักเขียนที่เป็นตัวแทนอารมณ์แห่งสมัยนี้คืออีเลีย เอเรนเบอร์ก ซึ่งเขียนนวนิยายเรื่องสั้น "หิมะละลาย" (The Thaw) ใน ค.ศ. 1954 บอกลักษณะการปกครองหลังสมัยสตาลิน เท่ากับว่าสมัยสตาลินมีความเข้มงวดตายตัวหม่นหมอง น่ากลัวเหมือนถูกแช่แข็ง เมื่อสตาลินสิ้นไป ก้อนน้ำแข็งได้ละลาย น้ำแข็งก้อนนี้สกัดกั้นความเจริญเติบโตมานาน วัฒนธรรมรัสเซียหลับไหล จนถึงบัดนี้ขึ้นฤดูกาลใหม่ ปัญญาเริ่มแตกผลิบ่งบาน และมีสัญญาณว่าจะเจริญต่อไป เอเรนเบอร์กกำหนดลักษณะสมัยหลังสตาลินและหมายอนาคตของวัฒนธรรมโซเวียตไว้ เอเรนเบอร์กและนักเขียนกลุ่มหิมะละลายกล่าวยืนยันว่ามีอ่าวเว้งกว้างกันอยู่ระหว่างความจริงและอุดมการณ์ และความจริงนั้นมีองค์ประกอบที่สลับซับซ้อน กลุ่มหิมะละลายไม่ต้องการททราชย์ การใช้อำนาจผลการและการทำให้กลัว และขอให้รับรองเกียรติภูมิของปัจเจกชนและรับอย่างสัตย์ซื่อว่าสังคมและชีวิตของโซเวียตยังมีข้อบกพร่องอยู่มาก ดังนี้ เอเรนเบอร์กก็เชื่อว่าเป้าหมายขั้นพื้นฐานทางศิลปะจะประสบผลอย่างดีที่สุดได้ในโครงการสังคมนิยมสังคมนิยม⁵⁵

วงการวรรณกรรมเคลื่อนไหวคึกคักขึ้นในช่วง ค.ศ. 1954-56 นักเขียนสร้างงานร้อยแก้วร้อยกรองได้โดยไม่ต้องผ่านมติของสหภาพนักเขียนดั้งเคย กวีและนักเขียนผู้สามารถของสมัยนี้ ได้แก่ เยนต์ูเซนโก โวสนินเซนสกี โอคุคยาวา อัครมาดูลินา เทนเดรียกอฟ นากิบิน กาซากอฟ อักซิโอนอฟ เป็นต้น นักเขียนและศิลปินสมัยนี้มองโลกในแง่ดี โดยเฉพาะกลุ่มชนรุ่นเยาว์ แต่กลุ่มปัญญาชนหัวเก่าและที่นับถือสตาลินยังต่อสู้อย่างหนักเพื่อคงหลักการของชดานอฟไว้ และเพื่อโอกาสก้าวหน้าในสถาบันวัฒนธรรม ณ สมัชชานักเขียนโซเวียตครั้งที่ 2 (ธันวาคม ค.ศ. 1954) (ประชุมครั้งแรก ใน ค.ศ. 1934) ชูร์กอฟ (A. Surkov) เลขาธิการสหภาพนักเขียนแรงงานโซเวียตประณามแนวทางใหม่และขอให้หวนคืนสู่ความบริสุทธิ์ทางอุดมการณ์แบบสมัยชดานอฟ แต่สมาชิกอื่น ๆ ยินทรานให้มีเสรีภาพ พื้นฟูสภาพของนักเขียนที่เคยต้องโทษ รับรองนักเขียนที่ต้องลี้ภัยออกนอกประเทศ และพิมพ์งานที่สมัยก่อนไม่ยอมรับ การโต้เถียงในสมัชชาแสดงว่าสหภาพนักเขียนแตกออกเป็นสองฝ่าย คือกลุ่มเสรี มีเอเรนเบอร์กและนักเขียนรุ่นหลัง และกลุ่มอนุรักษนิยมคือพวกที่ยึดมั่นแนวทางของสตาลินและควบคุมสหภาพ เจ้าหน้าที่พรรคคลังเลใจที่จะเข้าแทรกแซง ทั้งสองต่างก็พยายามทำให้ดีที่สุดในฝ่ายของตน หลังจากสมัชชาพรรคครั้งที่ 20 (กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1956) ที่มีการถกเถียงกันเรื่องวรรณกรรมและศิลปะอีก กลุ่มเสรีนิยมก็เป็นต่อเนื่องจากครุสเชฟกล่าวคำปราศรัยประณามอาชญากรรมของสตาลิน กลุ่มยึดมั่นสตาลินจึงมีท่าทีอ่อนลง มีการตีพิมพ์งานบางชิ้นที่วิจารณ์

ชีวิตโซเวียตร่วมสมัยอย่างหนัก วารสารโลกใหม่พิมพ์นวนิยายเรื่อง “ขนมปังอย่างเดียวไม่ได้” (Not by Bread Alone ค.ศ. 1956 ของวลาดีมีร์ ดูดินท์เซฟ (V. Dudintsev) ให้อำนาจอย่างแนวเสรีนิยมทางวัฒนธรรมได้ชัดเจน คือเป็นเรื่องของข้าราชการโซเวียตใจแค้นหนึ่งที่หาประโยชน์จากเหยื่อที่มีมันสมอง เรื่องนี้มุ่งโจมตีซุร์กอฟผู้มากลุ่มอนุรักษ

ใน ค.ศ. 1956 โบริส ปาสเตอร์แนก (Boris Pasternak ค.ศ. 1890-1960) ได้มอบนวนิยายที่มีชื่อเสียงจนถึงปัจจุบันเรื่องดอกเตอร์ชิวาโก (Dr. Zhivago) แก่วารสารโลกใหม่ ปาสเตอร์แนกเป็นกวีมีชื่อ ตั้งแต่สมัยก่อนปฏิวัติและในระหว่าง ค.ศ. 1920-1930 เหมือนกับกวีอิกมาโดวา ในสมัยสตาลิน สมาเตอร์แนกพิมพ์งานเผยแพร่บ้างเป็นครั้งคราว มีกวีนิพนธ์และร้อยแก้วและบทแปลภาษาอังกฤษเป็นรัสเซียโดยเฉพาะงานของเชคสเปียร์ ซึ่งคงมาตรฐานงานแปลของโซเวียตไว้ได้ ปาสเตอร์แนกเก็บตัวกว่า 20 ปี และจากการที่ต้องโทษเนรเทศและกักกัน จึงมีเวลาเขียนนวนิยายซึ่งเสร็จใน ค.ศ. 1955 ปาสเตอร์แนกขาดความรู้ทางการเมือง เขาทำเหมือนชาเมียดินและปิลเนียกเมื่อ 30 ปีก่อนคือ ส่งสำเนาต้นฉบับไปให้กับผู้พิมพ์ชื่อเฟลตริเนลลี (Feltrinelli) ชาวอิตาลีเห็นหัวเอียงซ้ายให้แปลเป็นภาษาอิตาลีหลังจากงานชิ้นนี้ปรากฏขึ้นในโซเวียต บรรณาธิการโลกใหม่ที่ปฏิเสธอย่างสุภาพว่าจะไม่พิมพ์งานของเขา อย่างไรก็ตาม เฟลตริเนลลีเตรียมจัดพิมพ์แม้ว่าซุร์กอฟจะแทรกแซงเรื่องนี้เป็นส่วนตัวโดยบินไปอิตาลีในฐานะเลขาธิการสหภาพนักเขียน ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1957 มีการแปลเรื่อง ดร.ชิวาโกเป็นภาษาอังกฤษและพิมพ์ต้นฉบับภาษารัสเซียในประเทศตะวันตก เป็นที่ยอมรับว่าเมื่อเปรียบกับงานคลาสสิกรัสเซีย ดร.ชิวาโกเป็นงานชิ้นเยี่ยมและมีผู้เสนอให้ได้รับรางวัลโนเบลไพรัชสาขาวรรณกรรมในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1958 ปาสเตอร์แนกเป็นนักเขียนโซเวียตคนแรกที่ได้รับเกียรตินี้ เจ้าหน้าที่พรรคบังคับให้เขาปฏิเสธ หนังสือพิมพ์โซเวียตกล่าวประณามและขับปาสเตอร์แนกออกจากสหภาพนักเขียน จากนั้นปฏิบัติการจองเวรกับเขาเรื่อยมา ปาสเตอร์แนกได้รับความกระทบกระเทือนทั้งร่างกายและจิตใจ เขาสิ้นชีวิตในสองปีต่อมาที่หมู่บ้านเปเรเดลกโนห่างจากมอสโก 15 ไมล์ ปาสเตอร์แนกเป็นนักเขียนอีกผู้หนึ่งที่เป็นเหยื่อการลงโทษทางวรรณกรรมของโซเวียต แต่สารแห่งเสรีภาพและสัจธรรมของเขากระตุ้นคนร่วมสมัยและรุ่นต่อมาให้ตื่นตัวได้

เนื้อเรื่องดร.ชิวาโกเป็นเรื่องเล่าชีวิตส่วนตัวของดร.ชิวาโกเอง ตั้งแต่ก่อนปฏิวัติจนถึงสมัยโซเวียต ชีวิตของชิวาโกล้มเหลว ชีวิตส่วนตัวไม่อยู่กับร่องกับรอย เขาไม่ได้ใช้วิชาแพทย์ให้เกิดประโยชน์ ได้แต่เขียนบทกวี ปาสเตอร์แนกกล่าวถึงตนเองว่าไม่ได้สร้างสิ่งที่มีค่า แต่บทกวีของเขาก็เหมือนดร.ชิวาโกที่อาจทำให้ชีวิตคนสมบูรณ์ขึ้นได้ โดยกระตุ้นให้พวกเขาได้ถูกคิดและลงมือสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ได้ บทกวีของชิวาโกลึกซึ้งน่าสนใจมากที่สุด เป็นแก่นสาร

ของนวนิยายซึ่งยืนยันเรื่องการมีชีวิตและการสร้างสิ่งใหม่อยู่เสมอ เห็นได้จากชื่อของชีวโกเอง ซึ่งหมายถึง การมีชีวิต หรือชีวิตชีว (ชีวอย-zhivoi) ปาสเตอร์แนกมอบสะพานแห่งการมีชีวิต ให้เชื่อมค่านิยมของธรรมเนียมการเขียนของสมัยก่อนปฏิวัติที่เน้นคุณภาพของจิตใจมนุษย์กับชีวิตโซเวียตร่วมสมัย เขาให้แนวคิดเรื่องศาสนาเรื่องศาสนาในอนาคตแง่ดีโดยเชื่อมั่นศรัทธา เรื่องการฟื้นคืนกลับมาใหม่ การสร้างชิ้นใหม่และที่สุดคือการได้บาปแก้วิญญาณมนุษย์ ซึ่งไม่ใช่ เฉพาะแก่ชีวโกเท่านั้น สำหรับชาวรัสเซียทั้งหมด⁵⁶

นวนิยายของปาสเตอร์แนกไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ในโซเวียต เพราะเจ้าหน้าที่ พรรคคิดว่า ชาวโซเวียตไม่พร้อมจะอ่านข้อความที่ปรากฏในเรื่องดร.ชีวโกนั้น (แต่เพลงจาก ภาพยนตร์เรื่องนี้ - Lara's Theme ได้รับความนิยมนอย่างมากทั้งที่ไม่มีการฉายภาพยนตร์เรื่องนี้ ในมอสโก) ก่อนที่จะเกิดเรื่องของปาสเตอร์แนก ดูเหมือนว่าลูกตุ้มเหตุการณ์จะเหวี่ยงกลับ เนื่องจากมีการกระชับระเบียบเข้มงวดกับวัฒนธรรมโซเวียต เหตุต่างๆ มักเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และลูกกลมไปไกลได้เสมอ คำกล่าวของครูสเชฟแม้จะไม่ตีพิมพ์ก็เป็นที่รู้จักกันดี และได้ดึงลูก กลมใหญ่โตจนกลายเป็นเรื่องราวเรียวเรียกร่องให้มีการประณามอดีตอย่างจริงจังเต็มที่โดยเฉพาะ เรื่องการใช้กลโกง อำนาจผลการและอุบายธรรม และให้ทำลายรูปแบบการกดขี่บังคับข่มเหง สร้างความกลัวทั้งหมด ให้มีการสอบถามได้โดยเสรี และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันได้โดย เปิดเผย เหตุขยายบานปลายกลายเป็นการก่อกบฏขึ้น ครั้งแรกเกิดขึ้นในโปแลนด์ ต่อมาที่ฮังการี โซเวียตใช้กำลังเข้าแทรกแซงฮังการีในปลาย ค.ศ.1956 ส่งผลต่อโครงการลบล้างสตาลิน โซเวียตจำเป็นต้องสกัดกั้นกระแสปฏิวัติไม่ให้แพร่ขยาย ช่วงสมัยหิมะละลายจึงสิ้นสุดลง เมื่อ ครูสเชฟใช้ความเด็ดขาดเหนียวรั้งไม่ให้พรรคพรวดไปในแนวทางเสรีนิยมแทนที่จะก้าวอย่าง ระมัดระวังพอๆ ครูสเชฟกล่าวปราศรัยต่อนักศึกษามหาวิทยาลัยมอสโกดักเตือนไม่ให้ไปไกล เกิน ไม่เช่นนั้นจะต้องเผชิญกับอำนาจรัฐอย่างเต็มที่ นักศึกษาสองร้อยคนถูกไล่ออก ที่เหลือถูก ชูเชญบังคับให้เรียบริยจนได้

เมื่อช่วงหิมะละลายผ่านไป ครูสเชฟก็ประสบความยุ่งยาก การรณรงค์ลบล้างสตาลินเป็นเรื่องหมิ่นเหม่และทำให้โซเวียตรามือจากขบวนการคอมมิวนิสต์สากล ครูสเชฟ จึงหันไปเข้ากับกลุ่มอนุรักษนิยมซึ่งใช้อิทธิพลกดดันบีบบังคับอยู่ภายในพรรค ปลายค.ศ. 1956 เยฟตุเชนโก (Yevtushenko) พิมพ์บทกวีวิจารณ์ผู้นำพรรคว่ายังมีการหยิบยกกิจกรรม ของสตาลินมากล่าวประณามมากเท่าใด ผู้นำปัจจุบันยิ่งถูกดึงเข้าเกี่ยวข้องกับอาชญากรรมสมัย สตาลินมากเท่านั้น “แน่นอนที่มีการเปลี่ยนแปลง แต่เบื้องหลังคำปราศรัยนั้น มีการเล่นเกม มืดบางอย่าง เราพูดและพูดเรื่องที่ไม่ได้พูดเมื่อวันวาน เราไม่ได้พูดเรื่องที่เราเองเป็นคนทำ”

เพราะโครงบทนี้ เยฟดูเซนโกจึงถูกขับออกจากสันนิบาตยูวชนคอมมิวนิสต์-Komsomol และ
หมดสิทธิ์ที่เคยได้ในฐานะกวีคนสำคัญ⁵⁷

ครุสเชฟเข้าควบคุมกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ ในราวเดือนพฤศจิกายน
ค.ศ. 1957 แต่เขาก็ขอร้องเป็นส่วนตัวให้ทำตาม ครุสเชฟเชิญนักเขียนมอสโกมายังบ้านฤดู
ร้อนนอกกรุงมอสโกและบอกกับนักเขียนเหล่านั้นว่าพวกเขาจะทำตนให้เป็นประโยชน์ได้ แต่ถ้า
ไม่ร่วมมือก็จะใช้กำลังบังคับ ครุสเชฟแสดงความเห็นว่าเมื่อเกิดจลาจลในฮังการีใน ค.ศ.
1956 นั้น ถ้าเจ้าหน้าที่ยิงกลุ่มปัญญาชนที่ปลุกปั่นเหตุการณ์เสียก่อนเหตุยุ่งยากจะไม่เกิดขึ้น
ขณะที่นักเขียนมัวตกตะลึงอยู่นั้น ครุสเชฟก็กล่าวว่าจะต้องใช้กำลังแล้ว “มือของข้าพเจ้าไม่
สั้นเล้อย” นี่เป็นเรื่องซีซัดว่า จะนำวิธีของสตาลินมาใช้ก็ได้ถ้าจำเป็น ช่วงหิมะละลายจึงสิ้นสุดลง
เพื่อความทะเยอทะยานทางการเมืองของครุสเชฟ ครุสเชฟใช้นโยบายเอจริงเอจจังตรวจตรา
กลุ่มปัญญาชนอย่างเข้มงวดเพื่อแสดงว่าเป็นผู้มีอำนาจควบคุมกิจกรรมทุกอย่าง ในเดือน
มิถุนายน ค.ศ.1957 มีผู้พยายามขับครุสเชฟออกจากตำแหน่งเลขาธิการอันดับหนึ่งของพรรค
แต่ครุสเชฟก็สามารถจัดการให้ปรปักษ์ของเขากลายเป็น “กลุ่มต่อต้านพรรค” ได้ เมื่อถึงเดือน
มีนาคม ค.ศ. 1958 ครุสเชฟครองอำนาจอย่างมั่นคง การลบล้างสตาลินและสร้างสะพานเชื่อม
โยงกับตะวันตก มีการเดินทางไปตะวันตก มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับตะวันตกรวมทั้ง
สหรัฐฯ และยังต่อต้านธรรมเนียมการยึดถือตัวบุคคลแบบสตาลินด้วย อย่างไรก็ตาม การจัดการ
กับปาสเตอร์แนกอย่างโหดร้ายใน ค.ศ.1958 บอกได้ว่าการผ่อนปรนให้นั้นมีขีดจำกัด และ
ช่วงหิมะละลายได้ผ่านไป และคืนสู่สมัยแช่แข็งอีก ในช่วง ค.ศ. 1956-1957 นักเขียนได้
สร้างผลงานประเภทต่างๆ ที่บอกถึงพรสวรรค์แท้จริง พวกเขาเขียนเรื่องปัญหาและเรื่องปัจเจก
บุคคลในสังคมอุตสาหกรรมที่ซับซ้อน และเรื่องเกี่ยวกับการสร้างสังคมนิยมส่งผลกระทบต่อปัจเจก
บุคคล พวกเขาอาศัยช่วงหิมะละลายสร้างวรรณกรรมแบบใหม่ขึ้น พวกอนุรักษนิยมของพรรค
คอมมิวนิสต์กลัวการพัฒนาของเสรีนิยมและหวั่นระแวงกับการหันไปคบกับประเทศตะวันตก
ว่าจะมีผลต่อวัฒนธรรมรัสเซียซึ่งเป็นอันตราย ส่วนกลุ่มเสรีนิยมเร่งรัดให้ลองปรับใหม่ดู แม้จะ
มีเวลาและขั้นตอนอย่างจำกัดก็ตาม ณ สมัชชานักเขียนโซเวียตครั้งที่ 3 ค.ศ. 1959 ครุสเชฟ
แสดงความพอใจสภาพการดำเนินงานทางวัฒนธรรมที่เป็นอยู่ และกล่าวว่าเขารับมือกับเสรี
นิยมตามความหมายของโซเวียตนี้ได้ ตราบเท่าที่นักเขียนและศิลปินสนับสนุนพรรคด้านอุดม
การณ์

ปีต่อๆ มานักเขียนรุ่นหลังสร้างผลงานได้ไม่ดีเท่าคนรุ่นก่อน เนื่องจากมุ่งไปที่
รูปแบบการเขียน จินตนาการด้านการเขียนและอิทธิพลทางจิตวิทยาและยิ่งกว่านั้นคือคตินหาที่
ก่ออารมณ์ คนอ่านนิยมมากเว้นแต่กลุ่มหัวเก่า เนื้อหาที่เคยห้ามกลับนำมาสนทนาได้อย่างแจ่ม

แจ้งเต็มที่ เช่น เรื่อง "บาบียาร์" (Babiya, ค.ศ. 1961) ของเยฟคูเซนโก บทกวีเรื่องนาซีสังหารยิวโซเวียต 33,000 คนในค.ศ. 1941 ที่ห้วยบาบียาร์ โกลันครเคียฟ โดยประณามลัทธิต่อต้านยิว (anti semitism)ไม่ว่าจะเป็นฟาสซิสต์หรือคอมมิวนิสต์ กลุ่มอนุรักษนิยมตีโคลงบทนี้ว่าเป็นการหมิ่นประมาทชาวยุโรปตะวันออกวีรกรรมอันควรสรรเสริญที่สละตนเพื่อขจัดเยอรมันและทำลายการต่อต้านยิวของนาซี บังคมเซยเยฟคูเซนโกที่กล้าหาญและชื่อตรงในการเผชิญปัญหาทางจิตของชาวยุโรปตะวันออกที่ห้วยบาบียาร์อย่างตรงไปตรงมา ต้นค.ศ. 1962 นักวิจารณ์งานศิลปะไมคาเอล อัลบาตอฟเขียนบทความปกป้องศิลปะนามธรรมแบบใหม่โดยให้ข้อคิดว่า "ศตวรรษที่ 20 เป็นยุคที่นามธรรมกำชัยชนะ" ห้องแสดงภาพเตรเตียกอฟ (Tretiakov Gallery) ในมอสโก เริ่มแสดงงานแบบใหม่ของต้นศตวรรษที่ 20 เช่นงานของกันดินสกี กวีอัคคามาดูลินา ได้กล่าวไว้ว่าแรงกระตุ้นจากการเป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับศิลปินนักเขียนและคีตกวีวัยหนุ่มสาว

กลุ่มเสรีนิยมพยายามหาประโยชน์ให้ได้มากขึ้น ในเดือนตุลาคม ค.ศ.1962 เยฟ คูเซนโก เขียนบทกวีเรื่อง "ทายาทของสตาลิน" (Stalin's Heirs) ขึ้น ลงในปราฟด้า ครุสเชฟอยู่เบื้องหลัง บทกวีนั้นเพื่อการเป็นไปได้อาจจะมีการฟื้นฟูลัทธิสตาลินขึ้นอีก เป็นการเริ่มยุคสองของการลบล้างสตาลิน ครุสเชฟได้สั่งให้พิมพ์ "วันหนึ่งในชีวิตของอีวาน เดนิโซวิช" (One Day in the Life of Ivan Denisovich) ของอเล็กซานเดอร์ โซลเซนนิตซิน (A. Solzhenitsyn) ลงในวารสารโลกใหม่ ฉบับเดือนพฤศจิกายน งานชิ้นนี้มีพลังอำนาจเพราะให้ภาพที่น่าตกใจเกี่ยวกับชีวิตประจำวันในค่ายกักกันแรงงานของสตาลิน เขียนขึ้นจากประสบการณ์ภายในค่ายและบันทึกอารมณ์หม่นหมองในวันหนึ่งของบุคคลผู้มีชีวิตอยู่ไปวัน ๆ โดยมีสภาพที่เสื่อมทรามเหมือนสัตว์ แต่เต็มเปี่ยมไปด้วยความเป็นมนุษย์และภาคภูมิใจในเกียรติ เดนิโซวิชเป็นสัญลักษณ์ของความทรหดบึกบึนของชาวยุโรปตะวันออกที่ต่อสู้เพื่อเสรีภาพและเกียรติภูมิของมนุษย์ ไม่มีการนำความรู้สึกของมวลชนต่อความทรุดโทคร้ายน่าสพึงกลัวและขัดต่อหลักมนุษยธรรมของสตาลิน มาแสดงเพื่อการลบล้างสตาลิน ในเดือนเดียวกันนี้ได้เกิดวิกฤตการณ์คิวบาขึ้น เรื่องทะเลาะเบาะแว้งระหว่างจีนกับโซเวียตใกล้จะเปิดเผย และครุสเชฟจวนหมดอำนาจลงนั้น ภายในประเทศ ราคาสินค้าพุ่งขึ้นสร้างความตึงเครียดในกลุ่มแรงงานทั่วไป ความยุ่งยากทางการเมืองทำให้ครุสเชฟต้องละนโยบายลบล้างสตาลิน การหวนกล่าวถึงสตาลินอาจทำให้ทนเครียดต่อไปไม่ได้ แต่ "ทายาทของสตาลิน" ก็มีผลให้ได้มีการตรวจดูงานศิลปะที่ผ่านมาก ปลาย ค.ศ. 1962 นิทรรศการ "30 ปีศิลปะโซเวียต" แสดงงาน 2,000 ชิ้นที่ห้องแสดงมาเนซ (Manezh Gallery) โกล์เครมลิน จิตรกรและปฏิมากร 75 คน มาร่วมแสดงผลงานเพิ่มเติม ปรากฏผลงานสมัยใหม่เป็นเพียงส่วนเสริมให้เห็นชัดว่างานที่แสดงเป็นงานอนุ

รักษาวินัยธรรม ในวันที่ 1 ธันวาคม ครุสเชฟกับสมาชิกเปเรลตีเยมหลายคนเขียนการแสดงผลงานนี้โดยไม่บอกล่วงหน้า และพูดโจมตีกลุ่มเสรีนิยมด้วยถ้อยคำที่หยาบคายรุนแรง ทุกคนได้ประจักษ์ภายในเวลาไม่กี่ชั่วโมง ว่าครุสเชฟสนับสนุนพวกเสรีนิยมด้วยเหตุผลทางการเมืองและบัดนี้ได้ระดมคว้าไปแล้ว สงครามเพื่อ “อุดมการณ์บริสุทธิ์” เกิดขึ้น บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ฉบับต่างๆ ขอให้สหภาพแรงงาน นักเขียน ศิลปิน คีตกวี และผู้สร้างภาพยนตร์รวมกันเป็นสหภาพเดียวเพื่ออิสรภาพจากรูปแบบที่ตายตัว หลายกลุ่มหลายฝ่ายได้เคลื่อนไหวถกกันเรื่องสถานการณ์ทางวัฒนธรรม เจ้าหน้าที่พรรค นักเขียน ศิลปิน ปัญญาชนจัดประชุมขึ้น ผู้นำการปราศรัยคือประธานคณะกรรมการอุดมการณ์ เลียวนิต อิลยิชเซฟ ซึ่งแสดงความเสียตายแนวโน้มที่ผ่านมามาได้ไกลแล้ว ไกลมาก ไกลเกิน และจบคำปราศรัยด้วยการขอให้ยุติการตรวจสอบทุกประการ เขาพูดถึงวัฒนธรรมตะวันตกกว่าที่แม่อิทธิพลอย่างกว้างขวางในวัฒนธรรมโซเวียตนั้นเป็นวัฒนธรรมนายทุน ให้เจ้าหน้าที่พรรคกับนักเขียนและศิลปินได้แลกเปลี่ยนทัศนะกันอย่างไม่เป็นทางการ เอเรนเบอร์กรกล่าวปกป้องเสรีภาพที่เพิ่งได้มา และยืนยันว่าแนวทางใหม่ของศิลปะไม่ได้ครอบคลุมไปถึงเรื่องปฏิกิริยาทางการเมือง เยฟดูเชนโกปกป้องจิตรกรรมแนวนามธรรมว่าเป็นเพียงการเริ่มต้น ต้องให้เวลาพวกเขาได้จัดการกับปัญหาและอุปสรรคเพื่อปรับให้ตรงทางให้เข้าร่องเข้ารอยได้ ครุสเชฟซึ่งอยู่ในที่นั้นตะโกนแทรกขึ้นว่า “หลุมศพตัดหลังคนค่อมให้ตรงได้” เยฟดูเชนโกตกตะลึง แต่ก็อุตสาห์ตอบกลับได้ว่า “นิกิต้า เซอร์ก็เยวิช เรามาได้ไกลแล้ว นับจากสมัยที่หลุมศพเป็นทางเดียวที่ตัดหลังคนค่อมได้ ที่จริงมีทางอื่นอีก” นักเขียนและศิลปินที่ร่วมประชุมพากันปรบมือให้ รวมทั้งครุสเชฟก็ร่วมปรบมือด้วย ในที่ประชุมนี้ นักเขียน กวี ศิลปิน คีตกวี เป็นต้น มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน แต่กลุ่มอนุรักษก็ได้ประโยชน์สำหรับต่อสู้กับแนวทางใหม่ทางวัฒนธรรม

อย่างไรก็ดี สถานการณ์ยังตึงเครียด เห็นได้จาก “ซิมโฟนีหมายเลข 13” ของโชสตาโกวิช (Shostakovich's 13th Symphony) ที่ครุสเชฟกำหนดบทลงโทษด้วยตนเอง บทเพลงลูกแรก (movement) เป็นบท “บาบียาร์” ของเยฟดูเชนโก ที่นำมาใส่ทำนอง กำหนดแสดงในตอนเย็นของวันประชุมเจ้าหน้าที่พรรคและปัญญาชน โชสตาโกวิชไม่ยอมถอนซิมโฟนีของเขาออกไป นักร้องนักดนตรีต่างแสดงไม่ใคร่เต็มที่เพราะกลัว หลังจากเปิดแสดงเป็นครั้งที่ 2 ในอีกสองคืนต่อมา มีคำสั่งห้ามการแสดงทั้งหมดในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1963 แรงงานศิลปิน นักเขียนและปัญญาชน ชุมนุมกันราว 600 คน อิลยิชเซฟกล่าวโจมตีนักเขียนทั่วไปและโดยเฉพาะเอเรนเบอร์กรกับเรื่องที่เอเรนเบอร์กรเขียน “ผู้คน ปี ชีวิต” (People, Years, Life, ค.ศ. 1960-61) เล่าเรื่องที่เอเรนเบอร์กรและอีกหลายคนได้ประสบมาอย่างโชกโชน แต่ถูกบังคับให้ “อยู่แบบกตพินทน” ไม่ปริปาก อิลยิชเซฟกล่าวว่าเอเรนเบอร์กรอดพ้นการกวาดล้าง

โดยให้สตาลินใช้เป็นข้ออ้างแก้ตัวว่าไม่ได้ต่อต้านยิว เอเรนเบอร์กเป็นคนไม่จริงจังตลบตลึงเพื่อเอาตัวรอด ครุสเชฟขึ้นเวทีปราศรัยฟื้นฟูสนิยมของสตาลินบางส่วน ด้านศิลปะและวรรณกรรมที่มีลักษณะเรียบง่าย ตรงไปตรงมา และพยายามปลดปล่อยความกดดันให้กับบริวารของสตาลิน ครุสเชฟรู้ดีว่าจะเกิดอันตรายถ้าดำเนินการลบล้างสตาลินเรื่อยไป เพราะมีคำตอบให้ได้ไม่มากนัก ถ้ามีคำตอบว่า "ท่านอยู่ไหน กำลังทำอะไรอยู่ ตอนที่สตาลินกำลังบ้าเลือดก่ออาชญากรรมอยู่" อิลยิชเยฟเคยตอบว่าไม่รู้ว่าจะเกิดอะไรขึ้น ก็คือไม่รู้เรื่องการเมืองเลย ไม่ก็โง่บัดซบ เอเรนเบอร์กอ้างว่ารู้แต่ต้องปิดปากเงียบ ก็เท่ากับรับว่าสมรู้ไม่ก็ซัดลาตอย่างน่าสังเวช จึงเห็นว่าจะดีกว่าถ้าได้ปล่อยให้มีสตาลินได้อยู่ตามลำพัง การลบล้างสตาลินจึงยุติลง

กลุ่มอนุรักษซึ่งเป็นทายาทของสตาลินพยายามใช้ประเด็นศิลปะนามธรรมเป็นเครื่องโน้มน้าวพรรค ครุสเชฟมีเหตุผลทางการเมืองที่จะต้องรับฟังพรรคหรืออาจเป็นเพราะรสนิยมที่พอใจทางอนุรักษมากกว่าเสรีนิยม ตลอดค.ศ. 1963 เจ้าหน้าที่พรรคจัดประชุมตามลำดับ ผู้นำทางวัฒนธรรมยอมรับความผิดพลาดและสัญญาว่าจะเดินตามแนวทางพรรคโซสตาโกวิช เยฟดูเซนโก โวซนีเซนสกี (Andrei Voznesenskii) และอีกหลายคนยอมจำนนอย่างไรก็ดีในเวลาต่อมาปรากฏการณ์แสงอาทิตย์ส่องลงมาเป็นคราวๆ นำแข็งจับบางลง แต่จนครุสเชฟหมดอำนาจแล้วในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1964 ก็ไม่ได้มีที่หิมะละลายอีก

ในสมัยของเบรชเนฟและโคสิจกิน สถานการณ์ก็คงเป็นเช่นเดิม รัฐควบคุมวัฒนธรรมและยึดหยุ่นบ้างในเรื่องรูปแบบ อย่างไรก็ตามเพิ่มจำนวนมากขึ้น แต่ด้วยวิธีการส่งต่อสำเนาต้นฉบับจากมือต่อมือ ศิลปินแสดงผลงานเป็นส่วนตัว เป็นงานแสดงนามธรรม และมีการจัดตั้งกลุ่มคัดค้านแนวทางวัฒนธรรมของโซเวียต ในสภาพแวดล้อมนี้วรรณกรรมเสรีนิยมได้มีพัฒนาการใหม่สองทางคือ สามิซดัต และทามิซดัต⁵⁸ สามิซดัต (Samizdat) เป็นคำที่เกิดจากการเล่นคำว่าโกลิซดัต (Golizdat) ซึ่งเป็นชื่อย่อที่ผสมขึ้นจากอักษรนำของชื่อสำนักพิมพ์ของรัฐที่ทรงอำนาจ ความหมายตามตัวอักษรคือ "พิมพ์เอง" แต่โดยผู้เขียนไม่ใช่โดยรัฐ และเนื่องจากปัจเจกบุคคลไม่อาจพิมพ์หนังสือเองได้ วัสดุอุปกรณ์ของสามิซดัตส่วนใหญ่จึงเป็นแค่เครื่องพิมพ์ดีด บางครั้งเป็นเครื่องสำเนาที่ใช้กระดาษขี้ผึ้ง (mimeograph) สำเนาด้วยกระดาษคาร์บอน ซึ่งช่วยสำเนาได้จำนวนมากเท่าที่ต้องการ ส่วนคำ ทามิซดัต (Tamizdat) หมายถึงเอกสารที่ตีพิมพ์นอกประเทศ "ทาม" คือที่โน้มนามเฉพาะเจาะจงตะวันตก แล้วก็ลอบนำเข้าสหภาพโซเวียต วรรณกรรมใต้ดินจำนวนมากเผยแพร่ในประเทศโดยไม่ต้องอยู่ในอำนาจบังคับและตรวจตราของทางการ

การเขียนเก็บเข้าลิ้นชัก (desk drawer) หรือวาดภาพเก็บเข้าตู้ (The Closet) มีมานานแล้ว และมาระบาดเป็นพักๆ ตอนช่วงที่มีเสรีภาพเป็นคราวๆ การเขียนแล้วเก็บเข้าลิ้น

ชักก่อให้เกิดความรู้สึกคับข้องใจแก่หลายคนและเขียนโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน เช่นเดียวกับ การแสดงออกด้านอื่นๆ ที่ไม่ผ่านการตรวจสอบ การพิมพ์งานนอกประเทศค่อนข้างอันตราย เพราะอาจต้องพบชะตากรรมอย่างซาเมียติน บิลเนเยก และปาสเตอร์แนก ผู้ซึ่งไม่ได้ตั้งใจหลีกเลี่ยงการตรวจตราแต่เพราะสับสนและเข้าใจผิด จึงต้องรับโทษโดยไม่มีการไต่สวน อันเดร ซินยาฟสกี (Andrei Siniavskii) นักวิจารณ์วรรณกรรมและยูริ ดาเนียล (Iuri Daniel) นักเขียนนัก แปลรุ่นใหม่พยายามหนีการควบคุมของพรรคโดยลอบส่งต้นฉบับออกไปพิมพ์นอกประเทศ และใช้นามปากกา เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. 1956 / เมื่อช่วงหิมะละลายครั้งแรกสิ้นสุดลง ทั้งสองหนี การตรวจตราได้นานเก้าปีและพิมพ์งานมากมายในรูปแบบต่างๆ ซึ่งเป็นงานวิจารณ์ชีวิตใน โซเวียตอย่างรุนแรงทั้งสองเป็นตัวอย่างของสามัคคีตและทามิซัคตสมัยแรก

ซินยาฟสกีเขียนเรื่องยาว "ว่าด้วยสังคมนิยม" (ค.ศ. 1959) ประณาม ลัทธินี้ว่าล้าสมัย และให้คืนสู่แบบการทดลองวรรณกรรมอย่างสมัยมายากอฟสกีและของช่วง ค.ศ. 1920-29 นิยายเรื่อง "การตัดสินใจได้เริ่มขึ้นแล้ว" (ค.ศ. 1960) ชี้ให้เห็นข้อผิดพลาดใน ระบบยุติธรรมของโซเวียตที่ใช้อำนาจผลการกดขี่บังคับอย่างน่าขัน งานชิ้นอื่นก็มีลักษณะเสียด สิวโซเวียตเช่นกัน

งานของดาเนียลไม่หมิ่นเหม่ต่ออันตราย ไม่ลึกซึ้งและทันสมัยเท่าของซิน ยาฟสกี แต่เรื่อง "นี่มอสโกกำลังพูด" และเรื่อง "มือ" ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจที่สุด เรื่องแรกเป็น เรื่องของคณะกรรมการเมืองที่ออกกฎให้มีวันสังหารประชาชนได้ ระบุวันที่ 10 สิงหาคม ค.ศ. 1961 พลเมืองที่อายุเกิน 66 ปี ได้รับสิทธิอำนาจให้สังหารใครก็ได้ตามต้องการ (ยกเว้นบาง กรณี) ตั้งแต่หกโมงเช้าถึงเที่ยงคืน หากไม่สามารถทำได้ พรรคจะถือว่าเป็นผู้บ่อนทำลาย ส่วน เรื่อง "มือ" เป็นเรื่องผลกระทบทางจิตวิทยาจากสมัยที่สร้างความกลัวเพื่อปกครอง นายตำรวจ ซึกาเกิดอาการมือสั่นเนื่องมาจากประสบการณ์การสังหารมนุษย์เมื่อครั้งยังหนุ่มอยู่ หน่วย รักษาความมั่นคง-เคจีบี พยายามค้นหาตัวผู้เขียน ในนามอับรัม เทอร์ชและนิโกไล อาร์ซิก อย่างหนัก ถึงกับใช้คอมพิวเตอร์วิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบวิธีการเขียน แล้วซินยาฟสกีและ ดาเนียลก็ถูกจับกุมในเดือนกันยายน ค.ศ. 1965 อาศัยกฎหมายอาญามาตรา 70 ตั้งข้อหา แพร่สิ่งพิมพ์ให้ร้ายสพประมาทระบบโซเวียต หลังจากประณามในหน้าหนังสือพิมพ์แล้ว ใน เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1966 ได้มีการตัดสินโทษซินยาฟสกีให้ใช้แรงงานอย่างหนักเป็นเวลา เจ็ดปีและดาเนียลห้าปี การตัดสินคนทั้งสองเป็นเรื่องที่แตกต่างกันออกไป ก่อนหน้านี้ ในสมัย ที่มีการกวาดล้างจะประณามต่อสาธารณะและตั้งข้อหาก่ออาชญากรรม จากนั้นก็หายหน้าไป ไม่มีการตัดสินคดีในศาลอย่างเปิดเผย ใน ค.ศ. 1964 มีการพิจารณาคดีโจเซฟ บรอดสกี (J. Brodskii) กวีแห่งเลนินกราด แต่ก็ด้วยข้อหาเป็น "กามฝาก" ไม่ทำงานให้เป็นเรื่องเป็นราว ไม่

ใช่เพราะสิ่งที่เขาเขียน (บรอดสกีอ้างว่าตนเป็นกวีแต่ไม่เป็นสมาชิกสหภาพนักเขียน เขาต้องโทษเนรเทศห้าปี) และสิ่งที่แตกต่างไปจากเดิมอีกก็คือทั้งซินยาฟสกีและดาเนียลไม่ได้สามารถผลิตแต่กลับแก้ต่างให้ตนเองอย่างกล้าหาญ กลุ่มปัญญาชนโซเวียตมีหนังสือถึงเจ้าหน้าที่พรรคคัดค้านการปฏิบัติต่อนักเขียนทั้งสอง เว้นแต่มีคาเอล โซโรคอฟ (M. Sholokhov) นักเขียนผู้เคยรับรางวัลโนเบลสาขาวรรณกรรมในปีก่อนหน้าในที่สนับสนุนรัฐบาลว่าโทษที่ตัดสินไปนั้นยังไม่รุนแรง ถึงตายก็ยังน้อยไป เสียงคัดค้านมากมายจึงเกิดขึ้น อย่างไรก็ตามเมื่อการพิจารณาตัดสินคดีมีขึ้นเพื่อหยุดพวกแหกคอก ซินยาฟสกีและดาเนียลจึงกลายเป็นแพะรับบาป เพื่อบอกว่าตอนนี้รัฐเอาจริงนะ และเตือนว่าไม่มีงานชิ้นใดที่ผลิตโดยโซเวียตจะรอดพ้นการตรวจตราของรัฐไปได้ หลังการตัดสินครั้งนี้ ซึ่งเป็นตอนหนึ่งของการต่อสู้อันยาวนานระหว่างผู้นำพรรคกับปัญญาชนชั้นนำที่เริ่มตั้งแต่ราว ค.ศ. 1920 นั้น ปัญญาชนก็ตระหนักว่าเสรีภาพทางศิลปะและปัญญาจะมีไม่ได้หากปราศจากเสรีภาพขั้นพื้นฐานทางการเมือง สำนักดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดคำถามมากมายโดยเฉพาะที่เคยต้องห้ามถามในสมัยที่เสรีอย่างที่สุดแล้ว คือสิทธิพลเมืองขั้นพื้นฐานไม่มีจริง ได้มีการละเมิดสิทธินี้เป็นประจำวัน รัฐธรรมนูญโซเวียตไม่ได้ให้สิทธิอำนาจตรวจตรางานทุกประเภท รัฐบาลมีสิทธิอะไรที่จะบอกนักเขียนว่าเขียนอะไรได้หรือไม่ได้ รัฐบาลมีสิทธิอะไรที่จะสกัดกั้นการชุมนุมและคัดค้านอย่างสันติ มีการพยายามขอให้เปิดการพิจารณาใหม่ต่อเคจีบี แต่ผู้ดำเนินการกลับต้องโทษหนักกว่าซินยาฟสกีและดาเนียล ซึ่งยังผลให้มีผู้คัดค้านและก่อให้เกิดขบวนการสิทธิมนุษยชนขึ้น

ขบวนการสิทธิมนุษยชนตั้งเป็นองค์กรเมื่อต้น ค.ศ. 1970 โดยอันเดร สาคะรอฟ (A.D.Sakharov) นักนิวเคลียร์ฟิสิกส์ชั้นนำผู้มีฉายา "บิดาแห่งเอชบอมบีโซเวียต" จุดหมายคือคัดค้านนโยบายละเมิดเสรีภาพขั้นพื้นฐานของปัจเจกบุคคลตามที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญโซเวียต และในประกาศสิทธิมนุษยชน สหประชาชาติที่รัฐบาลโซเวียตลงนามด้วยนั้น แต่เมื่อบุคคลสำคัญในวงการวิทยาศาสตร์ วรรณกรรม ศิลปะ ภาพยนตร์ ดนตรี และการศึกษาว่าร่วมกันคัดค้าน รัฐบาลจับกุมและปราบปรามและเลิกสร้างภาพการยึดถือด้วยทฤษฎีหมายและนับถือสิทธิปัจเจกบุคคลด้วยการตัดสินในที่สาธารณะ กลุ่มแหกคอกนอกปรตพยายามให้ประชาชนรู้ว่ามีการปฏิบัติที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายโดยตีพิมพ์เรื่องราวการจับกุม การรวีทปฏิบัติ และเนรเทศในรูปแบบของสามัคคีต เรื่อง "ลำดับกระแสดุเหตุการณ์" รัฐบาลปกปิดกิจกรรมที่ทำอยู่ด้วยความยากลำบาก ขบวนการสิทธิมนุษยชนไม่ได้ต้องการทำลายระบอบการปกครองหรือเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐานของกฎหมายโซเวียต แต่ต้องการให้กฎหมายที่มีอยู่อ้างไว้ซึ่งพื้นฐานแห่งยุติธรรมและเป็นรูปแบบเดียวกัน พลเมืองที่รักชาติต้องการมาสิ่งที่รัฐธรรมนูญโซเวียตที่พวกเขาภาคภูมิใจว่าให้เสรีภาพมากที่สุดในโลกนั้น มาใช้โดยทางปฏิบัติ

ในระหว่าง ค.ศ. 1965-1975 บุคคลที่ใกล้ชิดกับขบวนการสิทธิมนุษยชนของกลุ่มแตกคอกนี้คือ โสเลนนิตซิน ผู้ซึ่งมีชื่อเสียงเพิ่มขึ้นหลังจากพิมพ์นวนิยายเรื่อง "วันหนึ่งในชีวิตของอีวาน เดนิโซวิช" (ค.ศ. 1962) อเล็กซานเดอร์ โสเลนนิตซิน เกิดเมื่อ ค.ศ. 1918 เป็นครูสอนคณิตศาสตร์และฟิสิกส์ เป็นทหารปืนใหญ่ในสงครามโลกครั้งที่ 2 ปลายสมัยสงครามได้ถูกจับลงโทษเข้าค่ายกักกันแรงงานแปดปีเพราะตำราวิจัยจดหมายเหตุส่วนตัวของเขาที่เขียนถึงสตาลินโดยเรียกว่า "ผู้ชายที่มีหนวด" ได้ และรับโทษเนรเทศไปเอเซียกลางอีกสามปีเป็นการแถม ในช่วงสมัยลบล้างสตาลินใน ค.ศ. 1956 โสเลนนิตซินได้รับคืนสิทธิพลเมืองโดยระบุว่าข้อกล่าวหาลงโทษเขานั้นไม่มีมูล ในระหว่าง ค.ศ. 1962-63 เขากลายเป็นนักเขียนที่มีพลั้งอำนาจ งานเขียนทั้งนวนิยายและเรื่องสั้นแพร่หลายเพิ่มชื่อเสียงแก่เขาทั้งในและนอกประเทศ งานเขียนที่ตีพิมพ์เผยแพร่ล้วนเป็นงานของเขา แม้จะมีจำนวนน้อยแต่ก็ทำให้เจ้าหน้าที่พรรคกรังเกรง เมื่อนโยบายลบล้างสตาลินเลิกล้าไป จึงตัดสินใจไม่ให้พิมพ์งานของเขาอีก แต่ทว่า ดอฟสกีบรรณาธิการโลกใหม่ยังคงรับพิมพ์นวนิยายของโสเลนนิตซิน เรื่อง "ติงมะเร็ง" (The Cancer Ward) พิมพ์ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1968 แต่เจ้าหน้าที่พรรคสั่งให้หยุดพิมพ์ แต่ต้นฉบับได้ส่งไปตะวันตก และพิมพ์ทั้งที่ผู้เขียนสั่งระงับแล้ว โสเลนนิตซินจึงเป็นเป้าโจมตีในหน้าหนังสือพิมพ์เรื่อง "ศูนย์แรก" (The First Circle) พิมพ์ในตะวันตกใน ค.ศ. 1968 และ "สิงหาคม 1914" พิมพ์ในตะวันตกใน ค.ศ. 1971 เป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์รัสเซียในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 และสมัยปฏิวัติ โดยเปรียบเทียบต่อสู้ของชาวรัสเซียกับอาชญากรรมที่รัฐบาลซาร์ได้ก่อขึ้น เปรียบเหตุการณ์ในสงครามโลกครั้งที่ 1 กับสหภาพโซเวียตในสงครามโลกครั้งที่ 2 ต้นฉบับงานของโสเลนนิตซินแพร่หลายได้ดิน และการพิมพ์งานของเขาในโลกตะวันตกทำให้เจ้าหน้าที่ต้องเร่งมือจัดการกับเขาต่อหน้าสาธารณชน อย่างไรก็ตามชื่อเรื่องของโสเลนนิตซิน และการที่รัฐบาลเบรชเนฟอ่อนไหวกับความคิดของนานาชาติ นักเขียนใหญ่ผู้นี้จึงปลอดภัยอยู่ได้ ยิ่งไปกว่านั้นตัวโสเลนนิตซินเองเหมือนเป็นคนไซโลกมะเร็ง ตัวละครที่ไม่รู้สึกสูญเสียอีกต่อไป เขาก้าวผ่านสมัยของสตาลินจนไม่กลัวอีกแล้ว จึงกล้าต่อต้านการตรวจสอบบีบบังคับและยุติธรรมได้ ในคำประกาศของสมัชชานักเขียนโซเวียตครั้งที่ 4 ค.ศ. 1967 เขาได้เรียกร้องขอให้ยุติระบบตรวจตราทั้งหมดและยืนยันให้นักเขียนและศิลปินมีเสรีภาพบริบูรณ์ "ไม่มีใครบังอาจขวางทางสู่สวรรค์ได้ ... เพื่อให้ตีพิมพ์ในหนทางนี้ ข้าฯ เตรียมรับมือแม้กระทั่งความตาย"

เมื่อโสเลนนิตซินรับรางวัลโนเบลสาขาวรรณกรรมใน ค.ศ. 1970 เขาต้องพบกับฉกการต่อต้านเช่นเดียวกับปาสเตอร์แนก (ค.ศ. 1958-59) แต่ก็ไม่สะทกสะท้าน เขาได้รับรางวัลอย่างภาคภูมิใจแม้จะเดินทางไปรับที่สตอกโฮล์มเพราะเกรงจะไม่ได้กลับบ้าน มีผู้อ่านคำ

ตอบรับรางวัลของเขา ในงานฉลองและตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1972 ข้อความเรียกร้องเสรีภาพทั่วโลกและให้นักเขียนและศิลปินรับผิดชอบด้านศีลธรรมซึ่งจะช่วยแก้ไขสิ่งผิดได้ โสเลนนิตซินเผชิญกับการรังควานอย่างเต็มที่ใน ค.ศ. 1973 จนเขาเริ่มกลัวและจัดการโอนต้นฉบับเรื่องสำคัญ ๆ ให้เพื่อนทางตะวันตกเพื่อป้องกันไม่ให้ศัตรูสังหารปิดปากเขาได้ โดยระบุให้พิมพ์ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น

ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1973 เคจีบีประกบตัวคนพิมพ์ตีตงานให้โสเลนนิตซิน จนต่อมาเธอฆ่าตัวตายและสำเนาต้นฉบับตกถึงมือเคจีบี เขาจึงส่งสัญญาณให้พิมพ์ "หมู่เกาะกูลัก 1918-1956" (The Gulag Archipelago, 1918-1956) ในปารีสในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1973 และแปลเป็นหลายภาษา หมู่เกาะกูลักเป็นประวัติศาสตร์เรื่องระบบค่ายกักกันแรงงานโซเวียต ผู้เขียนอุทิศให้แก่ "เหล่าผู้ไม่มีชีวิตรอดกลับมาได้" โสเลนนิตซินถ่ายทอดประสบการณ์ของเขาและนักโทษอีกหลายร้อยคนที่เขียนหรือเล่าเรื่องของตนให้เขารู้หลังจากการตีพิมพ์ "วันหนึ่งในชีวิตของอีวาน เดนิโซวิช" เผยแพร่แล้ว ซึ่งเป็นเรื่องของความไร้มนุษยธรรมในค่าย หลังการพิมพ์งานชิ้นนี้ โสเลนนิตซินต้องรับเคราะห์กรรมหนักหน่าอย่างไม่อาจคาดได้ แต่แรงหนุนจากต่างประเทศก็มากมายทัดเทียมกัน รัฐบาลโซเวียตจับกุมเขาในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1974 ด้วยข้อหาทรยศ โทษคือตาย แต่วันต่อมา เจ้าหน้าที่บังคับเขาขึ้นเครื่องบินจากมอสโกไปเยอรมนีตะวันตก ซึ่งเขาได้พร้อมหน้ากับครอบครัว โดยกลายเป็นผู้ต้องเนรเทศ ไม่นานนัก โสเลนนิตซินก็เข้ากันได้ดีกับคริสจักรและนิกายรัสเซีย เขายังคงต่อต้านทรราชย์และอยู่ดีธรรมและบัดนี้ก็สามารถวิจารณ์อยู่ดีธรรม อคติ และฉ้อฉลที่ปรากฏในโลกตะวันตกได้อย่างรุนแรงเช่นกัน⁵⁹

วัฒนธรรมโซเวียตในสมัยเบรชเนฟเปลี่ยนแปลงไปมาก แม้ว่ารัฐจะตัดสินใจคว่ำพิมพ์งานชิ้นใดได้ แต่นักเขียนและศิลปินกลับประสบผลสำเร็จมากกว่าในสมัยสตาลินและครุส เชฟ ตั้งแต่ ค.ศ. 1970 รัฐบาลยอมรับการทดลองรูปแบบการเขียนและศิลปะ ชั้นดีธรรมช่วยให้ศิลปะและงานเขียนก้าวหน้ายิ่งขึ้นได้ มีพวกที่มีพรสวรรค์จริงอยู่ในกลุ่มสมาชิกสหภาพนักเขียนซึ่งมีเกินกว่า 7,800 คน สมาชิกสหภาพศิลปินราว 14,500 คน นักเขียนมักวางฉากสถานการณ์ความจริงโดยเน้นที่อารมณ์ ความรู้สึกและความหวังของบุคคลซึ่งไม่ใช่การสร้างสังคมนิยม ให้ความสำคัญกับลักษณะที่เรียบง่ายและไม่มุ่งสั่งสอนเหมือนก่อนหน้า ความนิยมเปลี่ยนจากนวนิยายเป็นนิยายเรื่องสั้น โดยเขียนเรื่องที่ใส่ใจและสำรวจเหตุการณ์แต่ละเรื่อง โอกาสที่จะเกิดเรื่อง อารมณ์ความรู้สึกส่วนตัว ไม่สนใจชะตากรรมของประเทศ การรณรงค์ทางเศรษฐกิจหรือการทหาร หรือชัยชนะที่เป็นของแน่ของคอมมิวนิสต์ซึ่งน่าเบื่อแล้ว นักเขียนที่มีพรสวรรค์เดินไต่เส้นลวดที่ขึงกันระหว่างเขียนอย่างอิสระกับความมั่งคั่งงาม (aesthetics) ตาม

ลักษณะที่รัฐกำหนด ได้แก่ ยูริ นากิบิน ยูริ ภาซากอฟ และวาสิลี อักสิโอนอฟ ในกลุ่มนักเขียนที่เรียกว่า “นักเขียนหมู่บ้าน” (derevenshchiki) ที่ชอบใช้ฉากชนบทโดยเฉพาะในไซบีเรีย แสดงภาพชาวนาชาวไร่กับชีวิตและปัญหาประจำวัน มีวาเลนติน ราสปูติน และวาสิลี ชุกชิน เก่งที่สุดและเป็นนักเขียนไซเบียร์ร่วมสมัยคนสำคัญผู้สร้างความก้าวหน้าแก่วรรณกรรมและมีผลต่อภาพยนตร์และการละคร ตัวอย่างงานเขียนที่จำลองชีวิตจริงเช่นของชุกชิน สะท้อนโลกในอุดมการณ์ของเขาว่ามีครอบครัว ภริยา การทำให้คนอื่นพอใจ และความปลอดภัยของแรงงานซึ่งเป็นประโยชน์ต่อสังคม แต่แล้วต้องมีอันฝืนสลายและทุกข์ทรมานเนื่องจากอาชญากรรมที่สังคมได้กำหนด

นอกจากนั้น ยังมีนักเขียนที่ไม่ใช่ชาวรัสเซียไซเบียร์ ได้แก่ เฟซิล อีสกันเดอร์ (Fasil Iskander) ชาวจอร์เจียจากอันคาเซียผู้มอบสิ่งใหม่ที่ทรงคุณค่า ในเรื่อง “การออกแรงครั้งที่ 13 ของเซอร์คิลิส” มีการเล่นคำและแทรกสัญลักษณ์ คำสนทนาในเรื่องเหมาะที่จะนำมาใช้กล่าวมากกว่าจะอ่านผ่านไปเฉยๆ บางตอนสอดแทรกอารมณ์ขันไว้ในบทพูด และประหนึ่งจะกล่าวต่อเบรชเนฟและผู้นำอื่นๆ เลยกี่เดียว ดังนี้ อีสกันเดอร์จึงได้ชื่อว่าเป็นนักเล่าเรื่องตลก

แม้ว่านักเขียนรัสเซียจะประสบความสำเร็จและได้รับการรับรองมากก็ตาม ก็ยังอยู่ในกรอบจำกัด ทำให้ไม่อาจสร้างสรรค์งานได้เต็มที่ เสรีภาพมีเพียงเพื่อบริการรัฐ เพื่อการศึกษาและยกระดับประชาชน มีระบบตรวจตราใช้อย่างจริงจัง แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นี้ การตรวจตราไม่อาจสกัดกั้นความสามารถแท้จริงของบุคคลได้ อัจฉริยะบุคคลของไซเบียร์จึงฝ่าเมฆหมอกแห่งวัฒนธรรมทางการออกมาได้ ประดุจแสงสุริยฉายส่องทะลุเป็นสำมาได้ตั้งนั้น รัฐบาลรังควานพวกแหกคอกนอกกรอบและชอบใช้วิธีเนรเทศ เมื่อซินยาฟสกีพ้นโทษจากค่ายใน ค.ศ. 1973 ก็ได้ไปสอนหนังสือที่ซอร์บอนน์ วัลเลรี ชาลิดเซ (Valeri Chalidze) นักฟิสิกส์มีชื่ออยู่ในขบวนการสิทธิมนุษยชน ตะวันออกบรรยายทั่วสหรัฐฯ จนหมดสิทธิเป็นพลเมืองไซเบียร์ไป อีกหลายคนได้กลายเป็นผู้อพยพเพราะงานวรรณกรรมเทียบได้กับผู้อพยพทางการเมือง ค.ศ. 1920 เป็นต้นนั้น หลังจากนั้นในสหภาพไซเบียร์ งานเขียนทางการเมืองและงานศิลปะที่กล้าท้าทายรัฐบาลไม่มีใครมี แต่ไม่ได้หมายความว่า จะจัดพวกแหกคอกได้หมด ประเพณีวัฒนธรรมรัสเซียยังคงความยิ่งใหญ่ ขบวนการของกลุ่มแหกคอกสร้างความรำคาญ แต่ไม่เป็นอันตรายต่อระบอบเลยเพราะเป็นกลุ่มคนกลุ่มเล็กที่ไร้อิทธิพล อย่างไรก็ตาม สำหรับพวกที่เชื่อในเสรีภาพทางวัฒนธรรม ในคุณค่าทางวัฒนธรรมรัสเซียและเกียรติภูมิของปัจเจกบุคคลยังคงมีความหวัง ข้อความที่เขียนคงพลังอำนาจโดยที่การตรวจตราไม่อาจควบคุมได้ วรรณกรรมยังคงเป็นเครื่องมือ ขบวนการของกลุ่มแหกคอกช่วยผ่อนคลายนโยบายทางวัฒนธรรม

ธรรมได้ขณะทีกลุ่มเสรีนิยมและกลุ่มอนุรักษนิยมที่ยังต่อสู้ต่อไป ปัจจุบันกลุ่มอนุรักษนิยมไม่เหมือนเดิมแล้ว จึงหวังแต่กลุ่มเสรีนิยมจะนำความเปลี่ยนแปลงมาให้แก่วัฒนธรรมรัสเซีย เพื่อการพัฒนาต่อไปได้